

पुणे विद्यापीठ

प्राचीन मराठी गद्य-पद्य-माला : २

रामकवि-कृत

भाषा प्रकाश

संपादक

शं. गो. तुळपुळे

मराठी विभाग, पुणे विद्यापीठ

मूल्य : पांच रुपये

१९६२

अनुक्रमिका

	पृष्ठ
निवेदन	...
प्रस्तावना	... १-३७
विषयानुक्रम	... ३९
भाषाप्रकाश	... १-११४
शब्द-सूचि	... १-६६
शुद्धिपत्र	... ६७-६८

प्रस्तावना

प्राचीन मराठी कोशवाङ्मय

कोश-रचना भारतीयांना प्राचीन काळापासून परिचित आहे. संस्कृत भाषेत आजपावेतो विविध विषयांचा समावेश होणारे अनेक कोश तयार झाले आहेत. 'महाराष्ट्र-शब्दकोश' च्या पहिल्या विभागाच्या प्रस्तावनेत अशा २२८ कोशांची नामावलि दिलेली आहे. हे सर्वच कोश प्रकाशित झाले आहेत असे नाही; किंबहुना, यांतील काहींची हस्तलिखितेही उपलब्ध झालेली नाहीत. तथापि कोश-वाङ्मय-संबंधी प्राचीन लेखकांना किती आस्था होती हे स्पष्ट होण्यास वरील नामावलि उपयोगी पडेल. संस्कृत भाषेचा शब्दसंग्रह, तिच्या व्याकरणाचा सांगाडा आणि त्या भाषेतील पुराणकथा व तत्त्वज्ञान या सर्वांचा वारसा मराठीने घेतला; परंतु त्या भाषेतील कोश-वाङ्मयाच्या प्रचंड सामग्रीकडे मात्र मराठीने बऱ्याशी पाठ फिरविलेली दिसते.

बऱ्याशी म्हणण्याचे कारण म्हणजे कै. राजवाडे यांच्यापासून आजपर्यंतच्या संशोधकांच्या दृष्टीस पडलेले किंवा पूर्ण-अपूर्ण स्थितीत हातीं लागलेले प्राचीन मराठीतील काही कोश हे होय. या कोशांची संख्या हाताच्या बोटांवर मोजण्या-इतकीच असून त्यांचे विषय संस्कृत भाषेतील कोशांप्रमाणे अनेकविध नसून त्यांमध्ये अत्यंत मर्यादित विषयांचा प्रपंच केलेला आहे. साधारणपणे संशोधकांनाच परिचित असलेल्या या प्राचीन मराठी कोशांपैकी काहींचा उल्लेख पुढे केला आहे.

(१) धुळे येथील श्रीसमर्थ-वाग्देवतामंदिरांत 'ज्ञानेश्वरी शब्दपर्याय', 'ज्ञानेश्वरी परिभाषा' या नांवाचे ज्ञानेश्वरीतील कठिण शब्दांचे अर्थ देणारे कोश हस्तलिखित स्वरूपात आहेत. (वाडांक : १६, ५५८, १७०३) ॥

(२) वरील संग्रहांतच 'विवेकसिंधूची परिभाषा' म्हणून एक शब्दकोश आहे. (वाडांक १०४५) ॥

(३) नगर प्रांती मिळालेला एक 'ज्ञानेश्वरीचा शब्दार्थकोश' पुणे विद्यापीठाच्या हस्तलिखित-संग्रहांत आहे (क्र. २४५). त्यांतील नोंदी पुढील पद्धतीच्या आहेत :—

॥ १. श्रीरामदासी संशोधन, खं. १-२. पैकी वाडांक ५५८ मधील प्रत संपूर्ण असून 'ती अवश्य प्रकाशित व्हावी' असा अभिप्राय कै. शं. श्री. देव यांनी देऊन ठेवला आहे.

प्रौढी : थोरपन । समाजी : सत्तेमध्ये ।

माहेरे : मायबाप । सिनले : पिकले ।

चोज : विप्रीत । ...।

(४) कै. राजवाडे यांनी एका 'ज्ञानेश्वरीकोशा'चा उल्लेख केला आहे.* या कोशांत ज्ञानेश्वरीतील 'दुर्बोध' म्हणजे मध्यकालीन शब्दांचे अकारविल्ल्यानं अर्वाचीन मराठी प्रतिशब्द दिले आहेत. हा कोश सुमारे तीनशे वर्षांचा जुना असून, हा दोनचार स्थलीं ह्याहून प्राचीन मराठी कोशांचा हवाला देतो. ' या कोशांतील प्राचीन मराठी कोशांचा हा उल्लेख खरा असावा असे मानण्याचें एक प्रमाण म्हणून राजवाडे यांनी नंदगीकर-संपादित 'रघुवंश' च्या प्रस्तावनेतील हेमाद्रीच्या टीकेचा निर्देश केला आहे. या टीकेत हेमाद्रि कित्येक संस्कृत शब्दांना तत्कालीन मराठी प्रतिशब्द देतो, त्या अर्थी शके १११० च्या सुमारास संस्कृत-मराठी असे द्वैभाषिक कोश रचण्याकडे विद्वानांची प्रवृत्ति होत होती असे राजवाडे यांना वाटते.

(५) नांदेड येथील 'गोदातीर इतिहास संशोधन मंडळा' च्या संग्रहीं ज्ञानेश्वरीचा एक जुना शब्दकोश आहे.†

(६) प्रा. भगवंत देशमुख यांनी 'एकनाथकृत ज्ञानेश्वरी-परिभाषा' उजेडांत आणली असून‡ तिचें कर्तृत्व पैठणकर एकनाथांकडेच जाते किंवा काय याविषयी मात्र संशय वाटतो. या 'परिभाषे'चा नमुना पुढे दिला आहे:-

अध्याय पहिला (पुढील आंकडे ओव्यांचे आहेत)

"रहंवर ॥ रथश्रेष्ठ ॥ १३९ ॥ बंबाळ ॥ समुदाय ॥ १४५ ॥ विसनला ॥ चोसणला ॥ १४८ ॥ आंतक ॥ येम ॥ गजबजिला ॥ भिउनि राहिला ॥ आसुडत ॥ हुलत ॥ १५६ ॥ मोकळवादि ॥ स्थानत्याग ॥ १५७ ॥ आदिपुरुष ॥ भगवंत ॥ १५८ ॥ घंटाळांत ॥ समुदायांत ॥ १६२ ॥ येकवटले ॥ उठावले ॥ दंडि ॥ दोर्दंडि ॥ १६५ ॥ वाटिवा ॥ पुरुषार्थ ॥ १७२ ॥ पाडेविण ॥ योग्यतेविण ॥ १८७ ॥...॥ "

वरील कोश अपूर्ण स्थितीत मिळालेला आहे.

(७) ज्ञानेश्वरीप्रमाणें महानुभावीय अभ्यासकांनीहि पूर्वगूरींचे ग्रंथ समजण्यास सोपे जावे या हेतूने त्या ग्रंथांवर अर्थस्पष्टीकरणात्मक टीपा लिहिल्या आहेत. हें

* राजवाडे लेखसंग्रह, भा. २, पृ. ७५.

† प्रतिष्ठान, ६. १ (सप्टेंबर १९५८).

‡ प्रतिष्ठान, ६. ३ (नोव्हेंबर, १९५८).

साहित्य 'टीप' किंवा 'टीपग्रंथ' या नांवाने प्रसिद्ध आहे. महानुभाव पंथातील असाच एक मध्यकालीन मराठी कोश कै. वि. का. राजवाडे यांच्या पाहण्यांत होता.† हा कोश गद्य असून त्यांतील शब्दार्थ सुबोध असल्याचे ते सांगतात. बहुधा हा टीपग्रंथाच्या स्वरूपाचा असावा. अशा प्रकारचे अनेक टीपग्रंथ उपलब्ध असल्याने महानुभाव पंथीयांनी केलेल्या शब्दार्थविषयक साहित्यरचनेचा परिचय याहून अधिक प्रमाणांत करून घेणे शक्य आहे.

(८) तंजावर येथील 'सरस्वती महाल' ग्रंथालयांत प्रस्तुत 'भाषाप्रकाशा'- शिवाय आणखी एका शब्दकोशाचे हस्तलिखित असून त्या कोशाचे नांव 'अकारादि प्राकृत भाषेचा निघंटु' असे आहे.‡ त्याचा कर्ता कोणी काळेराव आप्पा हा असून त्याचा रचनाकाल अज्ञात आहे. या कोशाची एकूण १२५ पत्रे, किंवा २५० पृष्ठे असून प्रत्येक पृष्ठावर सुमारे ४० शब्दांच्या नोंदी आहेत. म्हणजे या मराठी 'निघंटु' मध्ये सुमारे १०,००० शब्दांचे अर्थ दिलेले आहेत. त्यांत काही फारसी शब्दहि आहेत. या कोशाचा कर्ता तंजावर प्रांती राहणारा दिसतो. कारण शब्दार्थ देताना त्याने 'झप्प' (= गुच्छ), 'झरांटा' (= इंगित), 'कुंटें' (= तळें), 'उदंड' (= पुष्कळ) इत्यादि खास तंजावरी मराठीतील शब्दांचा वापर सढळपणे केलेला आढळतो. या कोशाची कल्पना यावी म्हणून त्यांतील नोंदींचा नमुना पुढे दिला आहे :

नकटा- (१) नाक नाही तो; (२) पावसाळा दिसवणेचा एकजिनसी दोळ्यास (द्राविडींत तट्टापूंची मणताती).

नांगी- (१) बिचाची पुंस; (२) शराचे शेंडें.

पिसा-वेडा (तिलंगी शब्द).

मोमई- तुरुकस्तानी वोखद.

वय- जाल्या आयुष्याचे कोळाची गणना.

हंडा- थोर तप्पेलें.

हरवरा- चणा; द्राविडींत कडलें मणताति ते दाणे.

हौद- लहान कुंटें.

† 'राष्ट्रीय मराठी कोश' (सरस्वती-मंदिर, श्रावण शके १८२७).

‡ Descriptive Catalogue of Marathi MSS. in the T.M.S.S.M. Library, Tanjore, No. 1869.

महानुभाषीयांची शब्दार्थपरीक्षा

महाराष्ट्रांत शब्द व त्यांचा अर्थ यांविषयी महानुभाव पंथाच्या लेखकांनी विशेष आस्था दाखविलेली दिसते. या दृष्टीने 'लक्षणरत्नाकर' हा यादवकालांत पंडित आनेराज व्यास यांनी रचिलेला अर्थनिर्णयशास्त्रावरील संस्कृत प्रबंध उल्लेखनीय आहे. § हा प्रबंध संस्कृत भाषेत असला तरी त्यामागील हेतु चक्रधरांच्या वाणीतून निघालेली व म्हाइभटाच्या 'लीळाचरित्रा'त सूत्ररूपाने आलेली वचने पंथीयांना स्पष्टपणे कळावी हा आहे. तसेच या संस्कृत ग्रंथावरील 'वत्तीस लक्षणांची टीप', 'द्वात्रिंशल्लक्षणाटीका' व 'बालबोधिनी' या तीनही टीपा मराठी भाषेत आहेत. पैकी 'वत्तीस लक्षणांची टीप' या ग्रंथातून प्रारंभीचा एक उतारा पुढे दिला आहे. 'लक्षणरत्नाकरा'तील 'सूत्र' या पदाच्या व्याख्येचा अर्थ प्रस्तुत टीपकार पुढीलप्रमाणे सांगतो—

“थोडीं अक्षरें असौले बहुतें अर्थांतें निर्वचौ तें अल्पाक्षरः यथाः सर्वकर्ता सोः एकुचि शब्द अनेकार्थी प्रवर्तला अक्षतां उपयोग्य अर्थांचें प्रकाशक तें असंदिग्धः यथा सत् शब्द साधुवाचक आणि विद्यमानावाचक आणि प्रशस्तावाचकः आणि पूज्यावाचक आणि ब्रह्मावाचक” (पृ. १)

वरील टीपग्रंथ चक्रधरांची सफुद्दर्शनी संदिग्ध व क्वचित् परस्परविरोधी व्यासणारी सूत्रबद्ध वचने सुसंगतपणे लावून त्यांचा अर्थ उलगडण्याच्या कामी बंधुमोल आहे यांत शंकाच नाही. त्यांत दिलेली अर्थनिर्णयाची 'वत्तीस लक्षणें' प्रथम स्वतः चक्रधरांनीच मराठी भाषेत सांगितलेली होती या गोष्टीसहि महत्त्व आहे. या बाबतीत 'अन्वयस्थळ' कार म्हणतात, ‡ “वत्तीस लक्षणें : गोसावीं महाराष्ट्रभाषा म्हाइभटाप्रति निरूपिली होती : तियें (आनोबासी) संस्कृते केली.” सारांश, आनेराजांच्या प्रस्तुत संस्कृत प्रबंधाचें बीज चक्रधरांच्या मराठीत असून त्या बीजाचा विस्तारहि वरील टीपग्रंथाच्या द्वारां मराठीतच झालेला आहे.

परंतु हें सर्व खरें असलें तरी 'वत्तीस लक्षणांची टीप' म्हणजे कांही शब्दकोश नव्हे. त्यासाठी महानुभाषांच्या टीपग्रंथांकडे वळलें पाहिजे. हे टीपग्रंथ

§ संपा० ह. ना. नेने (नागपूर, १९३७).

† अल्पाक्षरमसंदिग्धं सारवद् विश्वतोमुखम्।

अस्तोभमनवद्यं च सूत्रं सूत्रविदो विदुः॥ (ल. र., २)

‡ भा. इ. सं. मं., त्रैमासिक, १७. २.

महानुभाव पंथांतील 'साती ग्रंथा' वर असून ते एकूण सात असल्याचें डॉ. देशपांडे सांगतात. † त्यांपैकी विश्वनाथ वीडकर, भीष्माचार्य व चाहेव्यास वागडे, आणि विनायकव्यास तळेगांवकरांचे शिष्य यांचे तीन स्वतंत्र टीपग्रंथ असल्याचें कळतें. याशिवाय अनंतमुनि चोरयाचक यांची 'साती ग्रंथा' वर तिसरी शोधनीची टीप आहे, हरींद्रमुनि पुसदेकर यांची पांचवी टीप आहे, व दत्तराज मराठे कवीश्वर यांची सहावी टीप आहे. यांपैकी पहिले तीन टीपग्रंथ सोडून बाकीचे 'शोधनी' टीपग्रंथ म्हणून समजले जातात. एकाने लिहिलेल्या टीपेचा आधार घेऊन दुसरा टीपकार जी विस्तृत टीप लिहितो ती शोधनीची टीप. अद्या रीतीने दत्तराज मराठे यांची शेवटची शोधनीची टीप ठरते. या दत्तराजांनी 'साती ग्रंथां'तील कठिन शब्दांचा एक कोश रचिला असल्याचें डॉ. देशपांडे ‡ अन्यत्र सांगतात. तो वरील टीपग्रंथाच्या स्वरूपाचाच असावा.

महानुभावांच्या या टीपग्रंथांची कल्पना द्यावी म्हणून नारो बहाळिये-कृत 'ऋद्धिपूरवर्णना' † तील दोन ओव्यांवरील टीप पुढे दिली आहे. मूळ ओव्या अशा आहेत—

कीं देवांचा प्रासादु गहन। भणौनि माथां वाहाति स्थानु।
अंगीकृत तमोगुणु। निरसावेथा ॥ ३५२ ॥
कीं आत्मजाची थोरी। देखौनि सौरस भीतरीं।
आपण तदस्थ द्यारीं। पातले ते ॥ ३५३ ॥

टीप —

“प्रासाद=राजमठ। गहन=अंतररहीत। माथां=मस्तकीं। वाहाति=धारिल। स्थानु=खांब; दाहावा रुद्र। अंगीकृत तमोगुण=तेणें जडत्वीं भोगाचें कर्म-लेष तें। निरसावेथा=नासावेया, महेशें आपुल क्रोध नासावेया। दोनिरुपें=स्त्री-पुरुष ऐसीं धरिलीं ॥ ३५२ ॥

आत्मज=वृत्तिह तो खांबांतून उद्भवला यदर्धी आत्मज। थोरी=प्रतिष्ठा। सौरसु=अष्टभावीं पूजन देखौनि तेणें साश्चर्यत्वे तदस्थ होओनि उंभे ठेले अथवा ते खांब होओनि श्री-प्रभूचा सहवास घडावेया मदाभीतरीं आले ॥ ३५३ ॥”

वरील टीपग्रंथ केवळ कोशात्मक नसून स्पष्टीकरणात्मकहि आहेत हें वरील उताऱ्यांतील 'सौरसु' या शब्दावरील टीप वाचून लक्षांत येईल. परंतु महानुभाव ग्रंथकारांचें लक्ष शब्दार्थाकडे कसे व किती होतें तें त्यांच्या 'साती ग्रंथां' वरील 'टीप' सांगते यांत कांही शंका नाही.

† श्रीऋद्धिपूरवर्णन, प्रस्तावना, पृ. ४०.

‡ महानुभावीय मराठी वाङ्मय (द्वितीयावृत्ति), पृ. ५१.

प्रस्तुत 'भाषाप्रकाश' ग्रंथ व त्याचा कर्ता

येथवर ज्या प्राचीन मराठी कोशांचा परिचय करून दिला त्या सर्वांचे स्वरूप साधारणपणे सारखे आहे. हे सर्व कोश गद्यांत असून ज्ञानेश्वरीसारख्या किंवा महानुभावांच्या 'साती ग्रंथा' सारख्या विशिष्ट वाङ्मयीन कृतींतील कठिण शब्दांचा अर्थ स्पष्ट करणे हा त्यांच्या रचनेमागील हेतु आहे. म्हणजेच हे सर्व कोश अर्थनिर्णायक स्वरूपाचे आहेत.

वरील कोशांहून सर्वस्वी निराळा असा एक मराठीचा शब्दकोश येथे प्रथमच प्रसिद्ध होत आहे. या कोशाचे नांव 'भाषाप्रकाश' असे असून तो तंजावर येथील सरस्वती-महाल ग्रंथालय त हस्तलिखित स्वरूपांत उपलब्ध झाला आहे. ¶ एका दृष्टीने मराठीतील कोशवाङ्मयांत प्रस्तुत कोशाचे स्थान एकमेवाद्वितीय आहे असे म्हणता येईल. या व तंजावर येथेच मिळालेल्या आणखी एका अशा दोन शब्दकोशांचा परिचय आम्ही पूर्वी अन्यत्र करून दिला होता. † त्यांपैकी प्रस्तुत 'भाषाप्रकाश' या कोशग्रंथाचा कर्ता 'रामकवि' हा असून त्याने आपल्या नावाचा उल्लेख पुढीलप्रमाणे दोन ठिकाणी केला आहे :—

(१) कोले नृसिंहदेवाचा दास राम कवी म्हणे ॥

(प्रार्थनावर्ग, १.१२)

(२) श्रीनृसिंहानुचर रामकविविरचित भाषाप्रकाश..... ॥

(नानार्थवर्ग, समाप्ति)

वरील उल्लेखांतील 'नृसिंह' हे पद द्वयर्थी आहे. कारण नृसिंह हे जसे या ग्रंथकाराचे दैवत आहे, तसेच ते त्यांच्या गुरुचेहि नांव आहे असे पुढील उल्लेखांवरून दिसते. ग्रंथारंभीच्या नमनांत त्याने आपल्या सद्गुरूचा स्पष्टच नाम-निर्देश केला आहे. तेथे तो म्हणतो—

गणाधिपति वाग्देवी सद्गुरु श्रीनृसिंहजी.

(प्रार्थनावर्ग, १.१)

ग्रंथारंभीचा 'श्रीलक्ष्मीनृसिंहाय नमः' हा उल्लेख उघडच दैवतविषयक आहे. हे दैवत कोले या गांवांतील असल्यामुळे त्याचा निर्देश ग्रंथकार, कर्नाटकांतील

¶ Descriptive Catalogue of Marathi MSS. in the T.M.S. S.M. Library, Tanjore, No. 1870.

† Journal of the Tanjore Sarasvati Mahal Library, Vol X, No. 2, pp. 1-8.

चंद्रतीला अनुसरून 'कोले नृसिंहदेव' असा करतो. तात्पर्य, नृसिंह हे राम-कवीच्या दैवताचे व तसेच गुरुचेहि नांव आहे.

याशिवाय या स्वतःविषयी कांणतीइ माहिती कोशकाराने दिलेली नाही. कुलवृत्तांत, शिक्षण, व्यवसाय इ० सर्व गोष्टींविषयी त्याने मौन स्वीकारले आहे. कोशांतील एका उल्लेखावरून त्याचे वास्तव्य कांही काळ कर्नाटक प्रांतांत झालेले असावे असे दिसते. तो म्हणतो,

‘कर्नाटकीं निवसलों नेणताही असो परी।’

(प्रार्थनावर्ग, १. ११)

त्याच्या कोशामध्ये कानडी शब्दांचे वैपुल्य आढळते, यावरून वरील उल्लेखाला दुजोरा मिळतो. वास्तव्य कर्नाटकांत होऊनहि कोशकाराची भाषा मराठी असल्याने त्याचे ज्ञानेश्वरीचे वाचन चांगले असावे असे कोशामधील पुढील उल्लेखावरून वाटते :

“ज्ञानेश्वर्यादिकाधारे वदतों स्वल्पही बहु।” (१.१२)

कोशाचे स्वरूप

प्रस्तुत कोशाला 'भाषाप्रकाश' हे नांव स्वतः कोशकारानेच दिलेले आहे. प्रारंभीच्या प्रार्थनावर्गात कोशनामाचा निर्देश दोन ठिकाणी येतो—

१. भाषाप्रकाशनामें महाराष्ट्र कोश आरंभ ।

२. भाषाप्रकाश म्हणुनी या ग्रंथा नांव ठेविलें ।

हा कोश धार्मिक स्वरूपाचा नाही. त्यामुळे भाविक व मुमुक्षु श्रोत्यांपुढे अध्यात्मविषयेचे निरूपण करणाऱ्या ज्ञानेश्वरीप्रमाणे या कोशाचे लेखन होणे संभवनीय वाटत नाही. तथापि जिज्ञासु श्रोत्यांसाठी या कोशाची रचना झालेली असणे शक्य वाटते. या दृष्टीने प्रार्थनावर्गातच येणाऱ्या, “त्या रूपेंचि तुम्ही श्रोते अर्पितों तुमचें तुम्हां” (१.९) या चरणांतील 'श्रोते' हा शब्द विशेष महत्त्वाचा आहे. परंतु कोश-रचनेविषयी याहून अधिक माहिती इतरत्र आढळत नसल्याने त्यासंबंधी निश्चितपणे कांही निष्कर्ष काढता येणार नाही.

शब्दांचा संग्रह करणे हा मुख्य हेतु असल्याने कोशकाराला अनेक ग्रंथांचे वाचन करणे अवश्य ठरते. परंतु या बाबतीतहि प्रस्तुत कोशामध्ये एकाच ग्रंथाचा नामनिर्देश आहे. तो म्हणजे ज्ञानेश्वरीचा. 'ज्ञानेश्वर्यादिक' यांतील 'आदिक' म्हणजे कोणते ग्रंथ ते कोशांत कोठेहि सांगितलेले नाही. हा कोश पद्यबद्ध असून तो अनुष्टुप् छंदांत रचिलेला आहे.

कोशाचा रचनाकाल व -स्थल

रामकवीने आपला 'भाषाप्रकाश' निश्चितपणें केव्हा व कोठे रचिला तें कळण्यास कांही मार्ग नाही. कारण त्यांच्या रचनेच्या स्थलकालाविषयी स्वतः ग्रंथकार कांहीहि सांगत नाही. रचनास्थल तंजावर किंवा तंजावरच्या आसपासचें एखादें गांव असावें असें ग्रंथाचें उपलब्धस्थळ, ग्रंथांत आढळणारें द्राविडी शब्दांचें वैपुल्य, आपण कर्नाटकनिवासी असल्याचें स्वतः ग्रंथकाराचें निवेदन व हा कोश आपण 'देशांतरांच्या देशस्थां' साठी रचीत आहों हें त्याचें म्हणणें, इत्यादि चार गोष्टींवरून वाटतें. तंजावर प्रांतांतील मराठी कवींनी केलेली विपुल व विविध ग्रंथ-रचना लक्षांत घेतल्यास बरील अनुमानास बळकटी येते. स्वतः ग्रंथकाराच्या गुरुचें 'कोळे' हें स्थानहि त्याचें तंजावर प्रांतांतील वास्तव्यच सुचवितें. कोशाच्या रचनाकालाविषयी इतपतहि अनुमान करतां येत नाही. फार तर त्याची रचना १८ व्या शतकाच्या अखेरीस किंवा १९ व्या शतकाच्या प्रारंभी झाली असावी असें म्हणतां येईल. असें म्हणण्यास एक पुरावा या कोशांत आहे. 'नानार्थवर्गी' त 'बावन' या शब्दाविषयी लिहितांना कोशकार म्हणतो,

बावनं वणी सोनें हरणिजे त्यासि बावन ।

(१०२८३)

वरील चरणांतील 'बावनं वणी' हें सोन्याचें विशेषण महत्त्वाचें आहे. या सामासिक शब्दाची फोड बावन + नंवरी अशी केल्यास 'नंवणी' हा 'नंवरी' या अर्धांगल शब्दाचा (इं. Number) अपभ्रंश दिसतो. वरील समास साधण्यांतहि पुनः भेसळ झालेली आहे. कारण मराठीच्या दृष्टीने 'बावनकशी सोनें' असा वाक्प्रचार रुढ असून तोच इंग्रजीच्या दृष्टीने 'शंभर नंवरी सोनें' असा आहे. तेव्हां मराठी 'बावन' व इंग्रजी 'नंवरी' या दोन शब्दांची व कल्पनांची भेसळ करून कोशकाराने 'बावनं वणी' असा नवीन शब्द बनविलेला दिसतो. वरील व्युत्पत्ति बरोबर असेल तर या अर्धांगल सामासिक शब्दामुळे प्रस्तुत कोश अव्वल इंग्रजीच्या काळांत, म्हणजे १९ व्या शतकाच्या आरंभी रचला गेला असें सिद्ध होतें.

कांही रचनाविशेष

प्रस्तुत कोशाची विभागणी एकूण तेवीस वर्गांमध्ये केलेली आहे. पहिला 'प्रार्थनावर्ग' प्रास्ताविक स्वरूपाचा असून प्रत्यक्ष शब्दसंग्रहास प्रारंभ दुसऱ्या वर्गापासून झाला आहे. बहुतेक वर्गांच्या आरंभी त्या त्या वर्गांतील विषय-सूचक उल्लेख आहे. उदा०, 'दानवर्ग आरंभ', 'बागवर्ग आरंभ' इ० वर्गसमाप्तिहि याचप्रमाणें

० उल्लेख करून केलेली आहे. उदा०, 'अंगवर्ग समाप्त', 'नानार्थवर्ग समाप्त' इ० कांही वर्गांभी वर्ग-विषयाचा उल्लेख न करतां कोशरचनेला प्रारंभ केला आहे (उदा०, वर्ग २ व १८). त्याचप्रमाणे अनेक ठिकाणी वर्गसमाप्ति किंवा केवळ संख्या-लेखनानेच केलेली आहे. (उदा०, 'इति वर्ग १३ समाप्त'; 'इति वर्ग १४ समाप्त' इ०). या ठिकाणी वर्ग-विषयाचा उल्लेख गाळलेला आहे.

वर्गांतील शब्दनोंदणी झाल्यानंतर सांगून आठवलेल्या शब्दांचा समावेश करण्यासाठी कोशकाराला क्वचित् प्रसंगी 'पुरवणी'हि जोडावी लागली आहे (उदा० वर्ग ५ वा).

रामकवीचा हा 'भाषाप्रकाश' पद्यबद्ध असला तरी त्याची रचना बरीच शिथिल वाटते. साधा अनुष्टुप् छंद योजिलेला असूनहि त्याची रचना निदोष उतरलेली नाही. छंददोष असंख्य आहेत. कदाचित् ग्रंथाचा विषय शब्दकोश किंवा शब्दसंग्रह हा असल्यामुळे निदोष पद्यरचना करणे शक्य झालें नसावें. तसेंच, 'पहल्वदीर्घविषयक अनियमितताहि पुष्कळ प्रमाणांत आढळते. याचेंहि कारण या ग्रंथाचें स्वरूप हेंच असावें. शब्दसंग्रह व पद्यबद्धता हीं दोन्ही साधार्वीं हा हेतु असल्याने कोशकार व कवि या दोन भूमिका अनेक ठिकाणी परस्परविरोधी झाल्या आहेत. अर्थात् पद्यबद्ध असला तरी शब्दकोश काव्यात्मकहि असेल अशी अपेक्षा कोणी करीत नाही, हें खरें. तथापि प्रस्तुत 'भाषाप्रकाश' तील कांही रचना अगदीच गद्य वाटते. उदाहरणार्थ, बोकडाची पुढील व्याख्या पाहावी—

सेळीच्या पुरुषा नांव बोकूड झणिजेतसे ।

(१२.१२)

तसेंच 'उसें' या शब्दाचें पुढील निर्वचन फारच व्यावहारिक वाटतें.

निजेलेल्यांच्या मानेचें टेंकणें झणिजे उसें ।'

(१८.४७)

परंतु अशी 'गद्य' स्थळें एकंदरीत अपवादात्मक आहेत. उलट कांही ठिकाणी या कोशकारांतील कवि प्रगट झाल्याचा भास होतो. उदाहरणार्थ, पुढील व्याख्या पहा.

'सूर्याची अंतुरी छाया राणादेवी झणोनि ये ।'

(८.६७)

'चांदाची अंतुरी जे ते चांदिणी तेच रोहिणी ।'

(८.९०)

‘चांदणी चंद्रपत्नीही असमानगिरी तथा ।’

(९.१३२)

‘भरे सरे पाउसानें सवें जो रानकालवा ।’

(१३.३)

‘नदीनाहो समुद्र तो लहरी आणि लाट ते ।’

(१३.१०)

‘कौशल्य तें कुलकर्णी तेच चातुर्य बोलिजे ।’

(२०.१६)

याप्रमाणें या कोशग्रंथांतहि मधूनच कांही काव्याचे पाझर दिसून येतात व त्यामुळे एरव्ही रूक्ष वाटणारा हा ग्रंथ थोडेंफार मनोरंजनहि करतो.

प्रत्यक्ष कोशरचनेत मात्र शिथिलता, अव्यवस्थितपणा, पुनरुक्ति व क्वचित् दुर्बोधता यांसारखे दोष आढळतात. कोशकाराने कोशांतील शब्दांची मांडणी वर्गवारीने केलेली असली तरी ती बरीचशी स्थूलस्वरूपाची आहे, काटेकोर नाही. पुढे त्या त्या वर्गाचा परिचय करून घेतांना कोशांतील शब्दांच्या वर्गीकरणांत लक्ष्म्याति व अतिव्याप्ति यांसारखे दोष आपण पाहूंच. कोशरचनेतील या शैथिल्यामुळे कांही शब्दांची अनेकदा पुनरुक्ति झालेली आढळते (उदा०, कडवे; द्यो; चवकी; तीर; पार; पाल्हेरें; वळसा; इ०). क्वचित् संपूर्ण चरणाचीहि पुनरुक्ति दिसून येते (उदा०, १४. २४; १५. २०).

तसेंच कांही ठिकाणी रामकवीचा हा ‘भाषाप्रकाश’ दुर्बोधहि वाटतो. परंतु या ग्रंथाची मूळ प्रत उपलब्ध झालेली नसल्याने वरील दुर्बोधतेच्या दोषाचा धनी स्वतः कोशकार की त्याच्या ग्रंथाचा नकलकार तें सांगणें कठिण आहे. तथापि इतकें खरें, कीं कोशकाराने लेखनसमाप्तीनंतर कोशावरून सफाईचा हात फिरविलेला दिसत नाही. तसा तो फिरविता तर ह्या कोशांतील पुढील दुर्बोध स्थळांपैकी निदान कांही तरी सुबोध झालीं असतीं. यांपैकी कांही स्थळां अशीं :— ५. १३, ५५; ६. ३६; ८. ५, ८, १७; १०. ५, ६; १५. ४४; २३. ९.

कोशाचें आगळेपण

रामकवीचा हा शब्दकोश वरील दोषांनी युक्त असला तरी मराठी कोश-रचनेच्या इतिहासांत त्याचें स्थान वैशिष्ट्यपूर्ण आहे यांत संशय नाही. ज्ञानेश्वरीचें कांही जुने कोश व महानुभावीय ‘माती ग्रंथां’ ची ‘टीप’ सोडल्यास तंजावर प्रांतीं रचिलेला हा ‘भाषाप्रकाश’ म्हणजे मराठी भाषेचा पहिला कोश म्हणतां येईल. त्यांतील शब्दांचें वर्गीकरण तर्कशुद्ध नसेल, त्याची रचना थोडी शिथिल

असेल, किंवा त्यांत क्वचित् कोठे दुर्बोधत्व व पुनरुक्ति हीं आढळत असतील. परंतु या दोषांमुळे मराठीच्या या अमरकोशाचें महत्त्व यत्किंचितहि कमी होत नाही. सुमारे साडेचार हजार मराठी शब्दांचा विषयवारीने संग्रह करणाऱ्या या कोशासारखा दुसरा मराठी कोश अद्यापि तरी प्रकाशित झालेला नाही. असें हें प्रशंसनीय काम करूनहि जुन्या प्राकृत कवीप्रमाणेंच कोशकाराची भूमिका अत्यंत नम्रतेची आहे. मराठी भाषासागरांतील कांहीं 'विंदु' च आपण विद्वज्जनांच्या पुढे ठेवीत आहों याची त्याला जाणीव आहे. आपला हा कोश म्हणजे 'वाळकाचे सावडे बोल' आहेत, किंवा ईश्वराला भक्तिभावाने वाहिलेले 'तुळसीदळ' आहे, अशा विनयाने रामकवि हा कोश सादर करीत आहे. या ग्रंथाचा उपयोग 'देशांतरांच्या देशस्था'ंना स्मरणार्थ होईल ही कवीची अपेक्षा आहे. कोशासाठी ज्ञानेश्वरीचा आधार घेतल्याचा उल्लेख कवीने केलेलाच आहे. ज्ञानेश्वरीच्या अनुकरणाने स्वतःविषयीची लीनता आणि समोर वसलेल्या श्रोतृवृंदाचा गौरव ही वैशिष्ट्ये कवीच्या प्रास्ताविकांत दिसून येतात. तथापि आपल्या कोशाचें 'अपूर्वत्व' व्यक्त करून सांगण्याचा आत्म-विश्वासहि त्याच्यापार्शी आहे. पूर्वीच्या काळांत कोश, काव्य, व्याकरण, टीका इ. ग्रंथ बहुत झाले असले तरी 'अर्थ खंडल्याचें' (अर्थ स्पष्ट करून सांगण्याचें, अर्थीची कोड करण्याचें) काम आपण करीत आहों, ही त्याची भूमिका आहे.

कोशाचें हस्तलिखित

'भाषाप्रकाश'ची एकच हस्तलिखित प्रत तंजावर येथील सरस्वती-महालांत उपलब्ध झाली (सूचि, क्र. १८७०) व याच प्रतीवरून प्रस्तुतचें संपादन केलें आहे. ही प्रत मूळ लेखकाच्या हातची नसून तिची कोणी तरी केलेली नकल आहे. या प्रतीचा लेखक, लेखनकाल व लेखनस्थळ यांविषयीं प्रतीत एकहि उल्लेख नाही. या प्रतीत कांही लेखनदोष आहेत; परंतु अन्य प्रतीच्या अभावीं सध्या तरी हीच प्रमाण मानणें भाग आहे. या प्रतीत वर्गीना क्रमांक दिलेले असले तरी त्या त्या वर्गांतील द्विचरणी श्लोकांना अनुक्रमाने क्रमांक दिलेले नाहीत. तथापि कोशांतील शब्दांचा संदर्भ शोधणें सुलभ व्हावें यासाठी प्रस्तुत कोशाचें संपादन करताना त्यांतील श्लोकांना क्रमांक देण्यांत आले आहेत.

कोशांतील शब्दसंग्रहाचा तपशील

या कोशाचे एकूण २३ वर्ग पाडण्यांत आलेले असून त्यांत आलेल्या शब्द-संग्रहाचा तपशील पुढीलप्रमाणें आहे :—

१. प्रार्थना-वर्ग : हा वर्ग प्रास्ताविक स्वरूपाचा असून त्यांत गणाधि-
प ती, वाग्देवी, लक्ष्मीनृसिंह, सद्गुरु नृसिंहजी, कवींद्र, विद्वज्जन, साधुजन व श्रोते

यांना नमन करून कोशकाराने प्रस्तुत ग्रंथरचनेचा हेतु स्पष्ट करून सांगितला आहे.^० 'महाराष्ट्रक भाषाविध' अथांग असून त्याची 'पार खोली' जाणणे शक्य नसल्यामुळे आपण बिंदु-सिंधु किंवा बीज-वट न्यायाने संगृहात्मक रीतीने घेतले आहे असे तो म्हणतो. तसेच 'देशांतरांच्या देशस्था'ना 'स्मरणार्थ' उपयोगी पडावा हा हेतु या कोशरचनेच्या मागे असून या कामी ज्ञानेश्वरादि ग्रंथांचा आधार घेतल्यानेहि त्याने सांगितले आहे. आजवर 'कोश, काव्य, व्याकरण, टीका' इत्यादि विविध रचना होऊनहि 'अर्थ येकी न खंडला' अशी वस्तुस्थिती असल्याने आपण हा 'महाराष्ट्र भाषाकोश' रचण्यास प्रवृत्त झालो असे त्याचा कर्ता म्हणतो.

२. संकेत-वर्ग : हा वर्ग कोशांत योजिलेल्या संकेतांचे किंवा 'काव्यखुणा' चे स्पष्टीकरण करणारा आहे. शब्दकोशांत पुंसक, स्त्री व नपुंसक अशा तिन्ही लिंगांच्या संज्ञा येणार व त्यांचा त्याप्रमाणे प्रत्येक ठिकाणी खुलासेवार निर्देश करणे शक्य नसल्याने कोशकाराने 'छंदवंदा'ची सोय पाहून लिंगनिर्णयाचे कांही संकेत बसविले आहेत. उदा०,

‘तो ते तें म्हणतां संज्ञा क्रमें पुं-स्त्री-नपुंसकीं’
(२.३)

‘श्रीलिंग म्हणते डाई त्रिक ऐसं प्रयोजिलें’
(२.१०)

या दुसऱ्या संकेताप्रमाणे 'झोपाळू, भुकाळू व मायाळू' हे शब्द 'त्रिक' म्हणजे तिन्ही लिंगी आहेत असे कोशकार सांगतो (२.१९). याशिवाय या वर्गात शब्दांच्या अन्ती येणाऱ्या निरनिराळ्या स्वरांवरूनहि त्या शब्दांची लिंग-व्यवस्था करण्याचा प्रयत्न त्याने केला आहे. हे स्वर एकूण पंधरा असून त्यांवरून होणारा लिंगनिर्णय पुढीलप्रमाणे आहे:—

अ : दोर (पुं.); थार (स्त्री.); घर (नपुं.).

(आ)* : पारा (पुं.); बला (स्त्री.).

ह-ई : हत्ती (पुं.); विळी (स्त्री.); पाणी (नपुं.).

उ-ऊ† : गुरु, लाडू (पुं.); जळू, ऊ (स्त्री.).

* 'आ' हा अन्य स्वर स्वतंत्रपणे निर्देशिलेला नाही.

† सर्व 'अ'कारान्त पुंलिंगी नामांना 'उ' जोडला जातो (उदा०, रामु) असे कोशकार सांगतो (२.२१).

ऊं : लेकूहं, पिल्लू (नपुं.).
 थ-थे : न्याय (पुं.); भोय, सोये (स्त्री.).
 ये- (ए) : हे, ते, ये, सवे, वाहे (स्त्री.).
 ये- (एं) : जें, तें, भें, हें (नपुं.).
 ओ : धो, चो, लो, वल्हो (पुं.); बाइको (स्त्री.).
 ऐ (एं)^१ : खेडें, कुडें, घोडें (नपुं.).

वरील यादीत ' आं ' व ' ओं ' हे दोन स्वर भिळवून अन्त्यस्वरांची संख्या एकूण १५ होते असें कोशकार म्हणतो. स्वरांचें वरील वर्गीकरण व मोजणी हों उघडच सदोष आहेत. परंतु तीं करण्यांत कोशकाराचा मुख्य हेतु स्वरगणना हा नसून या पद्यबद्ध कोशांत योजिलेले संकेत स्पष्ट करणें हा असल्यामुळे त्याने केलेली वरील स्वरव्यवस्था यादून अधिक विचारांत घेण्याचें कारण नाही. या वर्गाच्या शेवटीं तो स्पष्टपणें म्हणतो,

येकून पंधरा ऐसे स्वर भाषा प्रकाशिते । §
 व्याकर्णीचे भाव येथें लिगें जाणों प्रकाशिले ॥ ३३ ॥
 न सांगतां पद्य लिगें समजू येत यामुळें ।
 धाटीभंगाविना छंद घडाय पादपूर्णी ॥ ३४ ॥

शेवटीं ' ही ' व ' कळो ' हे अनुक्रमें ' आणीक ' व ' जाणिजे ' या शब्दांचे संकेत म्हणून आपण योजिले असल्याचें सांगून कवीने हा संकेतवर्ग संपविला आहे.

३. दान-वर्ग : या वर्गांत देण्याचे विविध प्रकार व तद्वाचक शब्द आलेले असून त्यांतील कांही उल्लेखनीय आहेत. उदा०, इच्छापूर्तीसाठी देणें तें ' भातुकें ', जेवणासाठी देणें तो ' भत्ता ' किंवा ' भति ', पोटासाठी ती ' पोटगी ', गैरहिशेवी देणें ती ' फसकी ', आरतीसाठी दिलेली ती ' घोवाळणी ', मुंज्या मुलास घातलेली ती ' भिकाळ ', होळीच्या थंडकीस दिलेले तें ' पोस्त ', प्रवासांत शिदोरी म्हणून दिलेली ती ' बुत्ती ', इत्यादि. वरील दानप्रकारांत द्रव्याबरोबर अन्नवस्त्रादि वस्तूंचाहि समावेश होतो.

^१ सानुनासिक (nasalised) स्वरांचा निर्देश कोशकाराने ' नाकें जनित ' असा केला आहे.

§ येथे ' स्वर भाषाप्रकाशि ते ' याप्रमाणें शब्द तोडून ' भाषाप्रकाश ' हें ग्रंथनाम घेणेंहि शक्य आहे.

४. शब्दादि-वर्ग : या वर्गात नाना प्रकारचे पशु, पक्षी, कीटक, मेधादि सृष्टवस्तु, दारूकामें, वाद्यं, चलनचलनादि क्रिया, यांचे 'अनुकाराचे शब्दसंघ', म्हणजे ध्वनिवाचक शब्द दिले आहेत. पैकी कांही मनोरंजक आहेत. उदा०, दारूकामांत हवायांची 'सरसर', फटाक्यांची 'चटफट', फुलबाणांची 'भर्भराट', चुचुंद्रीचा 'चुचुकार', चक्रवाणांची 'गरगर', आणि बंदुकांचा 'ठस्टुस' हे ध्वनिवाचक शब्द पहावे. वाद्यांत विणेचा 'झणत्कार' किंवा 'तुं तुं', तासाचा 'ढण्ढणा', झळरीचा 'झणझणाट', टाळांचा 'टख्खणाकिट', मृदंगाचा 'खण्खणाट', दुंदुभीचा 'धों धों', नागसरीचा म्हणजे पुंगीचा 'पुई', टिमकीचा 'टिटिमा', कर्ण्याचा 'मों मों', तुतारीचा 'तुं तुं', व ढोलचा 'हुं हुं' याप्रमाणें विविध शब्द आले आहेत. कोशकाराचें पाहणें किती बारीक आहे याची साक्ष या वर्गातील कांही नोंदीवरून मिळते. उदा०, एक वानरांचे तीन प्रकारचे ध्वनि त्याने टिपले आहेत. त्यांचा सामुदायिक 'क्लिक्लाट', विरोधपर 'कीचकीच', आणि गुरकावणीचा 'हुर्र' हे ते तीन आवाज होत. याशिवाय कर्पीद्राचा 'भुभुकार' निराळाच ! तसेंच सुण्याचे म्हणजे कुन्याच्या भुंकण्याचे 'वस्वस्', 'वळवळ' आणि 'कुइ' असे विविध प्रकार कोशकार सांगतो. कोंबड्याचें त्रिकालीं आरवणें म्हणजे मशिदींत मुलाण्याने नमाज पढण्यासाठी घातलेली 'बांक' किंवा बांगच होय असें तो मानतो (८). विविध ध्वनींच्या पुढील नोंदी मनोरंजक वाटतील :—

शेळ्यांचे शब्द ते में में अंधे म्हणति वासुरें । ८

मांजरीं गुंरु म्याऊ शब्द कुर्कुर उंदिरीं । ९

गरडाचा शब्द जो तो कृष्णा म्हणुनि सांदतो । १०

कांकाणांचा कण्ठावटु पाहुकांचा चटक्फटक् । २४

५. चाव्वर्ग : हा वर्ग बोलण्याचे नानाविध प्रकार सांगतो. आधीं 'बोलणें' या शब्दालाच वाचा, वैखरी, मात, गोष्टी, गोटी, बोली, भाक, भाष, भाख, बोल, कवळ, गिरा, जबा असे प्रतिशब्द कोशकाराने सांगितले आहेत (२-४). पुढे बोलण्याचें खरें व खोटें असे दोन भेद करून पहिल्याला सत्य, साचार, साचोकार, सावाव, निरुतें, निकें, फुडें व यथार्थ, आणि दुसऱ्याला 'लबाड, लटिकें, वाव, असाचहि, असत्यहि' असे प्रतिशब्द तो देतो (५-७). त्याने केलेल्या कांही व्याख्या उल्लेखनीय आहेत. उदा०, 'बोभाणें' म्ह. घड्डी बोलणें, 'म्हणी' म्ह. बोलायाची पद्धती (१०), 'अव्हासव्हा' किंवा 'अडावेडा' बोली म्ह. असंगत बोलणें (१३), 'होड' म्ह. प्रतिज्ञा-वाक्य किंवा 'शफत' (१६), 'बुझावणी' म्ह. समजावणें (२१), 'रली' म्ह. श्रद्धामस्करी (२५), 'उडावणी' म्ह. तुच्छोक्ति (२६), 'चट गोष्टी' किंवा 'चाट गोष्टी' म्ह. टवाळ्या (२७), 'बोसणें' म्ह. 'नीदवैखरी' किंवा झोपेंतील बरळणें (२८),

‘काणोवाणो,’ म्ह. कांहीच्या कांही बोलणें (३६), ‘फांटा’ म्ह. ‘अंतीच्या अंतांतीचा बोल’ (५४), ‘टाळोरा’ म्ह. अपकृतीचा डंका (५५), ‘निखंदणें’ म्ह. टाकून बोलणें (५७), ‘सिफारसी’ म्ह. सहायोक्ति (५८), ‘ठकठक’ म्ह. कंटाळवाणा शब्द’ इत्यादि. जगांत नकारघंटाच अधिक ऐकूं येते हें या कोशावरूनहि दिसतें. ‘आस्तिक्यार्थी बोलणी’ आहे, आथी आणि असे या तीनच शब्दांनी व्यक्त होतात, तर ‘नास्तिक्यार्थी’ शब्द अनेक आहेत; उदा०, नसे, नाही, नाथि, नाट, नाटंटा, पूज्यभाव, नव्हे, नोव्हे, इत्यादि (४७, ४८). या वर्गाला एक लहानशी ‘पुर्वणी’ जोडून कोशकाराने तेलंगें, अरबें, तिगळें, कानडें, हिंदुस्थानी, रजपुती, गुजराती, यवनी, तुरुकाणी इ० ‘जातिभाषा’ ची नोंद केली आहे. या यादीत फिरंग्यांच्या भाषांचा उल्लेख नाही, याचें आश्चर्य वाटतें. मराठी भाषेचा निर्देश ‘म्हराटें बोलणें’ असा केलेला आहे.

६. संख्या-वर्ग : या वर्गांत ‘येक, दोन’ इ० पूर्ण संख्यावाचक, ‘पाच, अरधा, पाऊण, सव्वा, दीड, अडीच’ इ० अपूर्ण संख्यावाचक, ‘सव्वाई, तिजाई, चौथाई, आठोवा, दहिजा’ इ० अंशवाचक व ‘आदिलें, विजें, तिजें, चहुवें’ इ० क्रमवाचक शब्दांचे पर्याय दिले आहेत. त्याचबरोबर कांही समूहवाचक संख्यांचे शब्दपर्यायहि कोशकार देतो. उदा०, दोहोंचा समुदाय ‘दंद, जोडी, जुग, जावळें, दुल्लें’ इ० शब्दांनी व तिहींचा समुदाय ‘तिरुख व त्रिक’ या शब्दांनी व्यक्त होतो असें तो सांगतो. या समूहवाचक संख्या सांगतांना त्याने क्वचित् ‘च्यारीचा मेळ’ म्हणजे ‘चांपा’ व ‘पांचांचा मेळ’ म्हणजे ‘पंजा’ अशा प्रकारचे श्लेषहि साधले आहेत (१३, १४). याच वर्गांत सासके, सखाणी, अधेला, पाचला, अडका, पैका इ० नाणकवाचक व धडा, फल्मा, पातका, अड्डा इ० मापनवाचक शब्दहि आले आहेत.

७. रूपादि-वर्ग : या वर्गांत शरिराचे निरनिराळे आकार, वर्ण, रूपे इत्यादींचे वाचक शब्द आले आहेत. पैकी ‘निमासुर रूप’ म्हणजे काय तें सांगतांना कोशकाराने पुढील कौटुकम केला आहे:-

‘निमे असुरता जेणें रूप तेंचि निमासुर’

८. काल-वर्ग : या वर्गाचें स्वरूप कांहीसें संमिश्र आहे. कारण त्यांत ‘निमिष्यापासुनी महाप्रलय’-काळापर्यंतचे विविध काळ व त्याबरोबरच सूर्य, चंद्र, तेज इ० वाचक, दीपप्रकारवाचक (उदा०, खंजीर, समई, टाणवई, दिवी, दिवटी, पोत, इ०), व पाप-पुण्य, लाभ-हानि, आदि-अन्त इ० वाचक शब्दहि दिले आहेत. कालवाचक शब्द सांगतांना कोशकाराने अठरा पलकांची काष्टा, तीस काष्टांची कला, तीस कलांचा क्षण, बारा क्षणांचा मुहूर्त व पंधरा

सुहृतांचा दिवस, याप्रमाणें कांही कोष्टकेंहि दिलीं आहेत (३-५). कालदर्शका-
सार्या ता 'पानवळें' व 'मडियाळें' असे दोन शब्द देतो. विविध काळांत
उन्हाळा, पाउसाळा व हिवाळा हे ऋतुवाचक, फलकाळ, निष्फलकाळ, सुकाळ,
दुकाळ, अकाळ. इ० कृषिविषयक, व पर्वकाळ आणि पुण्यकाळ हे धर्मविषयक शब्द
येतात. कालवाचक अव्ययांत कोशकाराने तैं, तेथवां, जेथवां, येथवां, सवें, जंवरी,
तंवरी, वेळोवेळा, वारंवार, वेगीं, लवलाहें, झडकरी, झणीं, अवसांत, अवचटें,
येकसरीं, विळें, अष्टुणी. इ० अव्ययें उल्लेखिलीं आहेत (४६-५८). पुढे तेजाचे
पर्यायशब्द सांगतांना त्याने सूर्यादि तारांचें तेज, नरवृक्षादिकांच्या सुखावरील तेज,
शस्त्राचें तेज, रत्नादिकांचें तेज, इ० विविध तेजप्रकार निर्देशिले आहेत. तसेंच,
शेवट किंवा अखेर ही कल्पना स्पष्ट करतांना नष्टी, तुटी, हाणी, घात, मातेरें,
नाश, खेव, हराश, खप, खर्च, वेंच, सरणें, देवाज्ञा, मरण, अंत, अवसान, निमणें,
निदान, निर्वाण, सेवट इत्यादि सूक्ष्म अर्थछटा दाखविणारे शब्द तो सांगतो
(१११-११५).

९. नानार्थ-वर्ग : या कोशातील इतर सर्व वर्गीपेक्षा हा वर्ग फार निराळा
आहे. इतर वर्गांतून एकाच शब्दाचे एक किंवा अनेक समानार्थी पर्यायशब्द
(Synonyms) दिलेले आहेत; तर ह्या वर्गांत भिन्नार्थ असणारे परंतु सारखे
दिसणारे शब्द (homonyms) आले आहेत. या शब्दप्रकारास कोशकार 'श्लेष'
किंवा 'नानार्थपदपद्धती' म्हणतो (१,६) व अशा प्रकारचे शब्द अक्षरविल्लहाने
देऊन त्या त्या वर्णाने प्रारंभ होणारे शब्द संपल्यानंतर 'इति अकारादि', 'इति
कादि' याप्रमाणें समाप्तिदर्शक निर्देश त्याने केले आहेत. तसेंच, हा वर्ग आकारानेहि
इतर वर्गांच्या सानाने बराच मोठा असून त्याने या कोशाचा सुमारे एक-तृतीयांश
भाग व्यापला आहे. 'काकु' अक्षराच्या योजनेसुळे 'विपरीतार्थ' किंवा विरुद्धार्थ
मनांत येऊन 'होयही नव्हे' होतें; म्हणून,

‘संगतीयुक्त लागे तो अर्थ आदरिजे बुधीं।’

असें प्रारंभीच सांगून कोशकाराने पुढील भिन्नार्थवाचक शब्दावळी दिली आहे.
हे शब्द सुमारे पांचशें असून त्यांचें भिन्नार्थत्व स्पष्ट करण्यांत कवीचें कौशल्य
दिसून येतें. उदा०, पुढील शब्दांवरील त्याची टीका पहावी :—

अरती (१. रतिसुखाचा अनुभव नसलेली स्त्री; २. आरती).
अडकिता (१. 'पोकळखंडिता'; २. रोधिता; रोधणारा).
अडकणी (१. 'स्वयें गुंते दुज्या रोधी'; २. तंडुलार्थ).
अंगोठा (१. 'ठेवि अंगाची'; २. अंगठा).

- आगर (१. पिकलेलें शेत; २. खाण).
 इसाळ (१. ईर्ष्या; २. कामुक ब्रह्मराक्षस).
 आंटाळा (१. रोमांच; २. तराजू).
 किली (१. ' किल्लापाचा हात '; २. बर्म).
 गुढी (१. ' दूरील वृत्तांत '; २. ' पांडव्याची ध्वजा ').
 टांक (१. होन—एक नाणें; २. ' प्रतिमालेखिनीमुख. ')
 दुकान (१. बाजार; २. दोन्ही कान).
 धेड-डा (१. वधूवरांची ' थोर नरवाहनें '; २. ' धियेचें अंड, म्हणिले सुद्धीचें घर ').
 नाचणी (१. राघी — एक धान्य; ' सुळी ' — क०, वेश्या).
 पोटागी (१. आस्था; २. पोटांतील आग).
 पारसी (१. ' थोडसी अंस्नात स्त्री '; २. ' यवनी लिपी ').
 फांटा (१. ' लाकूड डाहाळी '; २. ' अंतिची भूलिची गिरा ').
 माग (१. मार्ग; २. ' पावलाग, ' — पावलांचा उगम; ३. ' कापडांचा प्रसव ').
 मा (१. थोर; आधिक्य; २. आश्चर्य; तुच्छता).
 वास (१. सुगंध; २. वसति; ३. भेटीची इच्छा; ४. ' अपेक्षेच्या पूर्तीची वाट पाहणें ').
 वच्हाड-- (१. लग्न; २. लग्नाची ' निर्वणी '; ३. ' झुष्कदेही '; ४. एका देशाचें नांव).
 वेड-- (१. वेडें; २. आस्था; ३. ' शिक्यारहित सुदी ', म्ह. शिक्षा नसलेली मुद्रा).
 हियें (१. हृदय; २. ' आवड्य वालणें '; ३. ' धैर्य टाकणें ').
 या वर्गांत कांही ठिकाणीं एका शब्दाचे अनेक अर्थ देतांना कोशकाराने श्लेष साधण्याचा प्रयत्न केला आहे, तर कांही ठिकाणीं कळड किंवा फारसीसारख्या परभाषेच्या आधाराने शब्दाचें अनेकार्थत्व व्यक्त केलें आहे. उदाहरणार्थ, पुढील व्याख्या पहाव्या :—
 ' नाचणी म्हणिले राघी, सुळीचें नांव नाचणी । ' (२०७)
 क्वचित् शब्दाची फोड करून त्याचे अनेक अर्थ व्यक्त होतात. उदा.,

* ' वास पाणें किंवा पाहणें ' हा वाक्प्रचार यादवकालीन महानुभावीय गद्यांत नेहमीं येतो.

भा. प्र.—२

‘ अरिस्सा शत्रुसा आणी अरिस्सा होय दर्पण । ’ (३०)

‘ चावरी म्हणजे पेडी, वा-वरी पितयावरी । ’ (२७६)

‘ लडसे वाळ ऐसेही वाळ की पुणता तथा । ’ (२७७)

१०. अंगवर्ग :— या वर्गात मानवी शरीराच्या निरनिराळ्या अवयवांचे शोतक शब्द आहेत. तपशिलांत जाण्याची कोशकाराची वृत्ति येथे दिसून येते. उदा., केशरचनेचे पुढील विविध प्रकार तो सांगतो :—

‘ शिंक्यापरी केशगुंफ गुंथा तो म्हणजेतसे ॥

वेंठोनि खोवणें केस खोंपा तो बुचडा तथा ।

त्रिभागीं विणितां केस देगी ते म्हणवोनि घे ॥

केसाचे बांधितां सेंडे सेंडी ते म्हणवीतसे ।

भलल्या बाजुचें अंग फरा तो म्हणवीतसे ॥

(६६ ते ६८)

या यादीत शरीराच्या गोपनीय अवयवांचे किंवा ‘ वस्त्राआडील वस्तुवां ’चे वाचक शब्दहि आहेत. परंतु ‘ जनामध्ये भंडवाणें बोलूं नये ’ असें म्हणून कोशकाराने हे शब्द ‘ अपसव्य ’ रीतीने, म्हणजे वर्णांच्या उलट्या क्रमाने, नोंदले आहेत (४ ते ९). त्याप्रमाणेंच ‘ बालसरस्वती ’ ची, म्हणजे मुलांच्या खेळण्यांतील बोलीची, नोंद करावयासहि तो विसरलेला नाही (५१ ते ५३).

११. नरप्रकृतिवर्ग :— या वर्गात मनुष्यस्वभावाचे अनेक नमुने व्यक्त करणारे शब्द आले आहेत. उदा०, राजबिंडा, धीमा, दांडगा, गंव्हार, बापुडा, आशाधार, बळियाडा, वांठ, इत्यादि. पैकी ‘ दांडगा ’ ची पुढील व्याख्या उल्लेखनीय आहे :

‘ दांडगा वेथ सदट घो आणिक धटिंगण । ’ (२)

१२. पक्षीखगमृगादि वर्ग :— पशुपक्षादि प्राणिवाचक शब्द या वर्गात संग्रहित आहेत. पैकी घोडा या प्राण्याचे घोडा (पुं.), घोडी (स्त्री.) घोडें (‘ सामुदाई नपुं. ’), अडघोडें (मध्यम आकाराचें घोडें), टांकण (गिड्डें व ‘ चांग चालीचें ’) व तट्टू (‘ फेंगडें, भारवाही व गिड्डें ’) इतके प्रकार सांगितले आहेत. ‘ सेलीचा पुरुष ’ म्हणजे बोकड ही व्याख्या मनोरंजक आहे.

१३. जलादि वर्ग :— या वर्गाचें नांव कांहीसैं अव्यात आहे. कारण त्यांत प्रारंभी नाना प्रकारचे जलाशय, त्यांतील पाण्याचे धर्म, पाण्यावर उठणारे तरंग, त्यांतील भोंवरे इत्यादि जलविषयक शब्दांचा समावेश असला तरी शेवटीं

निरनिराळ्या वाद्यांचीं नांवे व विविध प्रकारचे अग्नि यांचे वाचक शब्दहि या वर्गात समाविष्ट केले आहेत. कोशकार कर्नाटकांत राहणारा असल्याने कांही देशी शब्दांना तो कर्नाटकी प्रतिशब्द देतो. उदा०,

‘ कर्नाटकीं कालवा तो पाठ देशीय जाणिजे । ’ (२)

कांही शब्दांच्या व्याख्या मात्र श्लेषात्मक व म्हणून काव्यमय वाटतात. उदा०, ‘ नऊ वाद्यें जिच्या पुढें आहेत ती नौबत ’ ही व्याख्या पहावी (४२).

१४. वनौषधीवर्ग :—या वर्गात प्रारंभी वनस्पतींच्या विविध अवस्था (उदा०, फांपावणें, पैसणें, सुरवाडणें, बाहाळणें, आहळणें, इत्यादि) दर्शविणारे शब्द आहेत. त्यानंतर वनस्पतींचे समूह (उदा०, जुंबाडी, झाडखंडें, बनें, कांटवण, दांग, इ०) व वनस्पतींचीं घाणेंफुल्लें यांचे वाचक शब्द असून शेवटीं वनस्पतींचे विविध प्रकार सांगितले आहेत. हीं नांवे सांगतांना कोशकार कित्येकदां त्याच शब्दांची पुनरुक्ति करतो व त्यामुळे अर्थ स्पष्ट होत नाही. उदा०, हिरडा म्हणजे हरडा (३८), कांगोणी म्हणजे कांगोणी (३९), सेंनी म्हणजे सेंदणी (३९), किंवा गंगावती म्हणजे गंगवती (४१) असें म्हटल्याने अर्थबोध होण्यास विशेष मदत होत नाही.

१५. अन्नादि वर्ग :—या वर्गात प्रारंभी खाद्य पदार्थांची यादी असून त्यांत ‘ बुत्ती ’ म्ह. ‘ बांधिला भात ’ (६), ‘ ओवरा ’ म्ह. जोंधळ्याचा भात (१०), ‘ काला ’ म्ह. कालवलेलीं अन्न (६), रोटी, भाकरी, दामटी, मोरोबा म्ह. दूधसाखर वेळून रांधलेले आंवळे (८), मलिदा इत्यादि पदार्थांचा समावेश आहे. त्यानंतर कांही फळभाज्या व पालेभाज्या सांगून कवि अन्नाच्या खारट, तिखट, खमंग, सप्पक, भिळचट, चिंबट, पचपचीत इत्यादि विविध रुचिवाचक शब्दांकडे वळला आहे. भोजनोत्तर तांबूलांतर्गत पदार्थांत ‘ पोतास ’ म्ह. कापूर उल्लेखिलेला आहे (२२).

१६. व्यवहारवर्ग :—या वर्गात प्रारंभी ‘ येसणें ’, ‘ तेसणें ’ इ० सार्वनामिक विशेषणें, नंतर ‘ भाकणें ’, ‘ निगदणें ’, ‘ डौरणें ’, ‘ पंजासणें ’ इ० क्रियावाचक शब्द, त्यानंतर कांही मनोधर्मवाचक शब्द (उदा०, ‘ येकवंकी ’, ‘ साजणें ’, ‘ झळब ’, ‘ कणव ’, इ०), व शेवटीं कांही समुदायवाचक (उदा०, ‘ भेळा ’, ‘ घंटा ’, ‘ पाळा ’, ‘ गुंप ’, ‘ पोहा ’, ‘ मादियाळी ’, ‘ भीड ’, इ०) व कांही भाववाचक (उदा०, ‘ कांटाळा ’, ‘ चिळसी ’, ‘ अळंचु ’, ‘ बोरंग ’, ‘ गजवज ’, ‘ नाभिकारु ’, इ०) शब्द आले आहेत. याचा अर्थ या वर्गाचें स्वरूप संकीर्ण आहे. या वर्गात ज्ञानेश्वरींतील अनेक शब्द आढळून येतात.

१७. वस्त्रवर्ग :—या वर्गाचे नामकरण कोशकाराने केलेले नाही. परंतु त्यांत मुख्यतः नाना प्रकारच्या वस्त्रांचीं नांवे असल्याने त्याला 'वस्त्रवर्ग' असे म्हणता येईल. या वर्गांत पाटेला, बोल, दुपटा, कांबोळी, शंगोख, मुंडासे, पागोटें, पगडी, चिरडी, साउलें इत्यादि पुष्कळच तपशील भरलेला आहे.

१८. जगतीवर्ग :— हा वर्ग संकीर्ण स्वरूपाचा असून त्यांत पुढील विषय आले आहेत.

(१) घरांचे विविध प्रकार (उदा०, त्रिमाळिकें घरें, धवळारें, तण्हारें, पाल्हेरें, इत्यादि), व घराचे निरनिराळे भाग (उदा., दारवांठा, वस्ती, सोपा, पडवी, भाणवसा, माडी, उपमाडी, वगैरे).

(२) गृहोपयोगी वस्तु (उदा०, बोघोणें, सुगडें, माट, मंडी वगैरे भांडी; चोपाळा, वाज, खाट, पालख वगैरे साहित्य.)

(३) विविध द्रव्यप्रकार (उदा०, अपूट, ठेवणें, निक्षेप, केवा, केणें, मोदल, मांडवल, खजाना, भंडार, इ०).

(४) जमिनीचे प्रकार (ऊखर, खड्ड, बीवड, खालपट, बदखल, इ०).

(५) रत्नांचे व मण्यांचे प्रकार (उदा०, चिंतामणि, देवमणि, मोहरा, पाची, पवळें, नील, माणिक, इ०).

वरील वर्गीकरणांत बसत नाहीत असेहि अनेक शब्द या वर्गांत असून त्यांचें ' जगतीवर्ग ' हें नांव सार्थ झालें आहे !

१९. सेनावर्ग :— या वर्गांत युद्ध, योद्धे, त्यांचीं हत्यारें व वाहनें यांचे द्योतक शब्द आहेत. साहजिकच त्यांत जंग, जंगी, खाना, लस्केरी, सिपाई, फौज इ० फारसी शब्द बरेच आढळतात.

२०. बुद्धिवर्ग :— मानवी बुद्धीचे विविध व्यापार हा प्रस्तुत वर्गाचा विषय आहे. त्यांत समजणें, उमजणें, आठवणें, इच्छिणें, अपेक्षिणें इ० क्रियांचे वाचक शब्द आले आहेत. कोशकाराचें पाहणें किती बारीक आहे तें त्याने ' उमज ' व ' समज ' या दोन साधारणपणें समानार्थी शब्दांच्या केलेल्या पुढील व्याख्यांवरून कळून येईल.

“ आठवती समजणें उमजू त्यासि बोलिजे ।

समजू तो तेचि अखल (अकल) बूझ तो म्हणिजेतसे ॥ ” (१२)

तसेंच ' कौशल्य ते कुलकर्णी, तेंच चातुर्य बोलिजे ' (१६) ही त्याने दिलेली व्याख्याहि उद्बोधक आहे.

२१. देवतादि वर्ग :— या वर्गात प्रारंभी निरनिराळ्या देव-देवतांची पथायनां दिली आहेत. त्यांत ऋषि (कृष्ण), रमानाहो (विष्णु), हयपति (हयपति), मछारी (माळसापति), हणगोवा (मारुति), रामवरदाइनी (तुळजा), विठोबा, खुमाई अशीं अनेक दैवते आहेत. लक्ष्मीच्या पाठोपाठ ' देवदासी ' चा उल्लेख, व तोहि ' सुळी ', ' कळावंतीण ' आणि ' नाचणी ' या पर्यायशब्दांनी युक्त, पाहून थोडे नमस्कारिक वाटते. तीच गोष्ट ' हणगोवा ' या हनुमानवाचक पर्यायशब्दाचीहि आहे. तुकाईस किंवा तुळजादेवीस ' श्रीरामवरदाइनी ' म्हटलेलें पाहून रामदासांचें तें प्रसिद्ध स्तोत्र डोळ्यांपुढें येतें.

२२. कारेगारवर्ग :— हा वर्ग अतिशय लहान, म्हणजे अवघ्या तीन श्लोकांचा आहे. बहुधा तो अपूर्ण असावा. त्यांत तराज, पालडी, तागडी, कांटाळें इत्यादि दहापांच मापनविषयक शब्द आले आहेत.

२३. गोधनवर्ग :— या अखेरच्या वर्गात गाई-म्हशी, त्यांची पाडसें व तीं बांधण्याचीं ठिकाणें यांचे वाचक शब्द आले आहेत. त्यांत ' गाईचें ठाण ' तो गोठा किंवा गोठाण, परंतु तोच ' राजगृहीचा गोठा ' असेल तर मात्र त्याचें नांव ' थट्टी ' अशी एक मनोरंजक नोंद आढळते (७).

याप्रमाणें कोशकाराने शब्दांचा संग्रह त्यांची वर्गवारी करून केला आहे. वरील वर्गीकरण उघडच सद्योप आहे. त्यांत अव्याप्ति व अतिव्याप्ति हे दोन्ही दोष आहेत. तसेंच ' व्यवहार ' किंवा ' जगती ' यांसारख्या वर्गाचें स्वरूप फारच संकीर्ण वाटतें. प्रमाणबद्धताहि कमीच आहे. उदाहरणार्थ, ' भानार्थ ' वर्गात ४४३ श्लोक आहेत, तर ' नरप्रकृति ' किंवा ' वस्त्र ' किंवा ' गोधन ' यांसारख्या वर्गांतील श्लोकसंख्या २० च्या आंत भरते. ' कारेगार ' वर्ग तर अवघ्या तीन श्लोकांचा आहे. कदाचित् तो अपूर्णहि राहिलेला असावा. एकंदरीतच या कोशांत अपूर्णता अनेक ठिकाणीं जाणवते. पुढील वर्गांतील अपूर्णता त्या त्या ठिकाणीं दर्शविली आहे :—

अपूर्ण राहिलेले वर्ग

(१) ११.८. या श्लोकांतील प्रथम चरणाचा फक्त पूर्वार्ध मिळाला आहे. या चरणाचा उत्तरार्ध व संपूर्ण दुसरा चरण मिळालेले नाहीत.

(२) ११.९. दुसऱ्या चरण १च फक्त पूर्वार्ध आहे.

(३) १८.१२३. फक्त पहिला चरण संपूर्ण आहे, दुसरा चरण नाही.

(४) २१.३१. दुसऱ्या चरणाचा उत्तरार्ध नाही.

(५) २२.३. या वर्गीत दोन श्लोक संपूर्ण असून तिसऱ्यांतील फक्त दीड चरण उपलब्ध आहे. यावरून या वर्गाचा बहुतेक थारा गहाळ झाला असावा असे वाटते.

एकंदर कोशाहे अपूर्ण राहिलेला असावा अशी शंका येते. त्यांत एकूण २३ वर्ग आहेत. तेविसाव्या वर्गाच्या अखेरीस इतर वर्गांप्रमाणेच ' इति वर्ग २३ ' असा साधा निर्देश आहे. हाच वर्ग कोशाचा अंतिम वर्ग असता तर प्रास्ताविक भागाप्रमाणेच कोशाच्या समाप्तीनंतरहि कांही मजकूर कोशकाराने लिहिणे अवश्य वाटते. कोशकाराने तो लिहिलाहि असेल; परंतु आज तरी तो उपलब्ध झालेला नाही. कदाचित् तेविसावा वर्ग लिहून पूर्ण झाल्यानंतर कांही कारणामुळे कोशकाराच्या हातून कोशाचे लेखन पूर्ण झाले नसण्याचीहि शक्यता आहे. अखेरीस लेखक, लेखनकाल व लेखनस्थळ यांचा निर्देश नाही ही गोष्ट प्रस्तुत कोश अपूर्ण असावा या कल्पनेस बळकटी आणते.

रचनापद्धति

या कोशामध्ये भिन्नभिन्न विषयांतील शब्दांचा संग्रह करतांना कोशकाराने सर्वत्र एकाच पद्धतीचा अवलंब केलेला नाही. या बाबतीत पुढील तीन प्रकारांनी रचना झालेली आढळते.

१. एकाच वस्तूचे वा क्रियेचे पर्यायशब्द एकापुढे एक नमूद करणे. उदा०,

(१) ' सिक शिक्षा सिकवर्णे शिक्षणे सिक लावणे । ' (५.१४)

(२) ' गरीब दुबळा दीन तोच थेळील बापुडा । ' (११.४)

२. प्रथम शब्द देऊन नंतर त्याचा अर्थ सांगणे : उदा०,

(१) नाभिकारू अभयवाक् (५.१८)

(२) थांब शब्दे राहवणे (५.२६)

(३) धबला तो वज्र मोटे (१७.५)

३. प्रथम अर्थ सांगून पुढे शब्द ठेवणे : उदा०,

(१) कंटाळवाणा जो शब्द म्हणीजे त्यासि ठकठक ॥ (५.७१)

(२) नेत्रांचें पातया पातें लागतांचि निमिष्य तें ॥ (८.३)

(३) नेदी रुची कोगतीहि पदार्थ तोचि सप्पक ॥ (१५.३२)

४. क्वचित् समानार्थक शब्दापुढेच कोशांतील शब्द ठेवणें. उदा०,

(१) अत्याशा तेच लाळूची	(२००८)
(२) उपाय तो हुनर	(२००१७)
(३) यात्रेकरू कापडी ते	(११.१४)

इतर कांहीं वैशिष्ट्यें

पहिल्या प्रार्थनावर्गांत कोशाचें स्वरूप वर्णिताना हा ' महाराष्ट्रभाषा कोश ' असल्याचें कोशकाराने लिहून ठेविलेलें असलें तरी हा केवळ मराठी भाषेचाच कोश नाही. कोशांतील कांहीं स्थळांवरून असें वाटतें, कीं देशी वा प्राकृत पर्याय-शब्दां-बरोबर संस्कृत पर्याय-शब्द देणें हाहि कोशकाराच्या मनांत एक उद्देश होता. उदा०, पुढील नोंदी पहा :—

१. चाम तें चामडें चर्म कातडेंही नपुंसकीं ॥	(१२.१)
२. काउळा कावळा काग काक ही म्हणजे तया ॥	(१२.१०)
३. मुगुट तें तेंच मुंड समसंस्कृत मस्तक ॥	(१०.३)
४. कुरूप तेंच विदरें कुवजें कुवडें कुन्हें	(७.१३)

ज्ञानेश्वरीति वाट पुसतु

रामकवीने आपला ' भाषाप्रकाश ' मुख्यतः ज्ञानेश्वरीच्या आधारें रचिलेला दिसतो. कोशारंभी ' ज्ञानेश्वर्यादिकाधारें वदतों स्वल्पही बहु ' (१.१२) असें त्याने म्हटलेंहि आहे. अन्यत्रहि एका ठिकाणीं तो ज्ञानेश्वरीचा उल्लेख करतो.

' पितामहाचिया नामीं अजा नाम नरासि ये ।

ब्रह्मा तोच अजा आणी धात्रा ज्ञानेश्वरीमधें ॥ ' (२१.१९)

साहजिकच अपेक्षा अशी, कीं प्रस्तुत कोशांत ज्ञानेश्वरींतील शब्द विपुल प्रमाणांत मिळावे. ही अपेक्षा सफलहि होते. कारण सुमारें ४५०० शब्दांच्या या कोशांत ज्ञानेश्वरींतील शब्द सुमारें ४५० सांपडतात. म्हणजे त्यांतील एकूण शब्द-संग्रहाचा दहावा भाग ज्ञानेश्वरींतून सिद्ध झालेला आहे. प्रस्तुत संपादनाच्या शेवटीं जोडलेली ' शब्दसूचि ' बरबर चाळली असतांहि ही गोष्ट स्पष्ट होईल. ज्ञानेश्वरींतून घेतलेल्या या सर्वच शब्दांची यादी येथे देण्याचें कारण नसलें तरी त्यांतील कांहीं निवडक शब्द येथे देणें उद्बोधक ठरेल. हे शब्द ते ज्या क्रमाने आले त्या क्रमाने व अध्यायवारीने पुढे दिले आहेत.

અધ્યાય ૩ રા :— ભાતુકે; ભાતે.

અધ્યાય ૪ થા :— તુળે; ઘુમાર; હલ્લ.

અધ્યાય ૫ વા :— માત; માક; સાચાર; નિરૂતે; નિકે; ફુડે; સાવાવ; બોમાળે; અઘાસઘા; હોડ; બુઝાવળી; રઝી; વોસળળે; ઘાડટી; પાંડા; ગદારોઝ.

અધ્યાય ૬ વા :— જાવઝે; દુલ્હે; બિજે; તિજે; આલ; થેકુલે; મોટકે; અલુમાઝ; મવળી.

અધ્યાય ૭ વા :— ચાંગ; વરવે; લેસે; કોઢીસવાળે; ઢિસાઝ; સાને; થેકુડે; આશિકે.

અધ્યાય ૮ વા : વાઢવેઝ; લવલાહે; અવસાંત; અવચટે; નીચનવે; મોહરે; કાઝ; ઢાઝ; વોપ; દિવી; પોત; મસેરે; હવાવ; માંમ; નઘાઝી; હિંવાર; ધાંદા; લાળી; વેંચ; અડસો; રાળીવ.

અધ્યાય ૯ વા : અપાઢ; અહાચ; અનારસે; અરૌતા; અપૈતે; અધાઢા; આઢુકી; વીદી; આટિ; આથિલા; આમારૈલા; આયળી; આગર; ઇસાઝ; ઉપનલા; ઉધવલા; ઉવાઈલા; ઉજરી; ઉમઢ; ઉવાવો; ઉગાળા; ઉંઢી; ઓથંબા; કુસઠા; કાંટાઝા; કુડે; કુઘાંસા; કામઠા; કાંતલે; લેવ; લઝાઝ; ગઘહાર; ગહીંસ; ગાઢોરા; ચોહટ; ઠી; તાગા; થાંવ; થોક; દિટી; દુવાઢપળ; દાદર; દુસ; દઝવાઢે, વોહર; ધસાઝ; નિઢાર; નહ; પવાઢ, પાવઝે; પાહુળેર; પુંસ; પાઢોવાઢે; પોઢી; વિક; વીજે (=વેળે); વોહરી; વિસાટ; વુંથી; મઢસા; અંકળા; મા; લાળી; કઢિયાઝી; વાનિવસે; પાતેજળે; વોઝગળે; વિવઝ; વિચંબુ; વિંદાળે; વોજા; વોમાળે; વોરસ; વેલાઝઝ; વાલીપ; વિરજા; વાસ (પાહળે); વોલ-લી; વિપાઈલે; સાઝમા; સૈંવ; સોય; સઝ; સાંસિનલા; હિયે; હિચસે.

અધ્યાય ૧૦ વા : નિમથા; ચવરે; પલક; અગરઢા; વોઢી; સાજ; દરા (= પોટ).

અધ્યાય ૧૧ વા : વેથ; સદટ; ગંઘાર; ગહિસ; ઝઢિગા; નિસુળે; કાપઢી.

અધ્યાય ૧૨ વા : મોસકે; વોવઢી; તઝળે; રાવા.

અધ્યાય ૧૩ વા : અબુલે; ઝમઢા; પાળિયાઢે; કુહા; મેર; ઢોળી; અબુડે; મેહુડે; વાવનુ; ફુળગી; અગિટી.

અધ્યાય ૧૪ વા : પૈસળે; સુરવાઢળે; પળપળે; મગમગી; ઢાંગ; સાઈ; અળિયાઝે; રૂંલ; ઢીરી; ગંગવતી.

અધ્યાય ૧૫ વા : રસસોય; વોને; વોગર; લિચુ; આરોગળે; પોતાસ. સિયાઝે; કુહિજલે.

अध्याय १६ वा : विपाडलें, आगळें; समतुकें; साटी; पनासिलें; येकवकें; कुवासें; अनारिसें; एळव; नाथिलें, खेंव; खंतौरी; अजद; त्रिह; सें; दास; दादला; निघोट; पाळा; पोहा; मादियाळी; भीड; आन; भुररें; पातेरा; उवारा; चिळसी; उपंदर; रिगी-निगी; अतिसो; नाभिकारु; पसाव; सुरवाडी; अमाळसें; आतौटां; भातरी; माजिवटां; वोळणें; उजु; कैपक्षी; पतिकरु; गोवा; गुंथाडें.

अध्याय १७ वा :— दिंड; पाटोळा; पालव; साउलें.

अध्याय १८ वा : पिडें; दारवंठा; भाणें; धवळारें; बिडार; राजळ; तण्हारें; चोहटा; केणें; खेवणें; ऊखर; बीवड; गारी गडदर; हरळ; मांदूस; वोथिवा; वळवणें; वेवणें; तुरंविणें.

अध्याय १९ वा :— धुरा; ठाणोरा; अशिवार; चडखणी; वायकांड.

अध्याय २० वा :— धूरु; उखीविखी; आरतें; भडस; शिराणी; सहाड्ड.

अध्याय २१ वा :— नाहो; दळवै; जगजेठी; अव्हा.

अध्याय २२ वा :— मूस; कांटाळें.

अध्याय २३ वा :— वांठी; अखूर.

थोडी तौलनिक पाहणी

ज्ञानेश्वरीतील कांही शब्दांच्या अर्थाविषयीं विद्वानांत अजूनहि मतभेद आहेत. तसेंच, कांही शब्दांचे निश्चित अर्थ आपणांस ठाऊक नसून अशा शब्दांचें निर्वचन आधुनिक टीकाकार कित्येकदां स्थूलमानानेच करीत असतात. उदा०, ज्ञानेश्वरीतील 'भातुकें' (ज्ञा. १०.१८; ३.२४३) हा शब्द पहा. त्याचा अर्थ 'सरकारी' ज्ञानेश्वरीचे संपादक, प्रा. दांडेकर व प्रा. वेलिंगकर असे सर्वजण 'खाऊ' किंवा 'खाण्याचा पदार्थ' असा देतात. उलट, रामकवीच्या प्रस्तुत कोशांत त्याची व्याख्या पुढीलप्रमाणें आढळते :—

'इच्छापूर्तीस जें देणें म्हणिजे तेंच भातुकें।' (३.४)

'अव्हासव्हा' या ज्ञानेश्वरीतील शब्दाची (ज्ञा. १३. ७६९; १८. ७१६) गोष्ट अशीच आहे. या शब्दाचे अर्थ प्रा. वेलिंगकर 'उगाच, भलतेंच, भलतीकडे' व प्रा. दांडेकर 'भलतें, हवें तसें, बरेंवाईट न पाहतां' असे करतात. प्रस्तुत कोशांत या शब्दाची व्याख्या पुढीलप्रमाणें केलेली आढळते:—

'अव्हासव्हा अडावेडा बोली तोचि असंगत।' (५.१३)

सारांश, रामकवीचा हा 'भाषाप्रकाश' ज्ञानेश्वरीतील अनेक शब्दांवर प्रकाश पाडूं शकेल असें वाटतें. त्यांत आलेल्या ज्ञानेश्वरीतील कांही निवडक शब्दांच्या

व्याख्या पुढे नमुन्यादाखल दिल्या आहेत. शब्द अकारविल्ल्याने दिले असून प्रथम व्याख्या 'भाषाप्रकाशा' तीळ व नंतर शब्दधर्मीतील वापर पुढे दर्शविला आहे.

अहाच (= वरवर)

वरचेवर सामान्य अहाच हाणिजे तथा ।

(भाषा० १८.१२१)

आतां जाइयांचें जैसें लेणें । आंगावरि आहाचवाणें ।

(शा० ९.४०८)

इसाळ (= लोभी)

इसाळ हाणिजे ईर्षा कासुक ब्रह्मराक्षस ।

(भाषा० ९.४३)

आणि इसाळु जैसा बरा । कां दंतिया हातियरा ।

न विसंवे भांडारा । बद्धकु गा ॥

(शा० १३.५००)

उखर (= माळरान; वरड जमीन)

लोणारी मीठमातीची तेचि उखर ऊषर ।

(भाषा० १८.७४)

कां तेजा आणि उखरा । भेटी जालेयां वीरा ।

मृगाजळाचेया पूरा । रूप होये ॥

(शा० १३.१०४७)

उखीविखी (= तर्कवितर्क; शंकाकुशंका)

होय नोव्हे तर्क ऐसा करणें ते उखीविखी ।

(भाषा० २०.२)

ऐसी हान उखीविखी । करितु आहासि मानसिकी ।

(शा० १५.३८२)

उवाच (= आनंद; सुख)

उवाचो सुखआधिक्य... ।

(भाषा० ९.५०)

तेथ साउमा घेआवा उवाचो । तवं मांडला आनु प्रस्ताओ ।

(शा० १६.६१)

उळिगा (= सेवक)

...उळिगा परिचारक ।

(भाषा० ११-६)

उळिग मी करीन । आंधोळीचें ॥

(ज्ञा० १३-४१८)

ओथंबा (= आधाराचा खांब)

ओथंबा पाठिराखाही साक्षिही ह्मणवोनि घे ।

(भाषा० ९-६३)

हा प्रकृतीमाझि उभा । परि जुडं जैसा वोथंबा ।

(ज्ञा० १३-१०१६)

कांटाळा (= १. रोमांच; शहारा. २. तागडी)

(१) कांटाळा बट्ट रोमांच, (२) कांटाळाहि तराजही ।

(भाषा० ९-६७)

(१) सर्वांगा कांटाळा आला ।

(ज्ञा० १-१९७)

(२) ना तरि पृथ्वीचेनि पाडें । कांटाळें जरि जोडे ।

(ज्ञा० ४-१७९)

कामठा (= १. टांकसाळ; २. कार्यस्थान)

(१) कामठा ते टांकसाळ, आणि (२) कामाट कामही ।

(भाषा० ९-७४)

(१) जेतुलें पांचभौतिक घडतें । जें जें नांवरूपा सांपडतें ।

गुणत्रयाचां पडतें । कामठां जें ॥

(ज्ञा० १५-४४७)

(२) तेव्हां कर्ता रिगे कामठां । कर्तृत्वाचां ॥

(ज्ञा० १८-३५६)

केणें (= द्रव्य ?)

केवा तो आणि केणें तें अपार धन बोलिजे ;

(भाषा० १८-६०)

तेया ध्वनिताचें केणें सोडुनि ।

(ज्ञा० ६-२९२)

कोडीसवाणें (= चांगलें; कौतुकाहं)

कोडीसवाणें ते ऐसे चांगलें कौतुकाहं जें ।

(भाषा० ७०६)

ऐसा कोडीसवाणा तूं बापा । होंसि पै विश्वरूपा ।

(ज्ञा० ११०१८६)

गाडोरा (= खळगा; पाया)

गाडोरा खळगा पाया... ।

(भाषा० ९०१०५)

म्हणौनि तपाचा धनुर्धरा । तळीं दाटौनि गाडौरा ।

(ज्ञा० १८०१४९७)

गर्हसि (= १. अज्ञानी; २. निवांत)

गर्हसि म्हणतां येथें नेणताही निवांतही ।

(भाषा० ९०१०५)

परि असतें जीत न गणिति । गैसासै पै ॥

(ज्ञा० ९०५०८)

चाउटी (= बडबड)

चाउटी चौंपरी चर्चा..... ।

(भाषा० ५०३५)

तैसा मी जव्हीं तुहांप्रति । चावटै करितसें बाळमती ।

(ज्ञा० ९०१६)

चेव (= जाग्रति, जाग)

सुत्थीचा उपजू चेंवो हाणिजे सुत्थि जाग्रती ।

(भाषा० २००४)

पाटीं अवसांत ये चेंवो । तैं तैं आघवेंचि होये वावो ।

(ज्ञा० ६०६९)

ठाणोरा (=योद्धा; लढवय्या)

रणीं जुंझोनि जाला तो ठाणोरा हाणिजेतसे ।

(भाषा० १९०४)

ठाणौरियाचे मवावे । आणिकीं घाये ॥

(ज्ञा० १८.४३६)

ठी (=स्थान; स्थिति)

ठाके स्थिरे कुंठितही ठी संख्या स्थितिही कळो ।

(भाषा० ९.१५७)

जैसा पूर्वापरां नदी । समुद्रुचि ठी ॥

(ज्ञा० १५.४००)

तागा (=नाव ढकलण्याचा वेळ)

नावेसी चालवायाचा वेळ तागा आधारहि ।

(भाषा० ९.१६५)

जेथ वैराग्याची नाव न रिगे । विवेकाचा तागा न लगे ।

(ज्ञा० ७.८८)

दादर (=विवर; मार्ग)

सुरंगा आणि विवरा दोते दादर बोलिजे ।

(भाषा० ९.१८६)

मग मध्यमा मध्यविवरें । तेणें कोरिवें दादरें ।

टाकिलें चवरें ; बहारभ्रिचें ॥

(ज्ञा० १२.५५)

दांग (= अरण्य; झाडी)

झाडांची दाटणी जेथें झाडी ते दांग तें तथा ।

(भाषा० १४.१३)

काळकूटकळोळीं कवळिलें । नाना महाअविद्यांचें दांग उमटलें ।

(ज्ञा० ११.२१३)

दादला (= नवरा; वीरपुरुष-ज्ञा०)

दादूल दादला दाह्या पति नाहो प्रियू तथा ।

(भाषा० १६.५२)

बिरिदांचे दादुले जाले । हींवा ऐसे ॥

(ज्ञा० १.१३५)

धवळार (= चुनेगच्ची बांधणीचें घर)

धवळारें गच्चगीरी चुना आलेपिलीं घरें ।

(भाषा० १८.१२)

देखा धवळारीं चिंतामणिचां)

(ज्ञा० ८.६)

परगुणें (= पाहुणचार; मेजवानी-ज्ञा.)

.....परगुणे हणजे पाहुणेच तो ।

(भाषा० ९.२३२)

साहाजें ब्रह्मरसाचें परगुणें । केलें अर्जुनालागि नारायणें ।

(ज्ञा० ६.२)

पाबळ (= हीन; कमी प्रतीचें)

पाबळें (१) पर्णकुटिका, (२) तुळ, (३) नश्वरही तथा ।

(भाषा० ९.२२२)

जो आपुलेनि नागरपणें । इंद्रभवना पाबळें ह्यणे ।

(ज्ञा० ६.३६२)

पोतास (= कापूर)

...पोतासू तोच कापुर ।

(भाषा० १५.२२)

तेया तत्त्वज्ञाना चोखटा । दिवी पोतासाची सुभटा ।

(ज्ञा० १०.१२६)

फाडोवाडें (= वेगळें; निराळें)

फाडोवाडें वेगळें तें ... ।

(भाषा० ९.२५३)

एवं तुजपुढां । आदिक्षेत्र गुहाडा ।

दाविलें फाडोवाडां । विवंचूनि ॥

(ज्ञा० १३.९३४)

बाबुळी (= शेवाळें)

बाबुळी आणि गोंडाळें तेंच शेवाळ जाणिजे ।

(भाषा० १३.१२)

परि उदकीं जाली बाबुली । उदकातेंचि जैसी झांकोळी ।

(शा० ७.५९)

विक्र (= आंधिधय; सामर्थ्य)

अदीक तें अधिक तें विक्र तें आणि आगळें ।

(भाषा० १६.२)

वेधें परिमळाचें बीक सोडे । जेयाचेनि ॥

(शा० ६.१५)

बींवड (= सुपीक जमीन)

...पिकाची भूमि बींवड ।

(भाषा० १८.७६)

आतां कृष्णवाक्यबीजा निवाड । आणि संजयो सात्त्विकाचा विंवड ।

(शा० ९.५२८)

बुंथी (= गवसणी; खोळ)

पेहणीं वोडणी बुंथी ... ।

(भाषा० १७.७)

ना तरि कदलीचा गाभा । बुंथी सांझून उभा ।

(शा० ६.२९५)

बेथ (= दांडगा; सबळ)

दांडगा बेथ सदट घो आणिक धटिंगण ।

(भाषा० ११.२)

वरि भीमसेनु बेंथु । तो जालासे सेनानाथु ।

(शा० १.१२०)

मसैरें (= अंधार)

मसैरें तेंच अंधारें... ।

(भाषा० ८.८५)

तेंचि अज्ञान जें समूळ तुटे । तें भ्रांतीचें मसैरें पिटे ।

(शा० ५.८३)

येकवंची (= एकरूपता; मैत्री)

मैत्री ते येकवंची ... ।

(भाषा० १६.२९)

मज येकवंचीच्या स्थिति । आवडतसे ॥

(ज्ञा० ४.११)

रससोय (= अन्न; स्वयंपाक)

रससोय असें स्त्रीचीं बोंनें वोगर वोदन ।

(भाषा० १५.२)

आणि सभाग्यु पाहुणा ये । सुभगाचि वाढती होये ।

तरी सरों नये रससोय । ऐसें आथि ॥

(ज्ञा० १३.६४२)

राऊळ (= राजवाडा; देऊळ-ज्ञा०) :

दिवाणवाडा राऊळ दरबारहि बोलिजे ।

(भाषा० १८.१६)

.....। मग सामरस्याचां राऊळीं ।

महासुखाची दिवाळी । जगासि दिसे ॥

(ज्ञा० ६.३८८)

राणीव (= राज्यपद)

राजत्व तेच राणीव ... ।

(भाषा० ८.१२२)

जे योगाची वरव । संतोषाची राणीव ।

(ज्ञा० ६.३७२)

लेसें (= चांगलें; नीटपणें)

नेटकें वरवें लेसें वरेंही नीट ठीक तें ।

(भाषा० ७.३)

मग प्रमेयांचिया गांवा । लेसां जाइजो ॥

(ज्ञा० ७.२०४)

विलें (= नित्य; निरंतर)

अखंड सर्वदा नित्य निरंतर विलें सदा ।

(भाषा० ८.५७)

जें चौकडिया सहस्र जाये । तें ठाये ठाओ वीळु होये ।

(ज्ञा० ८.५४)

वोरस (= वात्सल्य)

माउलीची दया तोकीं तोचि वोरस बोलिजे ।

(भाषा० १६.३७)

सग आर्त्ताचेन ओरसें । गीतार्थग्रथनमिसें ।

वरिखला आंतरसें । तो हा ग्रंथु ॥

(ज्ञा० १८.१७४०)

साटी (= जोड; योग्यता)

समान जोड जोगेही सखें साटीहि बोलिजे ।

(भाषा० १६.१४)

मरणेसिं साटी । नमस्कारितां ॥

(ज्ञा० १३.१८९)

हळरु (= अंगाईगीत)

वाळार्थ गातां योषेचा गीत पळव हळरु ।

(भाषा० ४.२१)

सतरावियेचें स्तन्य देसी । अनाहताचा हळरु गासी ।

(ज्ञा० १२.७)

हवाव (= शोभा)

हवाव भांभ शोभाही नव्हाली आणिली कळा ।

(भाषा० ८.९४)

तंव श्रोते हणती दैव । कैसी बोलाची हवाव ।

(ज्ञा० १.१३२)

१. या शब्दाचा अर्थ ज्ञानेश्वरीच्या सरकारी प्रतीत 'ब्रह्मदेवाचा एक दिवस' असा दिलेला आहे तो बरील अर्थार्थां संबद्ध दिसतो.

रामदास-तुकारामांतील कांही शब्द

याशिवाय रामदास-तुकारामांच्या :काव्यांतील कांही शब्दांच्या अर्थाचा उलगडा प्रस्तुत कोशाच्या आधारे होऊ शकतो. उदा०, 'कानडें', 'ठकठक' व 'येळील' हे तीन शब्द रामदासांच्या लिहिण्यांत अनेकदा येतात. पुढे त्यांच्या 'दासवोधां' तून प्रत्येकी एक उदाहरण देतो :—

‘ जें वेदासि सांकडें । जें शब्दांसि कानडें ’

— (दा. ५.१.२)

‘ ठस ठोवस ठाकावेना । ठक ठक ठक करावेना ’

— (दा. १४.४.१२)

‘ म्हणोनि येळील न करावें । पाहाणें तें येथेंचि पाहावें ’

(दा. १९.५.१६)

वरील तीन शब्दांचे अर्थ प्रस्तुत कोश पुढीलप्रमाणे देतो :—

‘ अतर्क्यही कानडें तें..... ’

(भाषा० ९.८१)

‘ कांटाळवाणा जो शब्द हाणिजे त्यासि ठकठक ’

(भाषा० ५.७१)

‘ गरीब दुबळा दीन तोच येळील बापुडा । ’

(भाषा० ११.४)

वरील व्याख्या त्या त्या रामदासी शब्दांवर चांगला प्रकाश पाडतात. काचित् स्थळीं मात्र रामकवीचा हा शब्दकोश वाचकास घोंटाळ्यांत टाकतो. उदा., ‘ भिंगुळ ’ हा शब्द पहावा. रामकवि त्याचा समावेश ‘ नानार्थवर्गी ’ त करून त्याचे दोन अर्थ पुढीलप्रमाणे देतो :—

‘ भिंगूळसैं पिंगट तें अनोळखहि भिंगुळ ’ ।

(भाषा० ९.२८७)

अर्थात् ‘ भिंगुळ ’ म्हणजे अनोळखी हा एक अर्थ त्याला अभिप्रेत दिसतो. तुकारामाच्या गाथेंत हा शब्द वरील अर्थाने आढळतो हें खरें. उदा.,

‘ ओस जाल्या दिशा मज भिंगुळवाणें ।
जिवलग नेणे मज कोणी ॥

(तुकाराम-गाथा, सरकारी प्रत, क्र. ३३६१)

ज्ञानेश्वरीत मात्र हा शब्द भयंकर, भीतिदायक किंवा विपरीत या अर्थाने येतो. उदा.,

‘ हें असो काळें आवंतिलें रण । कां सर्वसंहारें मातलें मरण ।
तेसैं अति भिंगुळवाणेपण । वदनाचें तुझें ॥ ’

(झा. ११.३४१)

‘ जो जेथिचें गौरव नेणे । तेयातें भिंगुळवाणें ’

(झा. १८.१६०७)

याप्रमाणें ज्ञानेश्वर, तुकाराम व ‘ भाषाप्रकाश ’ कार रामकवि ‘ भिंगुळ ’ किंवा ‘ भिंगुळवाणें ’ हा एकच शब्द तीन निरनिराळ्या अर्थानो वापरतात. अर्थात् तिघांच्या वापरांतील अर्थभेद सूक्ष्म आहे, मूलभूत स्वतःपाचा नाही. तात्पर्य, प्राचीन मराठी वाङ्मयाच्या अभ्यासास प्रस्तुत शब्दकोशाचें महत्त्व विशेष आहे.

कानडी शब्दांचा भरणा

प्रस्तुत कोशांतील कानडी किंवा द्राविडी शब्दांचा मरणाहि लक्षणीय आहे. कोशकार स्वतः आपण ‘ कर्नाटकनिवासी ’ असल्याचें प्रारंभी सांगतो हें आपण पूर्वी पाहिलेंच आहे. साहजिकच त्यानें रचिलेल्या कोशांत अडकित्ता, खोपटें, गडे, बुगडी, बोगराळें, हंडा यांसारखे मराठी माणसाच्या नित्याच्या व्यवहारांत वापरले जाणारे शब्द तर येतातच; पण त्याबरोबरच महाराष्ट्रीयाना विशेष परिचित नसलेले असेहि कांही कानडी शब्द त्याने कोशांत संग्रहित केले आहेत. उदा०, काणोवांगो, आळुकी, हळरु, मोटकें, ढाळ, सुळी, दिक, बोडी, वेथ, हिंगो, उळिंग, वोनें, हरळ, चडखणो, इ० यांपैकी कांही शब्द ज्ञानेश्वरीत आढळतात व त्यांचा विचार मागे केलाच आहे. द्राविडी भाषेशीं कोशकाराचा परिचय इतका आहे, कीं क्वचित् मराठी शब्दाचा अर्थ सांगतांना तो कानडी शब्दपर्याय देतो. उदा०,

‘ नाचणी म्हणिजे रात्री, सुळीचें नांव नाचणी । ’

—(नानार्थ वर्ग, २०७)

‘ देवदासी सुळी तेच कळवांतीण नाचणी । ’

—(देवतादि वर्ग, २)

वरील चरणांतील 'सुळी' (=वेझ्या) हा शब्द शुद्ध कळड आहे. तसेच पुढील चरणांतील 'तुत्ती' हा शब्द असाच कानडी भाषेतील आहे.

“ऋत्वीं सिंदोरी तुत्तीही वांधिला भात बोलिजे।”

—(अन्नादिवर्ग, ६)

कचित् शब्दार्थ कळडभाषापद्धतीने सांगितला आहे. उदा०, किल्लीची पुढील व्याख्या पहावी:—

‘किल्लूपाचा हात किल्ली.....’

—(नानार्थवर्ग, ७९)

फारसी-शब्दप्राचुर्य

कोशाचा रचनाकाल कोशाकाराने नमूद केलेला नाही याचा उल्लेख पूर्वी केलाच आहे. तथापि कोशांतील शब्दसंग्रहांत आढळणारे फारसी शब्दांचे वैपुल्य पाहिले म्हणजे कोशरचनेच्या लेखनकालासंबंधी तोबळ अनुमान करणे शक्य होते. मराठी भाषेत फारसी शब्दांचा प्रवेश यादवकालापासून, म्हणजे बाराव्या-तेराव्या शतकापासून सुरू झाला. शिवकालीन मराठी भाषेत आणि त्याहिपेक्षा पेशवे-कालीन मराठी भाषेत फारसी शब्दांचे प्रमाण पदोपदी जाणवेल इतक्या थरापर्यंत गेलें. सर्वसामान्य मराठी माणसाच्या व्यवहारांतहि यावनी शब्द घुसले. प्रस्तुत कोशाची रचनाहि त्याच सुमारास, मागेपुढे केव्हांतरी झाली असावी. कोशाच्या शब्द-सूचीकडे वरवर नजर टाकली तरी त्यांत फारसी शब्द जागोजाग विखुरलेले आढळून येतात. उदा०,

अब्दागिरी, अश्रफ, इनाम, कित्ता, कीमती, गफ, खुषामती, गरीबी, जाश, जिदगाणी, तश्रीफ, फसकी, फौज, मजूरी, माहे, मोईन, मोम, रुक्का, सल्ला, सामान, सौक, हिशेब, हुकुमदाज इ०इ०

याशिवाय कांही फारसी शब्दांचे अर्थ कोशांत स्पष्ट करून सांगितले आहेत. उदा०, पुढील नोंदी पहाव्या :—

‘विद्यापंतासि उचित मोइना दरवारिच्या।

(३०६)

‘हिशेवासी न ये तैसे फसकी म्हणिजेतसे।

(३०११)

‘बहुसानी वल्ल देतां तश्रीफ म्हणिजेतसे।

(३०१७)

‘ अश्रफे नाम मोहरा । ’

(१.३०४)

‘ जेण शब्दें हत्याराचें बरहें गड ओझी । ’

(१.३०८)

ज्या अर्थी ‘ महाराष्ट्र-भाषे ’ चा कोश रचणाराहि इतक्या फारसी शब्दांचा समावेश आपल्या कोशांत करतो, त्या अर्थी या शब्दांचा वापर तेव्हांहि समाजाच्या सर्व थरांमध्ये हांत असला पाहिजे हें उघड आहे. तसेंच, कोशकार कर्नाटकांत म्हणजे तंजावर प्रांतांत राहणारा असूनहि त्याने वरील व इतर अनेक फारसी शब्द आपल्या कोशांत नोंदवे या गप्पेष्टीस विशेष महत्त्व आहे. कारण फारसीचा परिणाम मराठीसारख्या आर्यभाषेवर जितक्या प्रमाणांत झाला तितक्या प्रमाणांत तो कन्नड किंवा तामिळ यांसारख्या द्राविडी भाषांवर झाला नाही. असें असूनहि सुमारे साडेचार हजार शब्दांच्या या कोशांत अंदाजे शंभर शब्द फारसी आहेत ही वस्तुस्थिति भाषिक संपर्काच्या दृष्टीने विचार करतां महत्त्वाची वाटते. फारसी शब्दांचें भारताच्या दक्षिणेकडील भाषांतून वाढतें प्रमाण १७-१८ व्या शतकांत दिसून येतें व त्यामुळे प्रस्तुत कोशांतील फारसी शब्दांचें अस्तित्व व प्रमाण पाहतां त्याची रचना वरील काळानंतर केव्हातरी झाली असावी असें वाटूं लागतें.

समारोप

याप्रमाणें रामकवीच्या ‘ भाषाप्रकाश ’ चें स्वरूप आहे. मराठी भाषेचा एक जुना शब्दकोश म्हणून त्याचें महत्त्व आहेच. याशिवाय ज्ञानेश्वरीसारख्या सर्वमान्य ग्रंथाची अर्थलापनिका या दृष्टीनेहि तो वैशिष्ट्यपूर्ण आहे. ज्ञानेश्वरीतील कांही निवडक शब्दांचे अर्थ दोनशें वर्षांपूर्वी कसे होते तें रामकवीने रचिलेल्या प्रस्तुत कोशावरून कळून येतें. तसेंच, तामिळनाडूतील तंजावरप्रांतीं स्थायिक झालेले मराठी भाषिक दोनशें वर्षांपूर्वी आपल्या मूळ, म्हणजे महाराष्ट्रीय संस्कृतीची जाणीवपूर्वक आटवण ठेवण्याचा प्रयत्न कसा करीत होते तेंहि रामकवीच्या या कोशरूप उद्योगावरून कळून येतें. त्या प्रांतांत मराठीवर घडलेले द्राविडी भाषेचे परिणामहि प्रस्तुत कोशावरून दिसून येतात. सारांश, मराठी भाषा, तिच्यातील जुना शब्दसंग्रह व द्राविडीसारख्या एका निराळ्या संस्कृतीशीं संबंध आल्यामुळे तिचें कांही प्रमाणांत बदललेलें स्वरूप यांसारख्या अनेक प्रश्नांवर प्रकाश पाडण्यास तंजावरकर रामकवीचा हा ‘ भाषाप्रकाश ’ समर्थ आहे, असें त्याच्या अभ्यासान्तीं वाटतें.

विषयानुक्रम

वर्ग क्र.	वर्गनाम	श्लोकसंख्या	पृष्ठ
१.	प्रार्थना-वर्ग	१२	१
२.	संकेत-वर्ग	३५	२
३.	दान-वर्ग	२०	५
४.	शब्दादि-वर्ग	३३	७
५.	वाग्वर्ग ('पुर्वणी ' सहित)	७८	१०
६.	संख्या-वर्ग	५१	१६
७.	रूपादि-वर्ग	२३	२०
८.	काल-वर्ग	१२२	२२
९.	नानार्थ-वर्ग	४४३	३१
१०.	अंग-वर्ग	७९	६३
११.	नरप्रकृति-वर्ग	१९	६९
१२.	पक्षी-खगमृगादि-वर्ग	१५	७१
१३.	जलादि-वर्ग	४६	७३
१४.	वनौषधी-वर्ग	५०	७७
१५.	अन्नादि-वर्ग	४९	८१
१६.	व्यवहार-वर्ग	१२२	८५
१७.	वस्त्र-वर्ग	१८	९४
१८.	जगती-वर्ग	१२६	९६
१९.	सेना-वर्ग	२१	१०६
२०.	बुद्धि-वर्ग	१९	१०८
२१.	देवतादि-वर्ग	३१	११०
२२.	कारिगार-वर्ग	३	११३
२३.	गोधन-वर्ग	११	११४

* * *

रामकविकृत
भाषाप्रकाश

वर्ग पहिला

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीलक्ष्मीनृसिंहाय नमः
भाषाप्रकाशनासैं महाराष्ट्रभाषाकोश आरंभ ॥
गणाधिपति वाग्देवी सद्गुरु श्रीनृसिंहजी ।
कवींद्र विद्वज्जनहो साधुहो प्रणमीं तुम्हां ॥ १ ॥
नेणल्या बाळभापेतें वडीलीं गोड कीजते ।
माझी विनवणी प्राज्ञीं कौतुके तेवि ऐकिये ॥ २ ॥
महाराष्ट्रक भाषाविध पार खोलीहि नेणता ।
बिंदु दे सिंधुची गोडी संग्रहें तेवि बोलतों ॥ ३ ॥
भाषाप्रकाश म्हणुनी या ग्रंथा नांव ठेविलें ।
श्रीशासि वाणी नसतां तुळसीदळ आवडे ॥ ४ ॥
तुम्हांस तेवि मानोत माझे हे बोल सावडे ।
वाळका पढऊं येत प्राज्ञांनीं करुनी क्षमा ॥ ५ ॥
देशांतरींच्या देशस्थां स्मरणार्थ उपेगाही ।
ह्मणोनी विरचीं ग्रंथ हा अहंभावही थसो ॥ ६ ॥
कोश काव्य व्याकरण टीकाही बहुतीं बहु ।
केल्या पूर्वीं मतिपरी अर्थ येकीं न खंडला ॥ ७ ॥
ह्मणोनी आणिली ग्रंथ करितील यथामती ।
सर्वकर्ता ईश येथें मजही तोचि बोलवी ॥ ८ ॥
त्या रूपेंचि तुम्ही श्रोते अर्पितों तुमचें तुम्हां ।
वीजीं वटाचा विस्तार स्वल्प शब्दांत त्यापरी ॥ ९ ॥
स्वप्नसादें अर्थजात सहजीं सज्ज होतसे ।
आपुलीयावरी तुम्हां अभिमान असेच कीं ॥ १० ॥
ह्मणोनी ग्रंथ हा ऐका विलासें कणवे करीं ।
कर्नाटकीं निवसलों नेणताही असो परी ॥ ११ ॥
ज्ञानेश्वर्यादिकाधारे वदतों स्वल्पही बहु ।
कोले नृसिंह देवाचा दास राम कवी ह्मणे ॥ १२ ॥
॥ इति श्रीभाषाप्रकाशी प्रार्थनावर्ग पहिला संपूर्ण ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥

॥ श्रीरस्तु ॥

★ ★ ★

वर्ग दुसरा

आता कोणप्रविस्ताहीं त्रिलिंगेही कळावया ।
 बोलीयेल्या खुणा काहीं सुचितीं ऐकिजेति त्या ॥ १ ॥
 छंद बंद अदापेसी हे येकपरि बोलिली ।
 तो ते तें ह्यणतां संज्ञा क्रमें पुं-स्त्री-नपुंसकीं ॥ २ ॥
 बहुकाव्य खुणा ते त्या तियें पुंस्त्रीनपुंसकीं ।
 पुल्लिंग आणि स्त्रीलिंग नपुंसक ह्यणोनिही ॥ ३ ॥
 कितेक ठाई कथिलीं शब्दलिंगें अशा परीं ।
 साहचर्ये कित्येक मानिजेत तसींच तें ॥ ४ ॥
 सम शब्दें जाणिजे तो शब्द तो सम संस्कृत ।
 वचनीं बहुतीं येकीं शब्द येती यथाक्रमें ॥ ५ ॥
 भागादि येकीं बहुतीं वचनीं असती तरी ।
 लिंगें वाक्यें सहपदीं बोलिल्याबीण तेंच तें ॥ ६ ॥
 पुंल्लिंगीं नर हे संज्ञा स्त्रीत्वीं स्त्री न नपुंसकीं ।
 ऐसीयेही पद्धतीनें जाणिजे लिंगनिश्चयो ॥ ७ ॥
 शब्दीं नकारासरिसें बोलिलें लिंग तें नव्हे ।
 उरलीं दोनि लिंगेही तेथें असति निश्चयें ॥ ८ ॥
 अखि वाक् शब्द पुंल्लिंगीं दों शब्दीं निर्नपुंसक ।
 नादि शब्दीं अपुंल्लिंग निषेधीं उरलें खरें ॥ ९ ॥
 त्रीलिंग ह्यणते ठाई त्रिक ऐसें प्रयोजिलें ।
 आणीक येक पर्याये स्वरारतें लिंगनिश्चय ॥ १० ॥
 निवडोनी बोलियेले आणीजेत मनाप्रती ।
 अस्वरीं तीन लिंगेही दोर थार घरादिकें ॥ ११ ॥
 लिंगांचा निर्णयो येथें पष्ट बोलेंचि जाणिजे ।
 अस्वरीं शब्द भाषेत स्त्रीलिंगीं अपरूपसे ॥ १२ ॥
 काया माया आणि बला ह्यणोनी तीनि च्यारिची ।
 गंगारमादि बहुत स्त्रीलिंगी सम संस्कृतीं ॥ १३ ॥
 याविना शब्द भाषेचे पुंल्लिंगीच अपार ते ।
 पारा थारा बरा तोरा धोंडा सेंडा खडा असे ॥ १४ ॥

इ-ईकारान्त पुंलिङ्गी सोंगी ढोंगी ह्यणोनियां ।
हत्ती सिपाई योसामी चाटी तेली तथा गडी ॥ १५ ॥
कोष्टी कवाडी तांवोळी कानाटी ह्यणवोनियां ।
ऐसे कितेक असती यांविना सम संस्कृतीं ॥ १६ ॥
कवी हरी गिरी ऐसे पुंलिङ्गी शब्द फारसे ।
याविना शब्द भाषेचे खीलिङ्गीच अपार ते ॥ १७ ॥
पळी विळीही दगडी बुगडी पगडी असे ।
नपुंसक इकारान्तीं पाणी लोणी दही तिनी ॥ १८ ॥
उ-ऊस्वरीं जळू आणी ऊही श्रीत्वींच जाणजे ।
झोंपाळही भुकाळही मायाळू त्रिक शब्द हे ॥ १९ ॥
गुरुबंध्वादि पुंलिङ्गी शब्द हे सम संस्कृतीं ।
याविना शब्द भाषेचे पुंलिङ्गीच बहूतसे ॥ २० ॥
लाडू चेंडू तथा भेंडू बाजही वेळवादि ।
अकारां सर्व पुंलिङ्गीं उ जोडे रामु यापरी ॥ २१ ॥
पुंलिङ्गीच उकारांते शब्द फार ह्यणोनियां ।
ऊं स्वरीं शब्द भाषेचे अवघेच नपुंसकीं ॥ २२ ॥
सिंगरुं लेंकुरुं पिल्लुं इत्यादिक अनुस्वरीं ।
यकारां न्याय ह्यणुनी पुंलिङ्गीं सम संस्कृतीं ॥ २३ ॥
याविना शब्द भाषेचे खीलिङ्गीच समस्तही ।
भोय सोये साळे दाळे साय मूळें अशापरी ॥ २४ ॥
ये स्वरीं शब्द भाषेचे खीलिङ्गीच समस्तही ।
हे ते जे ही सवे वाहे वोहे पोहे अशापरी ॥ २५ ॥
ये स्वरान्तीं बोलिजेती जें तें भें हें अशापरी ।
सर्वही शब्द भाषेचे जाणीजेत नपुंसकीं ॥ २६ ॥
ओ स्वरीं वाइको श्रीत्वीं या शब्दावीण सर्वही ।
भाषेचे शब्द पुंलिङ्गी ओ घो चो लो वल्हो असे ॥ २७ ॥
अकारावरि बिंदूसी येक मात्रेसमेत तो ।
नाकें जमित भाषेंत ऐं असा स्वर रुढला ॥ २८ ॥
त्या ऐं स्वरीं सर्व शब्द जाणजेत नपुंसक ।
वेडें खेडें कुडें घोडें कोल्हें कुत्रें अशापरी ॥ २९ ॥

ऐ ऊ ये ओ अशा पंचीं हे तेरा लिंगबोधक ।

यात्रिना असती दोनी आं ओं ह्यणउनी स्वर ॥ ३० ॥

धात्वव्यय विभक्त्यन्तों बोलिजेती प्रशस्तसे ।

आं हां आं हों आणि पां कां देवों घेवों ह्यणोनिही ॥ ३१ ॥

देव्हारा देव तो लाभो यापरी स्वर हे द्वय ।

न लागती हाव्द लिंगीं प्रथमेस कदापिही ॥ ३२ ॥

येकून पंधरा ऐसे स्वर भाषा प्रकाशिते ।

व्याकर्णांचे भाव येथें लिंगें जाणों प्रकाशिले ॥ ३३ ॥

न सांगतां पष्ट लिंगें समजूं येत यामुळें ।

धाटी भंगाविना छंद घडाया पादपूर्णी ॥ ३४ ॥

ही आणीक कळों ऐसें जाणिजे म्हणिजेतसे ॥ ३५ ॥

॥ इति श्रीभाषाप्रकाशो संकेतवर्ग संपूर्णमस्तु ॥ श्रीरामो जयति ॥

॥ वर्ग दुसरा ॥

* * *

वर्ग तिसरा

प्रियशेताय जसः । दानवर्ग आरंभ ।
 राखणावळि राखोळी राखावळि तसीचही ।
 गुराख्याच्या मोडनेच्या देण्याच्या या त्रिधाभिधा ॥ १ ॥
 सेवेसीं सेवका देणें मुशाराणि मुशाहिरा ।
 कर्ज वारूं दिल्या द्रव्य ह्याणार्थें रत्नकर्ज तें ॥ २ ॥
 परिटासी दिल्यां रुक्का ह्याणिजे ते धुणावळी ।
 वैदिकां याचकां दान सवधा भोल किंमती ॥ ३ ॥
 नवच्या दीधल्यां हुंडा होय दानांग दक्षिणा ।
 इच्छापूर्तीस जें देणें ह्याणिजे तेंच भातुकें ॥ ४ ॥
 भक्ता भाते असीं दोनी देणीं हें जेवणास्तव ।
 पोटासाठीं अर्पिलें तें पोटगी ह्याणिजेतसे ॥ ५ ॥
 विद्यावंतासि उचित मोईना दरबारिच्या ।
 डाइजां दीधल्या वांटा भेटी नजर राउळां ॥ ६ ॥
 पत्रें दूरी देववणें ते हुंडी ह्याणिजेतसे ।
 कामारियां मजुरी मीक ते भणगादिका ॥ ७ ॥
 यतीश्वरासि अन्नादि दिल्या शिक्षा ह्याणोनि घे ।
 धर्मेवीण अकार्येही दीधल्या दंड बोलिजे ॥ ८ ॥
 धर्मे संधीं वितरितां भुरी ते ह्याणिजेतसे ।
 भाडेकऱ्यासि जें देणें तें भाडें ह्याणवीतसे ॥ ९ ॥
 जकातीवाळिया देणें ते जगाती ह्याणोनि घे ।
 देतां गुन्हा क्षमा यासी गुनेगारी ह्याणोनि घे ॥ १० ॥
 लाभासक्तीमुळें चौथें देणें तें लांच बोलिजे ।
 हिशेवासी न ये तैसें फसकी ह्याणिजेतसे ॥ ११ ॥
 बोवाळणी ह्याणवते आरतीकरितां दिल्या ।
 भिकाल घालणें मुंज्या देतां देवास काणकी ॥ १२ ॥
 ह्याणिजे पोस्त दिधलें होळीच्या थंडकीस तें ।
 उद्योगा नवरीसाठीं देतां ते बुडती कळों ॥ १३ ॥

देहंदगी ते द्याकार देणें हें सामुदायक ।
जें देणें रोल हातींच टिंचणें ह्यणिजे तथा ॥ १४ ॥
हिशोवी रयतां देणें धार तो ह्यणिजेतसे ।
कारभारा नाम तोफा ऋण तें कर्ज बोळिजे ॥ १५ ॥
सीत्र घेणें अपत्रें तें उधार उसिणें दिलें ।
व्यवहार नफ्या देणें व्याज तेंचि कळांतर ॥ १६ ॥
शोभनीं कापडें देणें आहेर ह्यणिजे तथा ।
बहुमानीं वस्त्र देतां तथीफ ह्यणिजेतसे ॥ १७ ॥
स्व-गृही दीधल्या वखें ते धडूती ह्यणूनि घे ।
वरा कन्येसवें द्रव्यें दिलीं तें ख्यात आदणें ॥ १८ ॥
वाटें जेवों दिल्या वुत्ती ते सिंदोरी ह्यणोनि घे ।
भूफला नैचुनी देणें भूदान निरुपद्रव ॥ १९ ॥
तें सर्वमान्य ह्यणिजे नाम त्याचें इनामही ।
देणें तें ह्यणणें येक तन्नामें बहु यापरी ॥ २० ॥

इति श्रीभाषाप्रकाशीं दानवर्ग समाप्त ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥

॥ वर्ग तिसरा ॥

★ ★ ★

वर्ग चौथा

अभिषेकाय नमः । शब्दादि वर्ग आरंभ ॥

मेघांचा शब्द वाघांचा शब्दही गडगडाट तो ।
सिंहाचा शब्द हुंकार आणिखी गडगडाटही ॥ १ ॥

हत्तीचा शब्द किंकाट घोड्यांचा हेपहीस तो ।
सामुदाई वानरांचा बोलिजे किल्लिकलाट तो ॥ २ ॥

रोधिल्या वानरीं शब्द कीचकीच ह्यणोनियां ।
आणीक त्यांच्या आक्रोशीं हुरं ते गुरकावणी ॥ ३ ॥

कर्पीद्राचे भुभुःकार खरीं ऐकाळु बोलिजे ।
कुर्कुरां घुघुरां शब्द अश्वलांचे कळोत ते ॥ ४ ॥

आर्कंदनीं हंबरडा गुरांचा, शिशुवांसही ।
हाणितल्या हंबरडा गाईचा शब्द जाणिजे ॥ ५ ॥

मोराचा बोलिजे टाहो सर्पीं भूस्कार चटचटे ।
सुण्याचे शब्द ते वस्वस् वळवळ कुइ भुंकणें ॥ ६ ॥

भाल्लचेंही भुंकणें तें कोल्ह्यांची होय हाक ते ।
काकध्वनी काय काव पातीचा शब्द कुचुकुचू ॥ ७ ॥

कोंबड्यांची हाक तेचि त्रिकाळीं बांकही द्वयी ।
शेळ्यांचे शब्द ते में में अंबे ह्यणति वासुरें ॥ ८ ॥

मांजरीं गुरगुरू म्याऊ शब्द कुर्कुर उंदिरीं ।
बेडुकांची किरफ्तीर आणीकहि टरंटरं ॥ ९ ॥

कोकिलांचे कुंज शब्द चिड्यांचे शब्द चिंचिवा ।
गरडाचा शब्द जो तो कृष्णा ह्यणुनि सांदतो ॥ १० ॥

कपोतीं प्हस्व अव्यक्तु हुंकार तो मनोरमू ।
पिंगळ्याचा किल्लिकलाट समूहीं तोच पक्षिया ॥ ११ ॥

गुंजारऊ आणि रुंजी छुंकारु अमरध्वनी ।
विजेचा तो कडकडाट तोफांचा धडधडाट तो ॥ १२ ॥

हवायांची सरसर फटाक्यांमाजि चटफट ।
फुलबाणीं भर्भराट चुचुकारु चुचुंदिचा ॥ १३ ॥

चक्रवाणीं गररर बंदुखीं ध्वनि ठसुसां ।
 निशानाच्या फटकणीं उठे ते फडफड हूयी ॥ १४ ॥
 चाकांचा घडघडां शब्द घांटांचा घणघणाट तो ।
 शीतीं ठणत्कार तीरीं सुस्साटु सणसणाटही ॥ १५ ॥
 पिसाण्यांचा भर्भराट कमानी कर्कराट तो ।
 छेदनीं छटछटा शब्द हत्यारांमार्जि खणखणा ॥ १६ ॥
 प्रवाहाचीं खळखळ ज्वालांचा शब्द भडभडां ।
 तडतडां कडकडां आणि कडाडां मोडतें स्थळीं ॥ १७ ॥
 प्रतिध्वनी तुमटुमी तुल्लं गा पडिसादही ।
 शब्दें हदरल्या ठाईं उठे जो दण्डणाट तो ॥ १८ ॥
 वायुलोठें उठे शब्द घुमारा ह्यणिजेतया ।
 वेळवांच्या घिसणीचा कीचसा शब्द बोलिजे ॥ १९ ॥
 प्राण्याच्या अंगसंस्पर्शें वस्तूचलनि संचल ।
 किंकळ्याचा कीच शब्द अडणें बहु विस्वरीं ॥ २० ॥
 बालार्थ गातां योषेचा गीत पल्लव हल्लर ।
 दाटल्या कंठिचा शब्द गद्गदू ह्यणिजेतसे ॥ २१ ॥
 हांसण्यामार्जीं उठती शब्द ते खदखदा ही ही ।
 घुंघुमाकारिचा शब्द प्रगटे दधिमंथनीं ॥ २२ ॥
 नूपुरीं खुळखुळा शब्द घागण्यांमार्जि घुळघुळ ।
 जोडव्यांचा रणझुणाट क्षुद्रघंटांत किण्किणा ॥ २३ ॥
 कांकणांचा कणत्काळ पादुकांचा चटक् फटक् ।
 वीणेयांचा झणत्कार तुं तुं ही ह्यणिजेतसे ॥ २४ ॥
 पडणें धबधबा शब्दीं उडणें भुरं बोलिजे ।
 कुटितां धबधुवा शब्द झडझडा झिटकावितं ॥ २५ ॥
 घावण्याच्या रांगण्याच्या दडदडा हुडहुडा ध्वनी ।
 अजा घंटे लुडुक् शब्द गजघंटारऊ खणिल् ॥ २६ ॥
 ढण्डणा शब्द तासाचा झल्लरी झणझणाट तो ।
 टखणणाकिट टाळांचा चंगाचा शब्द चकळका ॥ २७ ॥
 खणखणाटु मृदुंगाचा धों धों धन्धन हुंदुमी ।
 पुई शब्दु नागसरीं टमक्यामार्जि टिटिमा ॥ २८ ॥

हदरर्वति शब्द मोटे निधा तो तडकू तथा ।

भं भं भों भों ध्वनी दोनी शंखों कण्ठांत ऊठती ॥ २९ ॥

तुं तुं तुतारियाःमार्जीं हुं हुं डोलों उठे ध्वनी ।

यापरी अनुकाराचे शब्दसंघ अपार ते ॥ ३० ॥

घोक नादु घोषु शब्द आवाजहि अवाज तो ।

अगाजा हे आदि शब्द दों लिंगीं बोलिजे ध्वनी ॥ ३१ ॥

समूही शब्द हे आठ सम संस्कृत प्राकृत ।

उछवांचा शब्दमेळ कोण्हाळ गजरू तथा ॥ ३२ ॥

वाद्यांचा शब्द अधिक गजरू हाणिजे तथा ॥ ३३ ॥

इति श्रीभाषाप्रकाशीं शब्दादि वर्ग चवथा समाप्त ॥ ४ ॥

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

* * *

वर्ग पांचवा

श्रीरामेहाय नमः । आदर्श आरंभ ॥

सरस्वती बोलियेली जे महाराष्ट्र वैखरी ।

तीमाजीं शब्दपर्याय बोलिजेताति सांप्रत ॥ १ ॥

बोलतों शब्दही तोचि वाचा ते आणि वैखरी ।

मात ते गोष्टि ते बोली भाक ते भाष भाख ते ॥ २ ॥

गोठी ते मातु ते आणि बोलु तो कवळूहि तो ।

जाणिजे कादिपंगतींचा भाव तो कवळू असा ॥ ३ ॥

गिरा तेचि जवाही ते वाचेचे भेद आपरी ।

वाक्येंही वचनेंही ते वाणीही सम संस्कृतीं ॥ ४ ॥

खरें तें बोलणें साच सत्यही सन संस्कृत ।

साचार आणि निरुतें निकेंही हाणिजे फुडें ॥ ५ ॥

साचोकारहि सावाव यथार्थ हाणिजेतसे ।

लबाड लटिकें वाव असाचहि असत्यही ॥ ६ ॥

लुबाडी आणि लाबाड वावाचे भाव दोनिही ।

संप्रचीत रुजू वाक्य असंगत असंगडें ॥ ७ ॥

मागुतें मागुती आणि पुन्हाही परतोनिही ।

दीनत्वे जाच कथणें गान्हाणें हाणिजेतसे ॥ ८ ॥

जाचणीचा सूड घेवों सांगणें जे फिरादि ते ।

भाषणें भाकणें दीन वाचेचें हाणिजेतसे ॥ ९ ॥

बोभणें आणि बोभाणें ऐसें तें घट्टि बोलणें ।

बोलायाची पद्धती जे तीयेतें हाणिजे हाणी ॥ १० ॥

पाल्हाळ बोलणें स्त्रीत्वीं बलगाना हाणिजेतसे ।

वचनार्थी बोधणें जें हाणिजे तेंच भोदणें ॥ ११ ॥

स्वार्थी स्तडनि आशेते दावणें फूस लावणें ।

स्थळोत्थळीं भेदरूपें भाषांचे धर्म आपरी ॥ १२ ॥

उछवाची उक्ति गूढी रड तापत्रयोक्ति ते ।

अव्हासव्हा अडावेडा बोली तेचि असंगत ॥ १३ ॥

सिक शिक्षा सिकवणें शिक्षणें सिक लावणें ।
ग्रंथीं पारायण असे न्हणिजे जपणें जर्षीं ॥ १४ ॥

सिकणें तेंचि पढणे गेंगाणें अनुस्वरीं ।
उच्यारणें घडी घडी घोंकणें तसें ॥ १५ ॥

पत्तपत्तून ह्यणतां तेंच तें आणिकाणिक ।
प्रतिज्ञा-वाक्य शफत होडही ह्यणऊनि घे ॥ १६ ॥

नवाजणें वानणें तें रोषें तुछोक्ति सिडफड ।
भाक भाष अशा शब्दीं भरोसा ह्यणिजेतसे ॥ १७ ॥

नामिकारु अभय वाक् शिब्यांचे धपकार तें ।
भाटीये आरतीमार्जीं रुढले जयकार ते ॥ १८ ॥

रहस्योक्ती गुजरुज गर्जणें तेंच कडकणें ।
भला शाबाशही ऐसें आदरीं ह्यणिजेतसे ॥ १९ ॥

घिगावणी काकुलती रिझावण खुषामती ।
बोलणें जें कुचकुच कुनिष्टार्थीं बहू हळू ॥ २० ॥

बुझावणी जाणवणें जाणिजे समजाविसी ।
विनंती विनवणी विनतीहि ह्यणऊनि घे ॥ २१ ॥

विनयें मागणें तेंचि अरजू अर्जही तथा ।
अर्जही ह्यणिजे तेचि निजापेक्षित पत्रिका ॥ २२ ॥

आर्षा अरुष बोलावें प्रौढ प्रहुड जाणिजे ।
आंतीचें तें बरलणें बहुत व्यर्थ बडबड ॥ २३ ॥

अनन्वयहि जें वाड तेंचि बडबड बोलिजे ।
बोधणें तें सिकवणी धुधुकारु निरास्पद ॥ २४ ॥

दाटा दवावणी आणी दावणी ह्यणिजेतसे ।
रळी तेचि मस्करी ते ते विनोद ह्यणोनि घे ॥ २५ ॥

फजीती तें हंसें हांसें तुच्छोक्ती ते उडावणी ।
थांब शब्दें राहवणें तैसेंचि भेडसावणें ॥ २६ ॥

चट गोष्टी चाट गोष्टी टवाक्या ह्यणिजेत त्या ।
टक टवाळी ह्यणितल्यां टवाळी सांग पद्धती ॥ २७ ॥

वासणेंही वीसणें बोभाणें नीदवैखरी ।
 उणेंदुणें उजीदुगी मनाल मृदु वोलणें ॥ २८ ॥
 चापचोपदि खंडीत विस्तारें बोल चौकस ।
 कार्याची घटना जें ते ठाकठीक ह्मणोनि घे ॥ २९ ॥
 बोलणें जें गुणगुण कांहीं प्रगटलें तसें ।
 आणीकही गुणगुण बोलों शक्य नव्हे तसें ॥ ३० ॥
 अनोच्यारी पुटपुट नेटें गडगडीतही ।
 व्यर्थ बोली बटवट वाडगी व्यर्थ वांकडी ॥ ३१ ॥
 अन्याचें सांगणें क्षुद्र तें चाडी ह्मणवीतसे ।
 वर्णोच्यार नव्हे नीट गोठी ते होय बोंबडी ॥ ३२ ॥
 येकेक वर्णीं तटणें तोतरें बोलणें तसें ।
 नीट जिह्वा न वळतां त्वरेची गेष्टि चावळी ॥ ३३ ॥
 चवळी लटकी गोष्टी जें अचंबाच कल्पिली ।
 चवळीचें प्रेरणें जें कापणें ह्मणजे तथा ॥ ३४ ॥
 चाउटी चौपरी चर्चा भंड तें भंडभूतची ।
 येकाचें येक ह्मटल्यां अन्यथा भाव जाणजे ॥ ३५ ॥
 तैसेंच कांहिचें कांही कांणोबांणोहि बोलिजे ।
 प्रत्युत्तरीं होय जाब आणि उत्तरही सम ॥ ३६ ॥
 गोष्टी वाढवणें जें तें वाधांग ह्मणजेतसे ।
 बोलांचा जेथ विस्तार पाळ्हाळ ह्मणजेतसे ॥ ३७ ॥
 निकुराचें बोलणें जें ह्मणीजे त्यासि निष्ठुर ।
 लावालावी असा शब्द कळहो जेणें परस्परीं ॥ ३८ ॥
 इष्टालापु सौख्यवाद संवादु तत्त्व बोलणें ।
 धितंडवाद वेवाद सैरा वाढवणें गिरा ॥ ३९ ॥
 वैरें न बोलणें तेंची अबोल ह्मणजेतसे ।
 परस्परीं निष्ठुरत्वीं बोलाबोली ह्मणोनि घे ॥ ४० ॥
 बोलणें सर्वसामान्य भूतादि वृत्त सांगणें ।
 साहित्यादीक करणें परामर्शीं विचारणें ॥ ४१ ॥

पत्रिकेचें वाचणें तें वेदादि पठणें तथा ।
ह्मणाचें स्तोत्र करणें तैसेंचि काव्य घोकणें ॥ ४२ ॥

कथेंतें करणें अण्णा गोंधळार्द्रक बालणें ।
गीताचें होय तें गाणें वाचानियत धर्स हे ॥ ४३ ॥

विचारणें हटकणें पुसणें पूसणें तथा ।
पुसी पृच्छा ह्मणवते प्रश्न जो तोच पूष्णही ॥ ४४ ॥

बोलावणें बाहणेंही आणि पाचारणें तथा ।
बोभावणेंहि ह्मणिजे त्यापरीच बलावणें ॥ ४५ ॥

ह्मणीतल्या आळवणें प्रीतीचें तें बलावणें ।
उच्च स्वराचें तें हाक फोडणें हाक मारणें ॥ ४६ ॥

नसे नाहीं नाट नाथी नाटंटा पूज्यभावही ।
ऐसा प्रकारिचे शब्द वास्तिक्यार्थी प्रवर्तले ॥ ४७ ॥

नव्हे नोव्हे निषेधार्थी न्यायार्थी होय बोलिजे ।
आहे आथी असे ऐसीं तीनी भास्तिक्य बोलणीं ॥ ४८ ॥

गलवा गलबला गुल्ली हकाटाहि हाकाटही ।
शब्दसंघ मिले तेथें बोभाडु गलालाटही ॥ ४९ ॥

बडंबाही गलबला हहकारु हकारुही ।
गजणें गाजणें आणि गर्जणें घोषणें तसें ॥ ५० ॥

ह्मणीतल्या कुल्लुल्लु अनर्थाचा हाकाट तो ।
प्रार्थुनी बाहणें देवा धावा त्याप्रति बोलिजे ॥ ५१ ॥

पोखारणें पोखरणें धावा गाण्यासि बोलिजे ।
भकणें संगतीवीण चाथी निःसार वैखरी ॥ ५२ ॥

चरित्रें राज्याचीं जें पवाडे ह्मणिजेत ते ।
कथा पुराणिच्या गोष्टी गाथा त्या येर काहण्या ॥ ५३ ॥

अतिच्या भ्रान्तिचा बोल फांटा त्याप्रति बोलिजे ।
अपवादार्थ जाणाचे तंटा बोभाट दोनिही ॥ ५४ ॥

टाळी पिटे अकीर्तीची टाळोरा ह्मणिजे तिथे ।
साच होवाव हो मात प्रगटे दाट जे जर्नी ॥ ५५ ॥

अवाइ ते होय बोली मिथ्या गमतिची गफ ।
गाजावाजा आणि वाजू प्रदादु ह्याणजेतसे ॥ ५६ ॥

देहणी-दोवणी दोनी हंणी हटकोनिया ।
टाकुनी बोलणें तेंचि ह्याणजेत निखंदणें ॥ ५७ ॥

कुतिष्ट मागिलें उक्त उखाळी ह्याणजे तथा
सिफारसी सहायोक्ती हे जीवीं साम बोलणें ॥ ५८ ॥

अबद्ध बोलि ते होय जींत अर्थ बुडे तसी ।
ह्याणीतल्यां सालढाळ जाणजे सहज स्थिती ॥ ५९ ॥

वाचाळी ते शब्द पाळी शिबी गाळी अवाक्षर ।
लांचावतां भीडबोल लाभा गोभा कळो तसा ॥ ६० ॥

वेद वेदुहि शाखाही शब्दब्रह्म ह्याणोनि घे ।
त्रिमात्रा प्रणळ तोचि वोकार आदिबीज तें ॥ ६१ ॥

चर्चा प्रस्ताव प्रस्ताप प्रसंगु तीचि चारणा ।
अचागळी अबाजाबा उणीवा तुच्छ बोलणें ॥ ६२ ॥

यश तें यश तें आणी येस तें नाम नांव तें ।
नामोशा आणि नामाही कीर्तिही सत्क्रियेसुल्लें ॥ ६३ ॥

विजयें बोलिजे फत्ते फतेही जस जैतही ।
भलत्या रीति बाहुल्यें प्रसिद्धी ख्यातिही तथा ॥ ६४ ॥

अभिधान पदार्थांचें बोलिजे नाम नांव तें ;
दुर्दशा ते अपख्याती अपकीर्ति अपेशही ॥ ६५ ॥

बोलाया योग्य तो भाव सापेक्ष वदिजे असें ।
ह्याणोनी प्रार्थिते टाई बोली जो ह्याणजेतसे ॥ ६६ ॥

गाजणें वाजणें दोनी शब्द होण्यास बोलिजे ।
ह्याणीतल्या वरडणें मोठ्यानें हाक फोडणें ॥ ६७ ॥

अरोळीही हरोळी ते दोनी आवेश गर्जना ।
चेपतां कंठ भीतीनें निघे ते ध्वनि किंकळी ॥ ६८ ॥

विलाप तो विलपणें ज्वरें क्रंदन हुंवणें ।
कणणें तें विलवणें दुःखेंकडुनि कुंथणें ॥ ६९ ॥

यथार्थ आणि तुटके बोलणे तेंच खंडित ।
 हाकारणें ह्मणितल्या दूरिलीयासि वाहणें ॥ ७० ॥
 कांटाळवाणा जो शब्द ह्मणिजे त्यासि टकटक ।
 तुसळ्याचा त्रास देता शब्द तो होय वस्वस ॥ ७१ ॥
 अहाहाही अरेरेही खेदकारक शब्द ते ।
 जांफारणें ह्मणितल्या शब्दें घेरून बोलणें ॥ ७२ ॥
 निंदासंयुक्त जो शब्द खीलिंगी तेचि मर्मर ।
 ह्मणीतल्या अललल उत्साहाधिक्य शब्द तो ॥ ७३ ॥

॥ इति श्रीभाषाप्रकाशी वाग्वर्ग संपूर्णमस्तु ॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

★ ★ ★

पुर्वणी

भाकडा निष्फला गोष्टी संस्कृता त्याचि सौस्कृता ।
 संवस्कृतहि बोलार्थें प्राकृतालागि प्राकृत ॥ ७४ ॥
 ह्यराटें बोलणें जें तें ह्यराष्ट्र ह्मणिजेतसे ।
 महाराष्ट्रहि बोलार्थें तेलंगें आंध्र जाणिजे ॥ ७५ ॥
 अरवें तेंचि तिगळें कानडें कनडें तथा ।
 हिंदुस्थानी रजपुती गुर्जरी गुजराति ते ॥ ७६ ॥
 थवनी तुरुकाणी ते जातिभाषा अशा बहु ।
 विशेवें चांगला वाद तो विसंवाद जाणिजे ॥ ७७ ॥
 प्रेमें गद्गदिता हाके गदारोल असी ह्मणी ॥ ७८ ॥

वर्ग सहावा

श्रीगणेशाय नमः ॥ संख्यावर्ग आरंभ ॥
 प्रसिद्ध नामें संखेचीं असती तें अनेकधा ।
 त्यांमाजीं भेद पर्याय बोलिजेताति आइका ॥ १ ॥
 येकी विषम संख्या ते वेकी ते समता कळो ।
 येकठ्ठा येक मिळणी येकत्र ह्याणिजेतसे ॥ २ ॥
 येक त्रिकीं येकु तोची आणि येकट येकली ।
 येकी ते प्रथमा स्त्रीत्वीं बहुत्वीं होय तैसिच ॥ ३ ॥
 जनपर्याय आल्यानें जण संखेवरी जुडे ।
 दंड जोडी आणि जुग जोडनामें युगाप्रती ॥ ४ ॥
 आणीकही पुढें होय ह्याणिजे जावळें दुदहें ।
 ह्याणीतलीयां दुपट दुबारा जाणिजेतसे ॥ ५ ॥
 दुई दुगुण संख्या ते दुणा दूणी दुणें त्रिकीं ।
 दोनीचा मेळ तो लोकीं दुकट्ट ह्याणिजेतसे ॥ ६ ॥
 दुचां द्वां यापरी बोली दों ऐशा बोलिजेतसे ।
 दोघे दोघी आणि दोघें लोकीं पुं छी नपुंसकीं ॥ ७ ॥
 तीवरी चौवरी लिंगीं वत्रिंधा ये तयापरी ।
 दोघें ह्याणति ये ठाई दोहेही ह्याणिजेतसे ॥ ८ ॥
 त्रिवार मेळ तिपट तीगुणी ह्याणिजे तिई ।
 जें तीनि संखे पावेतो त्यातें तिवर बोलिजे ॥ ९ ॥
 तीनीचा मेळ तिरुख त्रिकही तीहि बोलिजे ।
 शून्य धिंदू बिंदकुलें पूज्जीं मेडकुलें तथा ॥ १० ॥
 तीं संबंधीं तिवई ते चौंचा संबंध चौकिये ।
 चौं चजं चहुं या शब्दीं च्यारी ऐशास बोलिजे ॥ ११ ॥
 च्यारीचा मेळ जो त्यातें च्योकसे ह्याणिजेतसे ।
 येकाकारें च्यारी तेथे बोलिजे चौक चौकट ॥ १२ ॥
 चंपा आणीक चांपाही च्यारीचा मेळ बोलिजे ।
 पांचाचा मेळ पुंलिंगीं नव्हे तेथेंचि पंचक ॥ १३ ॥

पुळिंगीं मेळ पांचाचा पंज पंजाहि बोलिजे ।
 पंचकीं जन पर्यायीं पंच्याइतहि पंचही ॥ १४ ॥
 साहाचा भाव सारुके ससाणां रूपाणीं कळो ।
 सख सख हाणोनीही सकही होय पटक तें ॥ १५ ॥
 सातरी सतका नांव अठ्ठा अष्टक जाणिजे ।
 नवांचा मेळ नवक दसको दशकार्थ तो ॥ १६ ॥
 पावला पाव चौथाई दुपाव हाणिजे निमें ।
 निमेंही अरधें अर्धें अर्धेही हाणिजेतसे ॥ १७ ॥
 रुपायाचा पाव तोचि पावला हाणिजेतसे ।
 रुक्याचा अरधा भाग अडका हाणिजे तया ॥ १८ ॥
 रुक्याचा पाव तो पैका मणाचा पाव तो धडा ।
 टक्याचा पाव ते रेव बारा रुके हाणोनिही ॥ १९ ॥
 फलमाचा पाव तोचि पातका हाणिजेतसे ।
 फलमाचा निमा भाग तो अड्डा हाणवीतसे ॥ २० ॥
 चकण्याचा निमा भाग हाणवी ते प्रताप ते ।
 होत्राचा पाव धरण निमा भाग प्रताप ते ॥ २१ ॥
 पैशाचा भाग अरधा अघेला हाणवीतसे ।
 फळादिकांची चौथाई चतकोर हाणूनि ये ॥ २२ ॥
 जयाचेथें पाव उणा तो पौडणा पाडणा तथा ।
 पावल्यासी येक सव्वा निम्यासी येक दीड तो ॥ २३ ॥
 असल्यां दोवरी निमें अडीच हाणिजे तया ।
 तीनीपासुनी वरिलें अर्धें साडे हाणोनि ये ॥ २४ ॥
 सव्वाई भाग तो सव्वा दुणावो दोनि मीळता ।
 तिजाई तीसरा भाग चौथाई चवथा तथा ॥ २५ ॥
 आठवा भाग जो त्यातें आठेवा हाणिजेतसे ।
 दाहवा भाग जो त्यातें दाहिजा हाणिजेतसे ॥ २६ ॥
 हिशोबीं वांटिला अंश हिस्सा वांटाहि भाग तो ।
 आतां सुमार संख्या ते सगळी सरळी वदूं ॥ २७ ॥

पांचव्याहुनियां नउ तों प्रत्यये प्रथमे सवा ।
 दाहवीया पासुनी शां भागार्थी वरि ये अवा ॥ २८ ॥
 असल्यां तीवरी अर्थे साडेतीनाहे औट ते ।
 च्यारी सत्रा शंभरी हें बहुतीं उपलक्षणे ॥ २९ ॥
 आदिलें पहिलें आणि प्रथमू पर्थमू पर्थ ।
 विजें तें दुसरें दुस्रें दुजेंही ह्याणिजे तथा ॥ ३० ॥
 तिस्रें तिजेंही तिसरें तिवर्ने ह्याणिजेतसे ॥
 चडुवें चवथें चौथें चडयें चौथवें तथा ॥ ३१ ॥
 चौथवेंही ह्याणिपतें पांच सा सतया सिवें ।
 नपुंसकीं रीती ऐत्ती स्त्रीत्वीं बी प्रत्ययो घडे ॥ ३२ ॥
 येक आदीं दोन दोही बेही दोनीस बोलिजे ।
 विशेष्या पुढिले भागीं दोच्या अर्थां दुकारु ये ॥ ३३ ॥
 तीनही तीनिही तीही च्यारीही चडही तथा ।
 पांच पांचहि सा बेती साहाही ह्याणिजेत ते ॥ ३४ ॥
 साता सातचि ये बोली आठा दोश्रोक बोलिजे ।
 गौ नऊ णडही नौही नवही दसधा दहा ॥ ३५ ॥
 आठ दों येक गौ सा चौ पांच पांचहि सात तो ।
 दाहाचा मेळ जो त्यासी दसकू ह्याणिजेतसे ॥ ३६ ॥
 अकरा अकरा अक्रा वारा बेसक बोलिजे ।
 वारांचा ज्यासि संबंध वारसें ह्याणिजे तथा ॥ ३७ ॥
 चवदा चडदा चौदा पंधरा तैसेच पंधरा ।
 सोळा ते सोवळा सौळा सत्रा आणीक सत्तरा ॥ ३८ ॥
 सत्तरा अठरा अठरा अठराही विरूढले ।
 थकोणीस यक्कुणीस तथा यक्कुणवीसही ॥ ३९ ॥
 येकाडणें, वीसही ते वीसही ईसही तथा ।
 यक्केवीस येकवीस बेवीस आणि वाविस ॥ ४० ॥
 पंचेवीसाप्रती नाम पंचवीस ह्याणोनिही ।
 येकतीस यक्कतीस सत्तीस सदतीसही ॥ ४१ ॥

च्याळ च्याळीसही यकैताळीस येकैताळिस ।
 सत्ताळ सत्तेताळीस अट्टेताळ उताळिस ॥ ४२ ॥
 पञ पञासही आख येक नाहीं न बोलिले ।
 सत शंभरि शें शें हें दाहाशें हें हजारही ॥ ४३ ॥
 लक्ष लाखहि जे कोटी कोडी ओढि करोडही ।
 शंभरावरिले आख उत्तर्षे ह्यणिजेत ते ॥ ४४ ॥
 दोन्निशापासुनी आखा ओत्तरं दोनि तीनिही ।
 यापरी प्रत्ययो चौशावरी येकादित्ते क्रमें ॥ ४५ ॥
 येकून येक जे तेही येकंदर तमामही ।
 बहु बहुतही फार उदंडहि अपाडही ॥ ४६ ॥
 उमापही वहुवस सवंग बहुसालही ।
 अनेक आणि उदंड, अमूपहि अमापहि ॥ ४७ ॥
 थोडकें थोकडें टाचें थोडेंही थेकुलें जरा ।
 स्वल्पही सम गीर्वाणीं मोटकें अळुमाळही ॥ ४८ ॥
 नपुंसकावीण लेखा लेख पुंसक जाणिजे ।
 नपुंसकीं गणित तें आहे गणनही तसें ॥ ४९ ॥
 स्त्रीलिंगीं गणती आणि गणनाही तसीच ते ।
 तो हिशोबहि ते संख्या ते ठीकरी मवणी कडे ॥ ५० ॥
 मोजणें मोवणें आणि मेजणें मापणें तथा ।
 असो अपाड ते आतां संख्या हे स्वल्प सूचिली ॥ ५१ ॥

॥ इति श्री संख्यावर्ग संपूर्णमस्तु ॥

॥ श्रीरस्तु ॥

★ ★ ★

वर्ग सातवा

श्रीगणेशाय नमः ॥ भाषाप्रकाशीं रूपादि वर्ग आरंभ ॥

सुरूप रूपस तथा चांग चांगटही त्रिकीं ।

चांगलें तें चांगलेंही चांगही ह्याणिजे तथा ॥ १ ॥

सुरेखही त्रिकीं चांग अपरूप अपूर्वही ।

ह्याणीतल्या सुंदरसें त्रीलिंगीं समसंस्कृत ॥ २ ॥

नेटकें बरवें लेसें वरेंही नीट ठीक तें ।

चोख चखवोटही भलें युक्तोत्तम समत्रिकीं ॥ ३ ॥

सरसीं चांगला भाव रसिकत्वहि बोलिजे ।

चांगवें तें बरव ते चांगूलपण जाणिजे ॥ ४ ॥

आंगलोटहि आंगोठा आंगलक्षण तें कळो ।

साजें जें शोभतें तैसें साजिरे ह्याणवे तथा ॥ ५ ॥

गोजिरे ह्याणिजे असें कीं नाजूक चांगलें ।

कोडीसबाणें तें असें चांगलें कौतुकाई जें ॥ ६ ॥

दिसाउ ह्याणिजेताहे चांगलें उदरांगही ।

देहीं उद्रांग थोराड धिंगही उंच दर्वड ॥ ७ ॥

गोरे उजळही आणी गोरेपान विशेष तें ।

काहीं काळें उजळही सावळें ह्याणिजे तथा ॥ ८ ॥

गोमटें लालना योग्य नलन्यावेंहि चांगलें ।

निमे असुरता जेणें रूप तेंचि निमासुर ॥ ९ ॥

अथहूतें चांगलें तें विष्णुरूप निमासुर ।

अक्राल आणि विक्राल भ्यासूरहि भयासुर ॥ १० ॥

मांडलें मंडलें तें जें मान्य विख्यात शोभलें ।

बोकें लाठे मोटे गडें गुबच्या धष्टपुष्टही ॥ ११ ॥

रोडकें कातलें रोड नेमस्त सडपातळ ।

खुजें तें डुबरें गिड्डें रेजा घटकणें तथा ॥ १२ ॥

कुरूप तेंच विदरें कुबजें कुबडें कुन्हें ।

रूपें सजीव असीं हें आतां सामान्य आइका ॥ १३ ॥

तापोक्ती चांगलें व्यंग चांगलें भलतें सुधें ।
 आकार बांधा तें ठेव उभारा तो उभारणी ॥ १४ ॥
 पांढरें डपलें आणी पंढरें भुरकें फिकें ।
 तांबडें तांबडें लाल रात तांबुसहि तामटें ॥ १५ ॥
 भगवें दुरमोजी तें पाटलीवर्ण जाणजे ।
 मोटें मोटें थोर थोलें दिसाळहि विशाळही ॥ १६ ॥
 धाकुटें धाकुलें सानें धाकुटें आणि थेकुटें ।
 चिमणें चिमकें आणी थेकुलें ह्याणितसे ॥ १७ ॥
 त्रिकें स्वरीं हें लाहन नित्येकवचना व्यय ।
 लांब तें दीर्घ दिसुघ लांबी तझाव जाणजे ॥ १८ ॥
 अखूड कोतें लाडेंही म्हस्व तें रास जाणजे ।
 रुंदाचा भाव ते रुंदी नव्हे रुंद निरुंद तें ॥ १९ ॥
 विशाल भीकरा नाम वितंड म्हणवोनियां ।
 अवघें अघवें औघें सारें समुद्धेहि आशिकें ॥ २० ॥
 ससुद्धें असकें अरुकें सर्वांगी सगलें तथा ।
 भोवण्यासारखें काळें काळेंभंवर तें कळो ॥ २१ ॥
 शड्डसमान जें शुभ्र पांढरेंखड बोलिजे ।
 गुंजे असें तांबडें तें तांबडेंगुंज बोलिजे ॥ २२ ॥
 उजाल तेंचि भडक मळकें मकमकीत तें ।
 वांकुलें वांकडें वक्रीं चांग जें तेंचि वेंकट ॥ २३ ॥

इति रूपादिवर्ग समाप्त

★ ★ ★

वर्ग आठवा

श्रीगणेशाय नमः । कालवर्ग आरंभ ॥
 निमिष्यापासुती काल महाप्रलय तोंवरी ।
 उत्पत्ति स्थिति संहारा जगाच्या ठाव काळ तो ॥ १ ॥
 सावकाश नव्हे तैसा काळ तो नांव बोलिजे ।
 ह्याणीतल्या नांव ऐसें क्षणही जाणिजेतसे ॥ २ ॥
 नेत्राचें पातया पातें लागतोंचि निमिष्य तें ।
 पुलिंहीं तोचि पलंकू अर्श पलक जाहल्यां ॥ ३ ॥
 काष्टा ह्याणुनि ते वेळ त्या काष्टा तीस तें कला ।
 तीसा कलांचा क्षण तो त्या बारांचा मुहूर्त तो ॥ ४ ॥
 पंध्रा मुहूर्त अमरकोशोक्त दिन येक तो ।
 आणीकेंक परी रुढी सिवालिखित पद्धती ॥ ५ ॥
 पौणेच्यारी घडीचाही मुहूर्त ह्याणिजेतसे ।
 साटी अक्षर उच्चार काळ तो पळ जाणिजे ॥ ६ ॥
 साटी पळाची घटिका घटका ह्याणवे घडी ।
 नपुंसकीं पानवळें घडियाळें ह्याणुनिथां ॥ ७ ॥
 जल घडीभरसा पात्राचें नांव जाणिजे ।
 अडीच घडिचा तास ते बारा दिवसाप्रती ॥ ८ ॥
 तीं तासां येक पाहू प्रहूर पार बोलिजे ।
 सकाळ शब्द दों लिंहीं व्यापरीच पहाटही ॥ ९ ॥
 अरुणोदय वेळा जे तेही पाहाट बोलिजे ।
 पाहाटे पूर्विले भागीं जेव्हां झुंडुक दीसतें ॥ १० ॥
 तैसी वेळा झुंजरूक खीलिंहीं बोलिजेतसे ।
 तमा वोहटती वेळ भानु भानुप्रवेशती ॥ ११ ॥
 झुंज शब्दें मंदरूक करते झुंजरूक तें ।
 प्रभा आतलिया पाठीं खीलिंहींच प्रभात ते ॥ १२ ॥
 मध्यान काळ तो आणि खीलिंहींच दुपार ते ।
 सांज ते ह्याणिजेताहे तो साईंकाळ बोलिजे ॥ १३ ॥

संध्याकाल तिनीसांज प्रदोष रयनीमुख ।
 पाहाटेपासुनी सांजे त्रिकाळीं सांज बोलिजे ॥ १४ ॥
 देहा दिहा दिवस तो ह्याणिजे दीरा तो दिवे ।
 राति रात्री गिशा स्त्रीखीं ह्याणिजे रयनी तथा ॥ १५ ॥
 रात्रीं दुपारवेळा जे ह्याणिजे अर्धरात्र ते ।
 अर्धा रात्रीस वरुती बोलिजे अपरात्र ते ॥ १६ ॥
 तीन प्रहर वेळा जे बोलिजेळ तिपार ते ।
 तृटीचा काळ चीटकी बायणी वाड्दा गड्ड (?) ॥ १७ ॥
 रात्री दिवो मिळुनिया बोलिजे ते अहिर्निशी ।
 चांदणी चांदणी रात्री काळोखी कृष्णपक्षिची ॥ १८ ॥
 आद्या तिथी प्रतिपदा तीजसी तीथि चौवरी ।
 असती द्विविधा नामें सम प्राकृत तें कथूं ॥ १९ ॥
 आद्या तिथी पाडवा तो द्वितीया बीज जाणिजे ।
 त्रितीया तीज बोलावी चतुर्थी चौति जाणिजे ॥ २० ॥
 यावरी तिथि धा येका येका नामीं न बोलिल्या ।
 पंधरावी शुक्लपक्षीं पूर्णिमा ते पुनीवही ॥ २१ ॥
 कृष्णपक्षीं अमावास्या तैसी अंबस बोलिजे ।
 या दो पक्षीं येक मास महिना आणि माहे तो ॥ २२ ॥
 त्रितीया अक्षयाख्या जे अखती अखतीज ते ।
 आषाढ भाद्रपद यां नामें आषाढ भाद्रवा ॥ २३ ॥
 आश्वीन महिन्यालागी नाम आश्वीन बोलिजे ।
 मार्गशीर्षा प्रतीनाम मार्गेशिर ह्याणोनियां ॥ २४ ॥
 पुष्य नामें पूस आणि माघ माहो ह्याणोनि घे ।
 शून्यमासू अधिक तो धोंडाही ह्याणवीतसे ॥ २५ ॥
 येर मासांप्रती नामें संस्कृतौघें यथापरीं ।
 दो मासांचे ऋतु रतू सा प्रसिद्ध संवस्कृतीं ॥ २६ ॥
 उष्णकाळासि ह्याणिजे उन्हाळा ह्याणोनियां ।
 वर्षाकाळ पाउसाळा हिवाळा हिमकाळ तो ॥ २७ ॥

हंगाम फलकाळू तो गैरहंगाम निष्फल ।
 अकालही तोचि हो यथाकाळचि काळ तो ॥ २८ ॥
 सत्त्वः जागि ह्याणिजे काळाकाळ ह्याजोगियां !
 पूर्वकाळ पुण्यकाळ स्नानदानासि योग्य ते ॥ २९ ॥
 सुकाळ चांगला काळ वरवं ज्यांत पुष्कळ ।
 दुकाळ दुकळ ऐसें क्षामकाळासि बोलिजे ॥ ३० ॥
 दों काळीं मिळते ठाई बोलिजे संधिकाळ तो ।
 प्राकृतीं रुढसे येथें जे तेचि काळ बोलिले ॥ ३१ ॥
 आदित्यवार अहर्त गुरुवार वरस्पती ।
 शुक्राचा तो शुक्रवार शनीचा सणवार तो ॥ ३२ ॥
 ग्रह नामें येर वार सोम मंगळही बुध ।
 सा मासां येक अयन तें वर्षा दक्षिणोत्तरें ॥ ३३ ॥
 वरुष तें वर्ष वरस सालही तें वरीस तें ।
 आपुल्याल्या बहु वर्ष प्रमिती घडती युगें ॥ ३४ ॥
 कृत त्रेत द्वापरही कळी म्हणुनि च्यारि ते ।
 त्या त्याच्या वर्षसंख्या बोलियेल्या संवस्कृतीं ॥ ३५ ॥
 युगासी जुग बोलावें चौं युगा येक चौकडी ।
 संस्कृतीं ख्यात नामें तें काळ येथें न बोलिले ॥ ३६ ॥
 दिनमान अशा शब्दीं दिवसाचें प्रमाण तें ।
 प्रतिक्षण प्रतिघडी क्षण क्षण घडी घडी ॥ ३७ ॥
 आवावकाश आणीक ह्याणिजे तो उस्तही ।
 उश्वासवेळ प्रमिती उस्त ह्याणिजेतसे ॥ ३८ ॥
 विळंब उशिरू आणि दीर्घकाळ दिरंग तो ।
 वाडखोळहि आणीक ह्याणिजे वाडवेळही ॥ ३९ ॥
 स्वकार्या फावली संधी परावे निर्वळी जई ।
 प्रयत्न साधितां कार्य वेळ ते वैल बोलिजे ॥ ४० ॥
 वेगोवेगीं जाहलें तें वेगोवेग ह्याणुनि घे ।
 वेळ वेळा अवसरू समयो काळही तथा ॥ ४१ ॥

सावकाशु कालवश ते कालगति तो तथा ।
लीव्रता तातडी आणी जलदी ह्याणिजे त्वस ॥ ४२ ॥

इत्का उशीर प्रहोल केहोल कितिवेल ते ।
तितुकी वेल तेहोल जेहोल जवं वेल ते ॥ ४३ ॥

अयुक्तही रिकामीही वेल जे अडवेल ते ।
वाउगा काल वेकाळ अकाळ तो अवेळ ते ॥ ४४ ॥

चालता दुसरा तिस्रा चवथा या चऊ दिसां ।
आजि उद्याही परवां तेरवां बोलिजे क्रमें ॥ ४५ ॥

अव्ययें कालपर्याय ते आतां बोलिजेतिल ।
तेथे समयही वेल काल अंतर ना व्ययें ॥ ४६ ॥

सामान्य काल येरवीं ते दीसीं ह्याणिजे तधीं ।
तैं तई तेधवां तेव्हां ते काळीं तवं तों तदा ॥ ४७ ॥

तैंच तेव्हांच तत्काळ सवेच ह्याणिजेतसे ।
प्रस्तूत आतां ये काळीं येधवां ह्याणिजेतसे ॥ ४८ ॥

जैं जई जेधवां जेव्हां जों ज्या काळीं ह्याणावया ।
तों पावेतों तवंवरी तोंवरी तंवरी तवं ॥ ४९ ॥

जों पावेतों जवंवरी जोंवरी जंवरी जवं ।
वेळेवारीं सीघ्रकाळीं वेळेस समई ह्याणी ॥ ५० ॥

वेळोवेळां ह्याणितल्यां प्रतिवेळेंत जाणिजे ।
वारंवार ह्याणितल्या प्रतिवारीं पुनःपुन्हां ॥ ५१ ॥

लौकरी तें लवकरी वेगीं वेगीहि लौकुती ।
लवलाहें सीघ्रकाळीं त्रितीया तेंचि रूढ हें ॥ ५२ ॥

लकोरही झडकरी झणींही वहिलें झनी ।
झनें ह्याणितल्या शब्दीं येलाद्या समयांतरीं ॥ ५३ ॥

अवसात अकस्मात येकायेकींहि औचित्तां ।
आणीकही अवचटें अवचीत अकल्पित ॥ ५४ ॥

येकसरीं येक काळीं येकदसहि येकदां ।
येके काळीं येकदां तें येकवारहि तें सकृत् ॥ ५५ ॥

येके काळीं येकवारीं शब्दही बोलिजेतिल ।
 त्रिसंज्याकाल मिलुनी त्रिकाल हाणिजेतसे ॥ ५६ ॥
 अखंड सदैव नित्य निरंतर येजे सदा ।
 अतूटही नीचनवे नित्यनूतन जाणिजे ॥ ५७ ॥
 हा काळवरि अद्यापि अझुणीं हाणिजेतसे ।
 इतःपरी याजवरी इतुक्यावारे यावरी ॥ ५८ ॥
 यानंतरें याउपरी इत्क्यावरिहि यापुढें ।
 त्यानंतरें त्याजवरी त्यावरीहि त्यावरी ॥ ५९ ॥
 त्याउपरी त्यापरीच हाणिजे आणि त्यापुढें ।
 त्रिधा काळाक्रमें पतें या ज्या त्या उपरांतिक ॥ ६० ॥
 अर्धीं अगोवरी आधीं मग माघून बोलिजे ।
 पहिलें पूर्वीं पूर्वीं माघें मागांहि थादिही ॥ ६१ ॥
 अर्धीनें पहिल्यांदांही पहिल्यानेंहि बोलिजे ।
 चालत्या दिवसीं पूर्वीं हाणाया बोलिजे मघां ॥ ६२ ॥
 भविष्यदर्थीं पुढती पुढां काळांतरीं पुढें ।
 होरेंही हाणिजे त्यासी मोहरें हाणिजे तथा ॥ ६३ ॥
 होईल तेंचि होणार होईक हाणिजे तथा ।
 अगाऊ हाणिजे कार्यकाळा प्रथम वेळ ते ॥ ६४ ॥
 भलत्या संगती काळ प्रसंग हाणिजे तथा ।
 काळीं कारण सूर्यदुकमें जन्मादिकें वढूं ॥ ६५ ॥
 सूर्य सूर्यो दिनकर सूर्या आवित भानजी ।
 जगमित्रहि बोलूं ये सुरुही कमळाकर ॥ ६६ ॥
 सूर्याची अंतुरी छाया राणादेशी हाणोनि घे ।
 सूर्यरस्मी किरण ते रुक ते बोलिजेतिल ॥ ६७ ॥
 किरणाचा संघ जो तो ऊन तेंच नपुंसकीं ।
 ऊनं भासे मृगजळ रोहिणीजळ नाम त्या ॥ ६८ ॥
 अभाळें अप्रकाशें जें तावितें ऊन तें सुकें ।
 कडाखा ऊन कडक नामें मंदोष्ण सोमट ॥ ६९ ॥

उजितें तेज हें दोन्हीं उष्ण कांतीस बोलिजे ।
प्रभा जे ते तो प्रकाश उजियेड उजेड तो ॥ ७० ॥

ऐश्वर्यें मुखिच्या कांती ते ताले हाणिजेतले ।
नरवृक्षादिकीं तेजें ताजकी टौटवी तथा ॥ ७१ ॥

शस्त्रादिकांचें जें तेज तें पाणीं आप आवही ।
मुखावरील धैर्याचें तेज पाणीं हाणोनि घे ॥ ७२ ॥

रत्नादिकर ते कीळ किला त्या कांतिही तिया ।
तेजोमयाप्रती नामें जिगणा हाणिजेतसे ॥ ७३ ॥

शोभतें तेज सामान्य ढाळ तो वोप तें तथा ।
प्रकाश फांकणीं नामें समूहीं जाणिजेत हें ॥ ७४ ॥

झगझग झगमग जिगजिग तगतग ।
झळझळ लखलख धवधव झळकी ॥ ७५ ॥

झळकू झमकू दोनी पुलिंगीं कांति फांकणी ।
तेजोमयें लखाकीत झकाकीतहि या इतें ॥ ७६ ॥

झगझगादिक जाणावी हलतें तळपे तसें ।
अग्निकांती धग्धगीत स्वर्णरत्नादि तांबटी ॥ ७७ ॥

वोंटीव दाटशा रूपीं कांति जे नळनळीत ते ।
काळया वणीं कुळुकुळीत चंम्बमी स्निग्ध ते मधें ॥ ७८ ॥

तेजाधिक्य लखलखाट तेजशंवाळ बोलिजे ।
तेजाचा कळिकाकार ज्योती ते हाणवीतसे ॥ ७९ ॥

दिवा तो दीपकूही तो दीपू तो हाणिजेतसे ।
जें दिवे लावणें तेंच दीवलावण हाणोनि घे ॥ ८० ॥

नामें खजर खंजीर समई दीपखांव तो ।
ठाणादिवी ठाणवई काष्टाचे दीप खांव ते ॥ ८१ ॥

दीवी मसाला दिवटी पोत जो तोच धुंधुरु ।
वाती बत्ती हाणविते तेचि ठोंसर कांकडा ॥ ८२ ॥

दीपप्रभा ढण्ढणीत धडधडीत शिखप्रभा ।
प्रकाशलें उजळलें उदेलें तें उदैजलें ॥ ८३ ॥

खद्योत तेंच जिगणा पुलिंणीं तोच काजवा ।
 मळालें मैळलें आणी मळलें तेंणकाटलें ॥ ८४ ॥
 काळें जें जाहलें तें ह्यणिज काळयंडलें ।
 मसैरें तेंच अंधारें अंधारु अंधकार तो ॥ ८५ ॥
 काळोखेंही काळवखें तथा गडद बोलिजे ।
 धुमारलें धुर्कटलें वांधुरीही धुर तथा ॥ ८६ ॥
 धुपतीये आगटीचा धुर तो धुरिही धुई ।
 मंद प्रभा मिणीमिणी बोलिजे मकमकी तथा ॥ ८७ ॥
 कांहीसैं दिसते ठाई शब्द झुंजुक धुंजुक ।
 तारांगणें ह्यणीतल्या नक्षत्रांचा समूह तो ॥ ८८ ॥
 स्त्रीलिंगी तार ताराही चांदणी चांदिणी तथा ।
 असे नपुंसका लिंगीं नक्षत्र ह्यणवोनियां ॥ ८९ ॥
 चांदाचो अंतुरी जे ते चांदिणी तेच रोहिणी ।
 चांदणें चांदिणें चान्नें चंद्रिका सम संस्कृतीं ॥ ९० ॥
 चंद्रवर्ता वर्तुळवें परिवेशु तैसें खळें ।
 उदयास्ता प्रतीनामें उदो अस्तु ह्यणोनियां ॥ ९१ ॥
 चंद्र चंदरही चांद मयंकू चंद्र चंद्रमा ।
 कळानिधी ह्यणउनी बोलिजे सम संस्कृतीं ॥ ९२ ॥
 येथें कळा ह्यणितल्या अमृताचेच भाग ते ।
 चडत्याही उतरत्या कळा सोळा शशींत त्या ॥ ९३ ॥
 हवाव भांभ शोभाही नव्हाळी आणखी कळा ।
 स्त्रीत्वीं इत्यादि पुलिंणीं येवा ह्यणुनि जाणिजे ॥ ९४ ॥
 हिवांर दवं दैवार हिवंली हिमपुंज तो ।
 जीव तो जीवडा प्राण आत्माही बोलिजेतसे ॥ ९५ ॥
 अप् स्त्रीत्वीं कुडी स्त्रीत्वीं शरीर तनही तियें ।
 अस्त्रीत्वीं देह ते काया अंग ते रूप आयही ॥ ९६ ॥
 स्त्रीत्वीं मूरुति मूर्ती ही आकार तेच सूरत ।
 चित्र तें लेप तो आणि स्त्रीत्वीं तद्रूप सूरत ॥ ९७ ॥

स्त्रीलिंगी सावली छाया साइ आणि साउली ।
 उपजू जन्म जन्म निफजू निपजू तथा ॥ ९८ ॥
 उभउ इति पुल्लिंगी असं जनन तें असं ।
 पुल्लिंगी गर्भ गरभ रूपिंड हाणिजे तथा ॥ ९९ ॥
 केशें डोळ्यासि ये पाणी ते असू हाणिजेतसे ।
 आनंदें बाष्प दाटे तो प्रेम प्रेमा हाणोनि घे ॥ १०० ॥
 स्त्रीचर्या रीतिही चाली वर्तणूक चलंतिही ।
 वाहिनी धोरणी दोनी थोरा रीती दशाचिया ॥ १०१ ॥
 वांचणें तें जिणें जीणें जीविका तेंचि जीवन ।
 जीवनाथीं जितवण स्त्रीलिंगी बोलिजेतसे ॥ १०२ ॥
 जिदंगाणी नांदणूक स्त्रीत्वीं ते हाणिजेतसे ।
 स्वभावो तो प्रकृति ते कुकार्यासक्ति खोडि ते ॥ १०३ ॥
 प्राणी तो देहधारी तो जंतु सामान्य तो कळो ।
 जाती याती म्हणाव्या त्या औख आयुष्य औक्ष तें ॥ १०४ ॥
 सत्कृती पुण्य तें होय दुष्कृती पाप जाणिजे ।
 दशा ते भाग्य तें होरा दैव तें हाणिजेतसे ॥ १०५ ॥
 कपाळ तेंच प्रालब्ध अदृष्ट हाणिजेत तें ।
 बरें वाईटही कर्म धर्म तो पुण्यवाचक ॥ १०६ ॥
 काम तें काज तें आणि कार्यही तेंच जाणिजे ।
 धंदा तो आणि धांदा तो फेरीचें कार्य धावती ॥ १०७ ॥
 स्त्रीलिंगीं ते खटपट श्रमसाध्य असे म्हणें
 मूल तेंचि कारण तें हेतु तो हाणिजेतसे ॥ १०८ ॥
 दोष तो व्याज तें आणि मीस तेंच निमित्त तें ।
 कल्याण तें मंगळ तें बरें तें क्षेमही शुभ ॥ १०९ ॥
 लाणी ते आणि लाणें तें लाहो तो लाभ तो कळो ।
 जोडी ते प्राप्ति ते जाणा सरफा फाईदा नफा ॥ ११० ॥
 घेव तो ते मिळकती संकेतें हाणती झरा ।
 नष्टी ते तुटी ते तोटा नाडे हाणीहि घात तो ॥ १११ ॥

मातीसीं मीनलें तैसें मातेरें ह्मणवीतसे ।
नास तो भास तो आणि खेद तोच हरासु तो ॥ ११२ ॥

खप तो खर्च तो आणी वेंच तो सरणें तथा ।
पेरी तोपाविते धाडी यौगिकी बोलिजेतसे ॥ ११३ ॥

देवाज्ञा ते मरण तें अंत तो अवसान तें ।
ह्मणीतलिया निमण जीवनाशचि जाणिजे ॥ ११४ ॥

निदान तेंचि निर्वाण प्रांत तो तोचि सेवटु ।
अक्रांत वळसा आणी अनर्थहि अवातही ॥ ११५ ॥

अटकाव तो आडकाठी तडा तो तट तो तथा ।
अडी ते अडथाळा तो खोळंबा अडसो तथा ॥ ११६ ॥

बंद तो बंध तो आणि तें बंधन ह्मणूनि घे ।
स्त्रीलिंगीं बंधना फार रोभीं अवळ बंधना ॥ ११७ ॥

धरुनी बांधि ते ठाई धरबांधी ह्मणोनि घे ।
विटंबणें ते रांडोळीं धरोनी बंधनादिकीं ॥ ११८ ॥

विनाशकाळ जो तोचि स्त्रीत्वीं जाती ह्मणोनि घे ।
ते मोकळीक सुटिका जाणिजे सुटका द्वयीं ॥ ११९ ॥

थोरी थोरींवही स्त्रीत्वीं तें थोरपण थोर ती ।
स्त्रीलिंगीं होय सानीव सानेपण नपूसकीं ॥ १२० ॥

उणीव ते उणें तेंचि गरिबी दुबळेपण ।
स्त्रीत्वीं येळीळ हलकेपण होय नपूसकीं ॥ १२१ ॥

राजत्व तेच राणीव साहेबी तेच जाणिजे ।
स्त्रीत्वीं गरुवती थोरी गुर्वतीहि गुरुत्व तें ॥ १२२ ॥

॥ इति कालवर्ग समाप्त ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥

वर्ग नववा

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

- भाषेत श्लेष यत्किञ्चित् सुचलं कथिजेतसे ।
आदिक्षांतादि ते शब्द क्रमं येथें प्रयोजिले ॥ १ ॥
- सम संस्कृतही काहीं रुढ ते शब्द योजिले ।
काहीं संस्कृत पर्याये प्राकृतार्थ अटोपिला ॥ २ ॥
- ग्रंथ वाढेल यासाठी लिंगं पुर्ती न बोलली ।
मागील पदपर्याय वर्गावरुनि सूचती ॥ ३ ॥
- आकारातें पूर्व पद दुसरें गौरवें तन्हीं ।
होय तें विपरीतार्थ काकुन होयही नव्हे ॥ ४ ॥
- संगतीयुक्त लागे तो अर्थ आदरिजे बुधी ।
भाषाप्रबंधकल्यांसी रसिकां विनवीतसें ॥ ५ ॥
- आतां दयेसीं परिसा नानार्थ पदपत्प्रती ।
अपाड साम्यारहित अशक्य ह्याणिजेतसें ॥ ६ ॥
- अव्हेत ह्याणिजेताहे उपेक्षा आणि त्यागणें ।
अनाकळित अज्ञात अनायासें अर्चित ॥ ७ ॥
- अहाच अल्प उत्तल तथा निर्बल मोकळें ।
अढळ निश्चळ दृष्ट अचळ पर्येताढळ ॥ ८ ॥
- अंगसन्नाह कायाही अर्थ आसक्ति भावही ।
अर्थी विषयही होती धनही अर्थ बोलिजे ॥ ९ ॥
- अनारिसें सखें आणि वेगळेंही अपूर्वही ।
अरौता ह्याणिजे सत्ता अलीकडिल तो तथा ॥ १० ॥
- अपैतें आइतें आणि अपेंसी ह्याणिजेतसे ।
आपेंसीं उदकेंसींही आपल्यपणही तथा ॥ ११ ॥
- अपैसं तें अविस्तारें आपेंसीं सहजीं तथा ।
ह्याणितल्या अडमुठी अकस्मात विनाशसें ॥ १२ ॥
- आणीकही अडमुठी बंदोबस्तीविना स्थिती ।
अगण्या गणवेना तें तुच्छही ह्याणिजेतसे ॥ १३ ॥

ह्यणितल्यां अणगटें मेखा अंडुरही मुळें ।
अभंग नाम पर्याय पद आणि अमेधही ॥ १४ ॥

अरती रति नोव्हे ते अलीकडिल योषिता ।
अरती आरती ऐशा दोंत नीरांजनार्थची ॥ १५ ॥

अक्षरें वर्ण वदनीं उष्णें होती लघु क्षतें ।
अंगारा ह्यणिजे रक्षा अंगें जीचा जुलालहि ॥ १६ ॥

आकार पूज्य अंगारा चित्राचा स्थूल भावही ।
अरणी ह्यणिजे सेना अभिमंथन काटही ॥ १७ ॥

नाशारहित रक्षाया कारणीक त्रिलिंग तें ।
अचुंबित अपूर्वार्थ अभोगितहि निश्चित ॥ १८ ॥

अपंचीकृत संपूर्ण न झेपावे उदंडही ।
अधीक ह्यणिजे श्रेष्ठ उंच आणि उदंडही ॥ १९ ॥

आलुकी व्यसनासक्ती अधाडा तळ मध्यही ।
अलोलिक अनासक्त लोकातीत गुणाढ्यही ॥ २० ॥

ह्यणीतलीयां आपणपणारहितही स्वयें ।
अलें आर्द्रक जाणावें येतें जालें असें कळो ॥ २१ ॥

उदेलें प्राप्त जाहलें अलें आलें ह्यणोनि ये ।
अंबा ह्यणितल्यां आनंदल आणि पार्वती ॥ २२ ॥

अनाड तें खोडकर धातु नष्टहि दश्यही ।
अमोलय बहु मोलाचें मोल लाहेचना तसें ॥ २३ ॥

अलोड लोटवेना तें न चले मंद यामुळें ।
न तर्कसें अकळ तें कांतिहीनहि मूढही ॥ २४ ॥

ह्यणीतल्यां अडकिता लोहा पोफळखंडिता ।
आणीकही अडकिता रोधिता ह्यणवेल तो ॥ २५ ॥

स्वयें गुंते दुज्या रोधी स्त्रीत्वीं अडकणी तसी ।
ह्यणीतल्यां अडकणी तंडुलाघर्षहि जाणिजे ॥ २६ ॥

अभाळ ह्यणिजे मेघ आकाशहि अभाळ तें ।
ह्यणीतल्यां असवल नक्षही राहवेलही ॥ २७ ॥

अंगोठा ठेवि अंगाची अंगोठा अंगठा तथा ।
 असोसी हाणिजे सोस पदमेदें असो असी ॥ २८ ॥
 अगस्ती घट ज्या नाम अगस्ती हेत रा तथा ।
 हाणीतल्या अचपळू चपळू निश्चळू तथा ॥ २९ ॥
 अनेक शब्दां बहुत येक नोव्हे आणीकही ।
 अरिसा शत्रुसा आणी अरिसा होय दर्पण ॥ ३० ॥
 अरि शब्दार्थ तो ऐसा कापी आणि रुपे खुपे ।
 हाणोनि अरि तो शत्रू नेत्र दुर्मास ते अरी ॥ ३१ ॥
 अरा त्याचा कफालीही कुक्कुटा बांधित्या सुज्या ।
 पक्षि पंजातळीं धारा त्याही हाणवती अरा ॥ ३२ ॥
 आपुलें अपुलें आणी तुमचेंही हाणावया ।
 अडें तें अडवें आणी वासा जो वरिला घरा ॥ ३३ ॥
 अळें हाणितल्या स्नेहें अळें तें आलवाळही ।
 अंदूच कंदलें कीट नूपुरें गजशृंगला ॥ ३४ ॥
 अंकूर हाणिजे मोड स्वभावो दृढ जन्मता । (इत्यकारादि)
 आड तो डोळ्या पर्ता आड तो हाणिजे कुहा ॥ ३५ ॥
 आळी हाणितल्यां ओदी छंदही अळिका तथा ।
 आटी हाणितल्यां यत्नें नाशही आटि जाणिजे ॥ ३६ ॥
 आणी कुंची आणखीही आणी ते आणणें करी ।
 आव पूजेत्व आकार धैर्यहि स्थळिची मिती ॥ ३७ ॥
 आव शब्दें निश्चयार्थ आणीक अवकाशही ।
 आथिला हाणिजेताहे आसता अर्थवानही ॥ ३८ ॥
 आय आकार युक्तीही वशता लाभही मिती ।
 तैसेंच आय शब्दार्थी ठिकाण हाणिजेतसे ॥ ३९ ॥
 आभारैला हाणितल्यां दाटला श्रम पावला ।
 आहाळलीं हाणितल्यां भाजलीं आणि पीडलीं ॥ ४० ॥
 आयणी हाणिजे इच्छा रीतिही तत्त्वनिर्णय ।
 सामर्थ्य आणि प्रसर आयणी हाणिजेतसे ॥ ४१ ॥

आपजे उपजे वाटे आन तें अन्य वेधलें ।
 आर्ती आसक्तिही पीडा इच्छाही प्रीतिही तथा ॥ ४२ ॥
 आगराहीं बोलिजेत पिकलें सेत खाणिही । (इति आकारादि)
 इसाळ हाणिजे ईर्षा कामुक ब्रह्मराक्षस ॥ ४३ ॥
 इष्ट स्वजन आणीक इष्ट भावडतें तसें । (इति इकरादि)
 उन्मेष ज्ञान संतोष आणीक अवधानही ॥ ४४ ॥
 हाणितल्यां उपनला जन्मला प्रगटावला ।
 हाणितल्यां उधवला उसळला अंकुरावला ॥ ४५ ॥
 हाणीतल्यां उपहत हुतहीण विटाळलें ।
 उवाडला बोधिला तो बोधिला भाव तोषला ॥ ४६ ॥
 उवाडला शुद्ध केला पावला पसराप्रती ।
 उपाडलें प्राप्त जालें पसलें ख्यात उत्तम ॥ ४७ ॥
 उजरी रीति ऋजुता स्वच्छता सरिसेपण ।
 उमाणें मेजणेंही पडोसा मानणें तथा ॥ ४८ ॥
 मापाचें शोधणें बाणि प्रचीती पाहणें तथा ।
 उभडू भडका लाट झराही उभडाच तो ॥ ४९ ॥
 उवावो सुखभाधिक्य उशिणें सूडही ऋण ।
 उणें हाणितल्यां थोडें नीचही हाणिजे उणें ॥ ५० ॥
 उबडी पालथी आणी उबडी हाणिजे कळी ।
 उपखा उपसा व्यर्थ उखी ऊहा अनित्यता ॥ ५१ ॥
 हाणितल्या उधवली उडाली वृद्धि पावली ।
 उठीला तो उभा ठेला निघाला चवला तथा ॥ ५२ ॥
 आवेशला खडबडी आलाही उठिला तथा ।
 उदितें वाढतें सिद्ध उदितें तें प्रकाशतें ॥ ५३ ॥
 उकळी कढ उल्लाळ बोलणें जें अनावर ।
 उकळी हाणिजे अर्थ घेतां बळुनियां तसा ॥ ५४ ॥
 हाणीतल्यां उपपत्ती युक्ती धगडही तथा ।
 उगेंच हाणिजे व्यर्थ उगेंच सहजार्थही ॥ ५५ ॥

उगाणा ह्याणिजे झाडा सांगणेंही समर्पणें ।

उजितें सगडी तेज उकाडाही प्रकाशही ॥ ५६ ॥

आनंतुक येकभरें दोनी तें उखितें ह्याणी ।

ह्याणीतल्यां उडतें टिकोरपण दीसतें ॥ ५७ ॥

न टिके तेविंही भासे पांखिरूं बळवंतही ।

ऊन तें तापलें तैसें सूर्य रस्मीसमूहही ॥ ५८ ॥

ऊर वक्षस्थळा नांव स्त्रीस्ताना ऊर बोलिजे ।

ह्याणीतल्या उगळिलें वमिलें आणि वेंचिलें ॥ ५९ ॥

उकाडा रंधना नांव उबाऱ्यासहि बोलिजे ।

उटी बाक्री गंधलेपू उंडी ग्रास बळी तथा ॥ ६० ॥ (इति उऊकारादि)

एक हेळा एकवार तैसेंच अविचारित ।

येकदेशी येकला तो येके ठाईच राहता ॥ ६१ ॥ (इति एकारादि)

ऐसें ह्याणितल्या शब्दीं यापरीं जननी परी ।

ऐकणें तें परिसणें ऐकणें मानणें तथा ॥ ६२ ॥ (इति ऐकारादि)

ओघ प्रवाह तो ओघ उपाधीही परंपरा ।

ओथंबा पाठिराखाही साक्षिही ह्याणवोनि घे ॥ ६३ ॥ (इति ओकारादि)

औत्तराख्यें उत्तरेचा अउत्तर निरोत्तर । (इति औकारादि)

कळा विद्या आणि कांति तिडका अंश भागही ॥ ६४ ॥

ह्याणीतल्यां कडसिलें कडवीलेंहि तर्किलें ।

माथिलें कसिलें आणी यथावतचि बोलिलें ॥ ६५ ॥

विचारिलें सावधान केलें इत्यादि जाणिजे ।

कुरुठा घर गाठयाळ खजाना शाहणा तथा ॥ ६६ ॥

विभाग समुदायाचा कित्ता आणिक येकदां ।

कांटाळा वट्ट रोमांच कांटाळाहि तराजही ॥ ६७ ॥

कोडें संकटहि प्रीती कौतुकेंहि मनोरथें ।

किडाळ खोटें आणीक किडाळ फटकाळहि ॥ ६८ ॥

किडाळ कल्मषाचें तें किडाळ किडखादलें ।

कुडें ढोंगें कपटही खोटेंहि लटिकें कुडें ॥ ६९ ॥

कूड आंधार आणीक अडुखा बांधले फडे ।
 कैचें ह्यणितल्यां नाहीं कधींचें ह्यणवे तसे ॥ ७० ॥
 काढणें तें उपरुणें घाडणें लावणें तथा ।
 घेणेंहि काढणें होय काढणें तें चुकावणें ॥ ७१ ॥
 कुळवाडी संतती ते रयतावा ह्यणोनि घे ।
 कपदीं कवडीचा तो कपदीं सिव बोलिजे ॥ ७२ ॥
 कुवांसा आश्रयो मित्र कुटी निंदापवादही ।
 कुटी ह्यणितल्या मारी गुहा पर्णकुटी कुटी ॥ ७३ ॥
 मोरकुंचा आणि ध्वजा दोनी कुंचाच जाणिजे ।
 कामठा ते टांकसाळ आणि कामाट कामही ॥ ७४ ॥
 कंस मामा कृष्णजीचा कंसाख्यें दुर्भकाष्टही ।
 काम रमर काज इछा कळाकळहि सांडिही ॥ ७५ ॥
 कांतले जुंपले आणी वळले कुश जाहले ।
 कांदे कंद पलांडूही दे कां ह्यणुनि मागणें ॥ ७६ ॥
 अनेक मत कैवार कैपक्ष ह्यणिजेत ते ।
 कस घर्षणही दाढर्य आणी अवळबंधन ॥ ७७ ॥
 सार सखहि जाणवें परीक्षा ह्यणिजे कस ।
 कमान धनु आणीक उंचीं मंडप मेळणी ॥ ७८ ॥
 कोष्टी किडाही जुलई कपाळा दृष्ट भाळही ।
 किल्ल्याचा हात किली वर्मही ह्यणिजे किली ॥ ७९ ॥
 काल कालासी ह्यणिजे तथा कदळिगर्भही ।
 काय आधिक्यही स्वरूप काकुशांकितही तथा ॥ ८० ॥
 कानडें भेद भाषेत कानें भूसक्त कानडें ।
 अतर्क्यही कानडें तें रागभेदांत कानडा ॥ ८१ ॥
 काळी ते कालिकादेवी शामला युवती तथा ।
 ककारादिक वर्णाची पंगित काळी ह्यणोनि घे ॥ ८२ ॥
 कुडी वोंगळही देह कांसें कांस्यहि कां असे ।
 कास आश्रयही भाज कास गोस्तनमंडळ ॥ ८३ ॥

आगिखी कास हाणतां काच शब्दार्थ जगुणिजे ।
 कसाला कष्ट आणीक कसा आला असें सुचे ॥ ८४ ॥
 कथिली कथलाची ते आणि सांगितली तसी ।
 कण दाणा आणि कणी दाढ्यही हाणिजे कण ॥ ८५ ॥
 कौल शब्दे कडलही आणीक कडुलातिही ।
 कडवें तें कडू आणी पदीं पल्लवि संयुट ॥ ८६ ॥
 कडे जवळि माजींही पर्वतप्रांत ते कडे ।
 कडे प्रदेशीं हाणिजे कांठसीं हाणिजे कडे ॥ ८७ ॥
 कळी करहो कलियुग काचें फुलतसे कळी ।
 नारेळीचा करंडाही बारीक हाणिजे कळी ॥ ८८ ॥
 कांटा लोकांसि जो त्रासी कांटा नाम कंटक ।
 रोमांच तीक्ष्ण सूक्ष्माग्र कांटा हाणुनि जाणिजे ॥ ८९ ॥
 सांद ते काम मोडी ते उक्ति कांटा हाणुनि घे ।
 कडका पद्य वाटीही गर्जितो छव कांठही ॥ ९० ॥
 केळी कर्दळिचें नांव केळी घागरि मातिची ।
 कर्दली कदली आणी कर्दली काटली तसी ॥ ९१ ॥
 कीं प्रेमीं निश्चिई खेदीं काकूथींही पुसींत कीं ।
 पूर्व शब्दा अनुसरें सागें अव्यय रूप कीं ॥ ९२ ॥
 आक्षेपार्थी निषेधार्थी काकूथीं आदरीं तथा ।
 तुच्छार्थी कारणार्थी ये पूर्व शब्दां करोनि कां ॥ ९३ ॥ (इति कादि)
 खळें धान्य मळायाचें रथळही खळगा तथा ।
 खंती चरफडी त्रास उत्कंठेसहि बोलिजे ॥ ९४ ॥
 खळ दुष्ट खळी नाम खेंव तत्काळ भेटिही ।
 खणार्थी पांच सुगडीं माडीवरिल अंखणें ॥ ९५ ॥
 कंचुकीची वस्त्रमिति तेही खणचि बोलिजे ।
 खता नाशहि तांभेरें खेम क्षेमहि भेटिही ॥ ९६ ॥
 खपलें खर्चलें आणी तुकड्यासहि नाम तें ।
 खट कर्म कुकृत्यार्थ षट्कर्मार्थहि जाणिजे ॥ ९७ ॥

समुद्राचा पाट खारी खारी रोगिष्ट नष्टही ।
 गळाळ उकळी ओव खळाना आळ जाणिजे ॥ ९८ ॥
 ह्यागीतलीयां खडक निर्वाण त्ररडी तथा ।
 हिशोवीं रड तें पत्रें खरडे मोतियें उणीं ॥ ९९ ॥
 खंडितू तो खरा आणी निष्ठुरू खंड पावला ।
 खरे उष्णाच्या भेगा साचे ह्यागवती खरे ॥ १०० ॥
 चंदनाचें खंड खोड जीनामधिल आसन ।
 वृक्षादि बोड तें खोड चर्मरहित मांदळ ॥ १०१ ॥
 ख्याती कीर्ती लावण्यानें सिक्षाही ख्याति बोलिजे ।
 खांड कांडें साखरही खंडही धार भंगही ॥ १०२ ॥ (इति खादि)
 गमिजे पाविजे आणी भाविजे कर्मिजे तथा ।
 गजरु गर्जणें आणी गजरू शोभनध्वनी ॥ १०३ ॥
 गिवसे सांपडे वेढे ध्याना ये गिवसे तसें ।
 गांवडे ह्यागतां येथें खेडाळहि गव्हारही ॥ १०४ ॥
 गहींस ह्यागतां येथें नेणताही निवांतही ।
 गाडोरा खळगा पाया गहनू थोर खोलही ॥ १०५ ॥
 ग्रह भूतादि सूर्यादी गुणी गवड गारुडी ।
 मंत्रवादीहि गुणवान् गुणिये ह्यागिजेत ते ॥ १०६ ॥
 गवादि छत्र आणीक गाड्वादीहि जाणिजे ।
 गर्माथिली गाभिण ते किडयासीं युक्त गाभिण ॥ १०७ ॥
 गुढी दूरील वृत्तांत पाडव्याची ध्वजा गुढी ।
 डोंवारियांचा आधार दुर्गही गड बोलिजे ॥ १०८ ॥
 गाळिलें त्यागिलें आणी गाळिलें शोधिलें तसें ।
 गुळबेलु बेलभेद गुळही आणि बेलही ॥ १०९ ॥
 गज तो गर्जतो आणि हत्ती तो ह्यागिजेतसे ।
 गज हत्ती आणि काठी चोवीस तसुचे मिति ॥ ११० ॥
 गंडाचें स्थळ तें गंडस्थळ आणि निकुंभही ।
 गणवर्ग गणाधीश बालरक्षा गणाभिधा ॥ १११ ॥

गोळा संकोच गुंडाही गोरा गोवळ गौरही ।
 मनासी रुचतें गोड तें ह्मणिजेतसें ॥ ११२ ॥
 गोठ शब्दें हवेलीही बोटपट्टी सटीवही ।
 गुण सद्गुण आरोग्य गुण भागहि जाणजे ॥ ११३ ॥
 गार शब्दें गारगोटे पाणगोटेहि सीतळ ।
 गौरी मृगार्थ गाणें तें गोरी उजळ बाइको ॥ ११४ ॥
 गाडा गाढा चाक नथ गडी दुर्गहि मित्रही ।
 गंगाल पात्रपर्याय गंगेचा आळही तथा ॥ ११५ ॥
 ह्मणीतलीयां गमती तमासे आणि भासती ।
 गुमान गण्य अधिक्य गौळी गोवळ पालिही ॥ ११६ ॥
 गाठी ग्रंथी गरसही ऐक्यभावहि संगती ।
 गळा कंठासि ह्मणिजे कंठमाधुर्यही तथा ॥ ११७ ॥ (इति गादि)
 घरलें व्यापलें आणी घरलें तेंच खारलें ।
 घांट घांटी आणिकही युक्तीनी घट्ट निर्णिला ॥ ११८ ॥
 घोर शब्दें पित्तलेची वीण्याची तांथि जाणजे ।
 अंत्य श्वासहि तो घोर बहुपीडक संकट ॥ ११९ ॥
 घसा गळ्यांतील भाग कंठमाधुर्यही घसा ।
 घडी थाली लोटकेंही घटिका ह्मणिजे घडी ॥ १२० ॥
 चापचोपें कापडाची बसणी ह्मणिजे घडी ।
 घडोनि चालतें नीट त्या काजा ह्मणिजे घडी ॥ १२१ ॥
 ह्मणिजे तें घडी ऐसें काजकर्त्या त्रिकाळिच्या ।
 घाबो क्षती कांडितांही भेरी ग्राहटितां ह्मणी ॥ १२२ ॥
 सडाया उखळामाजी भाजाया रांधण्यामधें ।
 घालीतीये धान्यमिति नामें घाणे ह्मणोनियां ॥ १२३ ॥
 तिलदूधवादिसारांश काढायालागि निर्मिली ।
 यंत्रे जें त्यांसही आलीं नामें घाणे ह्मणोनियां ॥ १२४ ॥
 आकारलें तें घडलें घडलें प्राप्त जाहलें ।
 ह्मणीतल्यां घसघस घांसणें कलहादिही ॥ १२५ ॥

घोटी सुपारी ह्यणिजे घोटी सोसी गिली तथा ।

घोळते लोळते आणी रांपतेही विलासते ॥ १२६ ॥

घोळते ढालि ती शाख घोळते झोळते तथा ।

घाई निष्ठुर झगडा घाई ते वादनक्रिया ॥ १२७ ॥

सोंग तापत्रयें घाई घाई घायाळ जाणिजे ।

घांटी ह्यणितल्यां घांट घर्चळा घरटी तथा ॥ १२८ ॥

घोसूढ दांडगा आणी देशभेदें अतारही ।

घेतलें जितलें आष्टी सोंगिलें अंगिकारिलें ॥ १२९ ॥ (इति घादि)

चट चाट क्रिये नाम चट व्यसन जाणिजे ।

चट शब्दांतरीं भेद चट संपूर्ण खर्चलें ॥ १३० ॥

ह्यणीतलीयां चवकी चौपाई चौक आसन ।

शूरजागृति सेवाही अग्रदंत निरोधही ॥ १३१ ॥

चांदणी ह्यणिजे तारा चंद्रिकायुक्त यामिनी ।

चांदणी चंद्रपत्नीही असमानगिरी तथा ॥ १३२ ॥

चवला च्युत जाला तो चेयिला ह्यणिजेतसे ॥

चटकामाजि पर्याय टोणें आश्रहि शब्दही ॥ १३३ ॥

ह्यणीतलीयां चिमणी सानी चिमणि पक्षिणी ॥

चंद्र तो शाहणा चंद्र चुळकी फोक सुंदर ॥ १३४ ॥

चालतें ते विचरतें चढे आरंभिलें सिंगे ॥

नित्यही घडतें ऐसें चालतें विद्यमानही ॥ १३५ ॥

चौवाच्या आणि दाजारा असे चोहट शब्द तो ॥

पदार्थ चाउती घेणें रुची तो चवणा कळे ॥ १३६ ॥

दों दाढे आंतिला भाग चवणा ह्यणिजेतसे ॥

चोजचे समजे आणी आश्चर्य गमतें तसें ॥ १३७ ॥

चवरें सेवट्ट झुंडी माथा चामर आंगण । (इति चादि)

छंदू ह्यणितल्यां वेद हट्टही ध्यासही तथा ॥ १३८ ॥

छत्र आधार वडिल अन्नदानस्थळादिही ॥

छेपा सुद्रा नेणवोती वलें बुडवणें परा ॥ १३९ ॥ (इति छादि)

जालें उत्पन्न सरलें जडभारीहि संकट ।
 जाघ शब्दें चांग जागा जंघाही ह्याणिजेतसे ॥ १४० ॥
 जातो निवारतो चाले रततो ह्याणे तिसीं ।
 जाती माहाराष्ट्र मुख्या चालणारी विनायही ॥ १४१ ॥
 पुलिंगीं चालते जाती जाईचें पुष्पही तथा ।
 जुग शब्दें युग्म आणि युगही ह्याणिजेतसे ॥ १४२ ॥
 जोख शब्दें वजनही स्वइच्छेचा विलासही ।
 जाव प्रत्युत्तरीं आणि प्रतिपन्नीहि जाणिजे ॥ १४३ ॥
 जप तत्परता आणि मंत्रावर्तनही जप ।
 जीव ते जिभली आणि नगरद्वार सन्निधी ॥ १४४ ॥
 जोडी शब्दें साम्यताही युग्म संपाद्यही तथा ।
 जोडा युग्मा प्रतीनाम जोडा साम्यहि दंपती ॥ १४५ ॥
 जिणें तें वांचणें आणि ह्याणिजे नांदणूकही ।
 जीवहार जीवनकळा मर्मही ह्याणिजेतसे ॥ १४६ ॥ (इति जादि)
 झांसुरी अळसू आणि ओसणें आणि धाकणें ।
 झणीं ह्याणितल्यां सीघ्र आणि वेळ येखादिये ॥ १४७ ॥
 झाडिलें घडिलें आणि तैसेंचि परिहारिलें ।
 नासिलें वारिला केर पाडिलें झिटकाविलें ॥ १४८ ॥
 श्रृंगार कडक्याचे ते आणि झांगड झालरी ।
 झोंक घोंसू हलवणें झुकणें तोलही तथा ॥ १४९ ॥
 झरा पाझरही येच सानसा विहरा झरा ।
 झोळू मिथ्या पदरही अबळें लांब पोचट ॥ १५० ॥ (इति झादि)
 टिकला तिलका नाम निभला ह्याणिजे तसा ।
 टांक शब्दें होच जोख प्रतिसालेखिनीमुख ॥ १५१ ॥
 टांकीची जे आणि तीतें ह्याणिजे टांक या परी ।
 शक्यानुसार सांडीसैं दोनी टाकी सखीच तें ॥ १५२ ॥
 टाकणें पावणें आणि त्यजणें भिरकावणें ।
 दों तळहात षिटी टाळी कानिंचा वायुरोधही ॥ १५३ ॥

टाळी हाणितल्यां वारी त्रिलिंगीही त्रिकाळिक ।

टीव शब्दे स्त्रिदणही सनद। लेखपत्त्रती ॥ १५४ ॥

टोंगपा हाणजे दंड टोंगपा धडुही दड ।

टेंभा आधारही खांब टेंका आधार प्रौढिमा ॥ १५५ ॥

अट्टेताळीस रुक्याचे मेल बोलिजती टके ।

टके ठसे अंकुरही पताका आणि अग्रही ॥ १५६ ॥ (इति टादि)

ठाके स्थिरे कुंठितही ठी संख्या स्थितिही कळो ।

ठाव शब्दे भूप्रदेश म्हांडिलें पात्र जेवणा ॥ १५७ ॥

पदार्थ समुदाचो तो च्यारी ठाव हाणोनि वे ।

ठाव आधारही होय भलतें स्थळही तथा ॥ १५८ ॥

ठाणें ठिकाण आणीक ठाण्याचे लोकही तथा ।

हरिणाची पुटकणीं धान्यकोतळही, ठिक्क्या ॥ १५९ ॥ (इति टादि)

डाव पळी खेळण्याची लाभही डाव बोलिजे ।

डोंवा कृष्णाहि चांडाळ डोंव तो कागभेदही ॥ १६० ॥

डोल शब्दे इंगितार्थ सुंदराकार डोलणें ।

डगर ख्यात टेंकाडी डेरा तंबू बृहद्दट ॥ १६१ ॥ (इति डादि)

ढाला निशानें जाणाचीं ढाला खेटक पंगती ।

ढाल तें घालणें आळ ढाल रेचन तेजही ॥ १६२ ॥

ढोर निःसार तें आणी दुःस्वभावीण जे गुरुं । (इति डादि)

तूपकेळें सुचे पेरू तूपही आणि वेळही ॥ १६३ ॥

तपकीर नसा नांव हाणजे तप निश्चयें ।

तुकडे खपलें भक्ष तोंड तें बोलणें मुख ॥ १६४ ॥

हाणीतल्या तीर सिंधू नदीचे काठ सायक ।

नाथेसी चालवायाचा वेळु तागा आधारही ॥ १६५ ॥

तुळी नामें तुळवट स्वरूप धारहि न्याहली ।

त्यागणें टाळणें देणें तोल तुल्यहि झोकही ॥ १६६ ॥

तंत्र शब्दे खटपट आगसादिक मैथुन ।

गोण पाटी शस्त्र फळी थाळाही ताट बोलिजे ॥ १६७ ॥

ह्यणीतल्या ताव ताठा कागदी दोनि चौरिक्या ।
 ह्यणीतल्यां तोंडवटें विवीफलहि बोष्टही ॥ १६८ ॥
 तारा तांथीहि नक्षत्रे वालीचो गुरुची वधू ।
 ताठी ताठा आणि मूच्छां तरणी योषिता तथा ॥ १६९ ॥
 ह्यणीतल्यां तंग अैसें खोगीर कसणी ह्या ।
 तंगणें तें श्रीण होणें तटणें राहणें तथा ॥ १७० ॥
 तोफा ह्यणीतल्यां भांडीं तोफा तो करभारही ।
 तंटा ह्यणीतल्यां कर्ज आणीक क्षुपवाद्दही ॥ १७१ ॥
 तोबरा बरवा जो तो ऊर्ध्व पौड्दहि तोबरा ।
 पिशिकी दाणि्यांची जे बांधती घोडिया मुखीं ॥ १७२ ॥
 तास भेदु पांखिरांचा अडीच घटिका तथा ।
 तीक्ष्ण धार ह्यानांची तिक्तही होय तीक्ष्ण ॥ १७३ ॥
 त्राय सत्ता रक्षणही ठावही त्राय बोलिजे ।
 त्रिकूट चोर सिनळ चाहाड गिरिभेदही ॥ १७४ ॥
 त्रिमात्रा तीनि मात्राही प्रणवाप्रति बोलिजे । (इति तादि)
 थाट स्थिती दाट संघ थाट उछव मंडित ॥ १७५ ॥
 ह्यणीतल्यां थोकभारी तटही थोक बोलिजे ।
 थांव प्रांतु उतळही बळही आणि आश्रय ॥ १७६ ॥
 थातंबणें थांबणें तें तैसेंच न निवारणें ।
 थर चोखटही पंगती खेवटासहि बोलिजे ॥ १७७ ॥
 थान स्तनातें ह्यणिजे कुतनी मेजिती मिति । (इति थादि)
 दामोदर श्रीपती तो माडीचें घर तें तथा ॥ १७८ ॥
 दूर शब्दें देशलांवी सेवाहीनहि त्यागही ।
 दूधभोंपळियामाजी दूधही आणि भोंपळा ॥ १७९ ॥
 दाट शब्दें टोंचणेंही सांद्र आणि दवावणें ।
 दुपार शब्दें माध्यान्ह दोनी प्रहरही तथा ॥ १८० ॥
 देव दैवत देणेंही दिठी डोळाहि दृष्टिही ।
 दष्टी डोळा नेत्रबाधा दुई द्विगुण वर्कती ॥ १८१ ॥

दुबळा रिक्त दुगुणी बळीही बळहीणही ।
 दुन्नगन शब्दें बाजार ह्यणिजे दोनि कानही ॥ १८२ ॥
 दिंडीपताका भाणेंही दुःख क्लेशहि रोगही ।
 दोषजन्नी पाप सीस दाम पैकाहि उंमही ॥ १८३ ॥
 दशा अग्रफळीयुक्ता आणि पालव तंतुही ।
 दुष्करत्वीं दुस्तरत्वीं दुवाडपण बोलिजे ॥ १८४ ॥
 दुबारा दोनि दारा ते दुबारा दुपटार्थही ।
 दशदंड दोर्दंड लेनाही दंड तो टोणपा तथा ॥ १८५ ॥
 अन्यायें द्रव्य ठकणें दंड तालीम बोलिजे ।
 सुरंगा आणि विवरा दों तें दादर बोलिजे ॥ १८६ ॥
 दुस प्रमेय आणीक वस्त्रपर्यायही असे ।
 दांड धांव तथा दांडू दाटुगी धीट दांडगी ॥ १८७ ॥
 दळवाडें ह्यणितल्यां सामान ससुदायही । (इति दादि)
 धीर धैर्यें धैर्यवत धड अछिद्र धंडही ॥ १८८ ॥
 धड शब्दें नीट आणी ह्यणिजे दडही धड ।
 ध्वनि संक्षेप संदेह सूचना नाद तर्कही ॥ १८९ ॥
 धणी इछाहि तृप्तीही यजमानहि जाणिजे ।
 धरिलें तें रोधिलेंही घेतलें अंगिकारिलें ॥ १९० ॥
 धरिलें ह्यणिजेताहे दाहिलें मानिलें मनीं ।
 धाडिलें तें पाठविलें नाशिलें गवांवलें ॥ १९१ ॥
 धाय दाई आणि इछा धडाधा शेरवट्टही ।
 धोंडी थोर ह्यणूं येत वोहरां नरवाहनें ॥ १९२ ॥
 धियेचें अंड तें धेंडें ह्यणिजे बुद्धिचें घर ।
 घडवीती अघटिता तें धेंडी ह्यणिजेतिल ॥ १९३ ॥
 धुंधुरू पोत जिगणा धूर धून्नहि थोरही ।
 धसाळ तो अरस्तूकू ह्यणिजेल उदारही ॥ १९४ ॥
 धमकार्थी धगी आणी पिवलें तेज रूपही ।
 धारें तें धाकटें आणी घरांवलें गवाक्षही ॥ १९५ ॥

धोडा तो शून्य महिना धोडा नाश प्रयोजनी ।
 धोडा प्रसिद्ध दगड दढ अद्रवही शठ ॥ १९६ ॥
 धाटी पदांचे स्वरही पत्तनी फिरवी तथा ॥
 हाणीतल्यां ध्रुवपद पल्लवीं स्थिरसें पद ॥ १९७ ॥
 धिंग ते उंच माणूस उपांगसह नृत्यही ।
 धातुक्त नाचणें जें त्या धिंगा हाणुनि बोलिजे ॥ १९८ ॥ (इति धादि)
 नाम शब्दें दगा आणि नाम मृदेद पांढरा ।
 आणीक नामें हाणती वैष्णवीं द्वादशादिकें ॥ १९९ ॥
 निवणेंही वसें होणें निवणें तें सुखावणें ।
 असूदें बैसणें घेणें घटाखालील चुंबली ॥ २०० ॥
 नाट नास्तिक्य तुळई येरही नाट बोलिजे ।
 निजेला शयनासक्त रतला झोंपि घेतसा ॥ २०१ ॥
 नाक तें श्रेष्ठही मान नाकोटें कण सूक्ष्मही ।
 नळ पुण्यश्लोक कोणही आंतडीं नळ नामकें ॥ २०२ ॥
 नळाख्यें जळयंत्रेही पोखरीं नळही नळी ।
 साकूनें आणिला पाट त्या नांव हाणिजे नळ ॥ २०३ ॥
 निशान भेरिही खून पताका आणि लक्ष्य तें ।
 निंब निंबोलिचें झाड बोड मुंजापवादही ॥ २०४ ॥
 नांव कीर्ती आणि नाम नव्हाळी झळधी नवी ।
 नाना आणीक बहुधा नसे नास्तिक्य नामही ॥ २०५ ॥
 न लगे नावडे ऐसें बडवेना न खर्चतें ।
 न स्पर्श तेंहि न लगे न प्रवर्सें हाणोनि घे ॥ २०६ ॥
 नाचणी हाणिजे रात्री सुळीचें नांव नाचणी ।
 नीच शब्दें खालपट उणा आणिक नित्यही ॥ २०७ ॥
 नावेक हाणिजे सीम्र क्षण चेक अमाळसें ।
 नाव नौका आणि क्षण अपूर्णत्व अधैर्यही ॥ २०८ ॥
 निरुतें निश्चल प्राप्त साच प्रत्यक्ष निश्चयें ॥
 रथबोडण तो नाडा वेणीगुंफण दोरही ॥ २०९ ॥

आणी सरकबंधाचे नाडे ते चोळण्यादिकीं ।
नाडे तो हानि पावेसा नाडे तो न अडे तसा ॥ २१० ॥

निशिळें तें निवडिलें तीक्ष्ण केलेंहि बोलिजे ।
निबरू वृद्ध तो आणी निव्वरू कठिणांग तो ॥ २११ ॥

निभरू सभरू आणी भरारहित निभरू ।
नागरू राजसू आणी चतुरू नगरस्थही ॥ २१२ ॥

निकें वरें आणि खरें न गवस्तति तालही ।
निर्वडी निश्चयो आणी निवाडा अनुरूपही ॥ २१३ ॥

निडार समता पक्वदशा दृग्पथही कळो ।
ह्यणीतलीयां निवळ निर्मळ सुरळीतही ॥ २१४ ॥

आणि पांभळही होय निगुती रीतियुक्तही ।
नेपाळ पीकदानी ते तस्तही ह्यणिजेतसे ॥ २१५ ॥

निरास निर्शना नांव आशारहित जाणिजे ।
निर्वाळा कीर नांगणें घडणेंही उजाळही ॥ २१६ ॥ (इति नादि)

पद गाणें ताळबद्ध वाक्याधिष्ठानही पद ।
पाड साम्य योगताही प्यादा दासहि पाडक ॥ २१७ ॥

पातीं फालीं रक्षितींही डोळ्याच्या पांपण्या तथा ।
पाट शब्दें पिडें तखत स्त्रीप्रतिग्रहभेदही ॥ २१८ ॥

पाट तो नड्चा फाटा पाझरू पाट बोलिजे ।
न राहती न घडती दों तें पारुषती ह्यणी ॥ २१९ ॥

पाहाया योग्य पाहालें तेजोमयहि जाणिजे ।
अन्येंत पाहवे तैसें देखलें आप आपणां ॥ २२० ॥

पवाड ह्यणिजे ख्याती प्रवेश अवकाशही ।
ताकावरील निवळी तुळ दोनीहि पांभळी ॥ २२१ ॥

पायलें पर्णकुटिका तुळ नश्वरही तथा ।
प्ररोहांकुर पारंबी पर पंख परंतुही ॥ २२२ ॥

डोळ्याआंतील पडळ परा वा पर बोलिजे ।
पांढरी धवळी स्त्रीत्वीं पांढरी गांविची मही ॥ २२३ ॥

पांग हंग तथा दैन्य पराधीनत्व बोलिजे ।
 ह्यणीतल्यां परिवर सोपाही मखिलें घर ॥ २२४ ॥
 ज्ञाना अमुभवार्तेही नीती हाणिजेतसे ।
 मेजिलें धरिलें दोनी हाणिजे पडिवाइलें ॥ २२५ ॥
 पेंडी आधिक्य जुडगी पिसें वेडेंहि पिंछही ।
 पीसें पान करी तैसें अत्यंतासत्तिही पिसें ॥ २२६ ॥
 पणती परळें आणी प्रपौत्री पणती तथा ।
 पाठोवाटी हाणितल्यां पाठीसींहि पुनः पुनः ॥ २२७ ॥
 पारवा तोक पोताही सामान्य खग रंगही ।
 पाणी उदकही तेज खड्ग तैक्ष्ण्यही तथा ॥ २२८ ॥
 विड्याचें पान तें पान अन्यें नामेंचि रूढ तीं ।
 ह्यणाच्यां पोटतिळक आस्थाही पोटशूळही ॥ २२९ ॥
 पोटागी ह्यणतां आस्था पोटाभांतील आगिही ।
 पुढें हाणितल्या अर्थी पुढतीही समोरही ॥ २३० ॥
 पोटविस्तार उदर अंतर अज्ञानार्थही ।
 ह्यणीतल्यां परगुणें पराधीयाचिया गुणें ॥ २३१ ॥
 आणीकही परगुणें ह्यणेजे पाहुणेह तो ।
 ह्यणीतल्यां पट्ट तखत चित्रलेपहि जाणिजे ॥ २३२ ॥
 पीठ भद्रासना नाम पिछही पीठ बोलिजे ।
 पिकलें पक्क जाणावें फळलें प्राप्त जाहलें ॥ २३३ ॥
 पेटी कमबंदभेद आणि संदूक सांगडी ।
 पोटीं पोटाभाजि माजीं पण पैज परंतुही ॥ २३४ ॥
 भलतें येक वस्तुत्व पण शब्दें विरुढलें ।
 पुरलें पुर्वव्या आलें भूमिनिक्षिप्तही तसें ॥ २३५ ॥
 पंज पांचा प्रतीनाम पंचमुखहि लालही ।
 ह्यणीतलीयां पदर पालवो भेदही तथा ॥ २३६ ॥
 अन्वयो सोयरीकेचा आणि आश्रयभावही ।
 प्याला तो पात्रपर्याय पिता जाला पयाप्रती ॥ २३७ ॥

पथ्य तें हित आणीक खाणीयांचा निरोधही ।
वायें पदें आणि मूळें पार्शी पाशांत सन्निधी ॥ २३८ ॥

पटा विस्तीर्णती वाट पडता वाटिती शिळा ।
पुसिलें तें हातळुनी लोपिलेंही पुसारिलें ॥ २३९ ॥

पुसिलें कोरडें केलें पुसिलें तें विचारिलें ।
दवावणेंही पुसणें परानर्षहि दादिही ॥ २४० ॥

पाव पाउल चौथाई पुंस पुछहि पुष्यही ।
पैका शब्दें पाव रुक्का धनाचें जातिनामही ॥ २४१ ॥

पार शब्दें परथडी भेदही आणि चौतरा ।
पारसी थोडसी अस्नात स्त्रीही यवनी लिपी ॥ २४२ ॥

पाहिजे देखिजे व्हावें विचारा आणिजे मनीं ।
पगडा मान्यता पैठी पाश लेखनही तथा ॥ २४३ ॥

पोहे तिरेही पृथुका तरंगे पांन छत्रही ।
पडलें पतना गेलें प्रसंगें प्राप्त जाहलें ॥ २४४ ॥

पडलें घडलें आणी पडलें मृत जाहलें ।
पडलें रुडलें आणी वर्षलें पडलें तथा ॥ २४५ ॥

पोकळा तो राजगिरा स्त्रीलिंगीं दिलिया नळ्या ।
पक्ष ते कृष्णशुक्लादि महालयहि पंखही ॥ २४६ ॥

पक्ष संमत कैवार जाणिजे संगती परी ।
पारखी स्त्री परावी ते खरें खोटें परीक्षिता ॥ २४७ ॥

पारखावण जे तेही पारखी ह्याणिजेतसे ।
प्रसंग समयो वाद प्रसंगाध्याय जाणिजे ॥ २४८ ॥

ह्याणीतल्या पडुडला निजेलाही प्रवेशला ।
स्त्रीवस्त्रभेद येळील रोडकें होय पातळ ॥ २४९ ॥

जलाधिक्यें काढवला पदार्थ होय पातळ ।
ह्याणीतल्या पाळण्यांत रक्षणांतहि पाळणां ॥ २५० ॥

पां परंतु पहा पाहूं आश्चर्यार्थीं विचारणीं ।
शब्दानुसूनी अर्था देत अव्यय रूप पां ॥ २५१ ॥

पाठिंबा पाठिराखाही भाउही होय धाकुटा ।
 पाठीच्या अनुजा नाभ धरणागत भ्याडसा ॥ २५२ ॥ (इति पादि)
 फाडोवडें वेगळें तें आणिलो झालिआनिही ।
 फरारी दूर जाला तो भासही ध्वजही तथा ॥ २५३ ॥
 फांटा लांकूड डाहाळी अंतिची भूलिची गिरा ।
 फाटा हाणितल्यां रद्द विस्तारहि विचक्षणा ॥ २५४ ॥
 फड शब्दें प्रसंगार्थ उंसाचा वागही फड ।
 फड पातळसे कांटे सर्पाची फडिही फड ॥ २५५ ॥
 फुडें खरेंही सामोरें वरवेंहि फुडेंच तें ।
 फळी पाटी खेळमेद फळवंत जमावही ॥ २५६ ॥
 फणी फणकुटा नांव फणी रोड विशेषणी ।
 केळांची जोडली पंगती फणी हाणुनि बोलिजे २५७ ॥
 फिटणें मोकळें होणें सुटणें लय पावणें ।
 फुणगी फुटकुळी आणी ठिणगी कळि लावणें ॥ २५८ ॥
 फावडें हाणिजे खोरें फावडें भेदभावही ।
 फिरणें प्रतिकूलार्थ होणें सन्मुख विन्मुख ॥ २५९ ॥
 फिरणें हिंडणें आणी निघणें परतूनिही ।
 फुटी नागफडी दीसी फुटी विघड भंगही ॥ २६० ॥
 फुलवाण अशा शब्दां स्मर भूसनळा तथा ।
 फलाणा असका आणी चण्याचीं बोंडसैं तथा ॥ २६१ ॥
 फोडणें भंगणें लोकां फितव्यामाजिं काढणें ।
 फोडणें हाणिजे गोष्टी प्रसिद्ध करणें जर्नी ॥ २६२ ॥
 फोडी पोफळखंडेंही फळखंडेंहि तैसिंच ।
 फुटणें वेगळें होणें भंगणें अंकुशावणें ॥ २६३ ॥ (इति फादि)
 बुद्धि प्रज्ञा आणिकही बरवी रीति बोधणें ।
 बळिया पक्षिभेदांत पुलिगीं बळवंतही ॥ २६४ ॥
 बंद बंदोबस्त आणी अटकाव कसे तथा ।
 तटणेंही लेखनार्थी योजणी बंद कागदी ॥ २६५ ॥

भा...४

वाली मुलीहि कन्याही कर्णभूषणभेदही ।
 बाहुली तारका शिव बाहोली बाहुली तथा ॥ २६६ ॥
 बाहुली हिरवे सीत बाहुली बाप रे पिप्पी ।
 वाग वाग अशा शब्दीं बहु वाग बहूपरीं ॥ २६७ ॥
 बेल शब्दे विलववृक्ष आणि तत्फल पत्रही ।
 बेल तो बेल जाणावा काष्ठही बळहीणसं ॥ २६८ ॥
 बाबली वनबाहुल्य दोतें बाबळ बोलिजे ।
 बुडयाची बेल आणि बुडवेश बुडस्थळ ॥ २६९ ॥
 ह्यणीतल्यां बुडबुडे नारळें खपरीविना ।
 जलबुडबुदही मूळ बुडे तें ह्याणवे तथा ॥ २७० ॥
 बरोवरी ह्यणितल्यां सांगातेंहि समानही ।
 बसला बैसला आणि दबलाही प्रवत्तला ॥ २७१ ॥
 बसला तो बडवला बसला शाखभेद तो ।
 बेक तें ह्याणिजे जोडी अपरून पदार्थही ॥ २७२ ॥
 बाजू ह्यणितल्यां पार्श्व समयो रक्षणे तथा ।
 बोल शब्दे वचनही बोल तो अपवादही ॥ २७३ ॥
 बापुडा तो भला आणि बापा साम्य गरीबही ।
 विचारवतही भला विचार्या ह्याणिजे तथा ॥ २७४ ॥
 विचार्या ऐशिया शब्दीं जाणिजे तो गरीबही ।
 ह्यणितल्यां बहुगुणें पात्रभेद गुणाव्यही ॥ २७५ ॥
 बदलामी ह्यणितल्यां वेगळा मी अक्कीर्तिही ।
 बावरी ह्याणिजे वेडी बावरी पितयावरी ॥ २७६ ॥
 बाळसैं धाळ ऐसैंही बाळाची पुष्टता तथा ।
 बाबापसंबोधनही वीं वीजहि समूळही ॥ २७७ ॥
 विक आधिक्य शोभाही आवडी बडिवारही ।
 बरळा रुग्ण दुर्मार्गी अन्यथा बोलणारही ॥ २७८ ॥
 आंतही भ्रमही ऐसा जाणिजे बरळार्थ हा ।
 भोरपी सूत्रबाहोली दोलीही बहुरूप तें ॥ २७९ ॥

बहुदे ह्याणिजे बोले निरोपी जाय पाठवी ।
 विस्तारीं वेष्टियामाजीं हंखभेदांत बाहळी ॥ २८० ॥
 व्ये सार्गेहि योगेहो बीजे येणें धिजे बिगां ।
 बुकिलें ठोकिलें खाळें बोहरी नाश बोणवा ॥ २८१ ॥
 वांगडी ह्याणतः येथें वेशधारीहि कांकण ॥ २८२ ॥
 पसारा आणि सामान्य विसाट ह्याणिजेतसे ।
 बावसंबणी सोनें ह्याणिजे त्यासि बावन ॥ २८३ ॥
 वापा बन ह्याणूं येल मलयाचल बावन । (इति वादि)
 भुंजे भोगीहि जेथीही भोज शब्दें मनोरथ ॥ २८४ ॥
 भोज कौतुक संतोष विक्रमात्मज कंसही ।
 भरलें शिरलें व्यास भरलें मापमानही ॥ २८५ ॥
 भडसाधिक्य इछाही भांडें पात्रहि तोफही ।
 भूतें प्राणी पिशाच्येही आकाशादि गतार्थही ॥ २८६ ॥
 भाव भक्ती स्वभावार्थ भाव सौंदर्यही भ्रम ।
 भिंगूळसैं पिंगट तें अनोळखहि भिंगुळ ॥ २८७ ॥
 भूतलामागिला व्यास पीडला धरिणीतला ।
 भंडार ह्याणिजे कोश हरिद्वारज दिव्य तें ॥ २८८ ॥
 भरडा कण पीठाचा पळता आणि पूजकू ।
 भार बोझें बहुतही स्वरूपही वजनी तथा ॥ २८९ ॥
 श्रिताचिंता वाहणेही शैत्यही भार बोलिजे ।
 भेद शब्दें अनुभऊ भिन्नता ऐक्यही तथा ॥ २९० ॥
 येकमेकी विघडणें भेदपर्याय जाणिजे ।
 ह्याणीतल्या भाक भाषा तैसेंच वरदानही ॥ २९१ ॥
 भेटी दर्शनही खेम भेटीचें द्रव्यही तथा ।
 भेटीची प्रार्थना ऐक्य दोनीही भेट बोलिजे ॥ २९२ ॥
 भुरका झुलिही बुंधी भुरका रंग तो फिका ।
 आळावनें वाहनाचीं भुरके फुरके तथा ॥ २९३ ॥
 भला उत्कृष्ट साधूही भुरकी भूलिही फिकी ।
 भीड दाक्षिण्य संक्रोच जनाची दाटणी तथा ॥ २९४ ॥

भारी दिसाऊ ह्यणिजे गंभीर गुणयुक्तही ।
 भारी ह्यणितल्या अर्थी जड केवळ आणजे ॥ २९५ ॥
 ह्यणितल्यां भांटपळ भांडव तिज ट्रेत्रेणें ।
 भिडणें भांडणें आणी मिळणें भिडणेंच तें ॥ २९६ ॥
 भिडाऊ जारवटक भिडाऊ भयशील तो ।
 भर आधिक्य मितही भात अग्रहि धानही ॥ २९७ ॥
 भांभ शोभा भास सोय भाष आणाहे वैखरी । (इति भादि)
 मानप्रकार सन्मान गळपाठि प्रमाणही ॥ २९८ ॥
 मोडी रीती लिपीभेद मढकेळी कळीमठ ।
 रतुशांतीवीण जन्मे मिणधा ह्यणिजे तया ॥ २९९ ॥
 मिणधा अंकणा आणी संकोचितहि वंचकू ।
 मोटका ह्यणिजे सूक्ष्म मोटका तोचि व्यापक ॥ ३०० ॥
 मोकळीक मुक्तदशा वेगळीकहि पस्तता ।
 माप शब्दें मिति नाम मापटें माप बोलिजे ॥ ३०१ ॥
 माग मार्ग पावलाग उगमू मग बोलिजे ।
 कापडांचा प्रसवही माग तो ह्यणिजेतसे ॥ ३०२ ॥
 मद मस्ती आणि मधू सुद्रा खूणहि मुद्रिका ।
 मोहरा होय सामोरा मोहरा मणिभेदही ॥ ३०३ ॥
 मोहरा अस्थि खिळीची मोहरा राजकारणी ।
 शिक्क्यासी आम्रगुप्तासी अश्रफे नाम मोहरा ॥ ३०४ ॥
 मुहुर्त ह्यणल्या अर्थी आरंभ प्रहरावही ।
 माघें पूर्वी पाठिमाघें ह्योरे काळांतरीं पुढें ॥ ३०५ ॥
 मार्गे पुढें तजविज पहिलें पुढती तथा ।
 मोहला भुलला आणी मोहला रूप ठेविही ॥ ३०६ ॥
 मार्ग शब्दें बरी चर्या अनुकूलहि वाटही ।
 मोह वाछल्य आसक्ती मोह शब्दें मधूकही ॥ ३०७ ॥
 माया मत्ता दया आणी मिथ्या कपट मावही ।
 मेण शब्दें हत्याराचें घरही मड मोमही ॥ ३०८ ॥

माट मस्ती आणि डेरा मैस शाईहि हौसही ।
माज आधिक्यही मस्तो माज तो मध्यभासही ॥ ३०९ ॥

मासा सुवर्णजन भासा मछहि जाणिजे ।
माती शब्दे मृत्तिकाही लक्ष्मी ते माव ती तथा ॥ ३१० ॥

हाणिजे बोलिजे आणी जाणिजे तें ह्याणालियां ।
मात गोष्टी खेल जैत मात शब्दीं समावती ॥ ३११ ॥

लगाच्या मांडवा आणी लागडा नाम मंडप ।
मुकें मुकें नुगवतें घरावलें गढाक्षही ॥ ३१२ ॥

मूळ तें न्यावया आलें मूळ कारणही मुळी ।
मुठी शब्दे धनुर्मध्य बोटांची कवळी मुठी ॥ ३१३ ॥

शस्त्रादिकांच्या दांड्याही टोणेंही ह्याणिजे मुठी ।
मोड आकारही भंग मोड अंकुर पर्तणें ॥ ३१४ ॥

मोडलें तें विघडलें वडलें चेष्टलें तसें ।
मोडिला होन्न तें खर्च बोल जें तें अनादर ॥ ३१५ ॥

मुंज्या तो ब्रह्मचारीही मुंज्या दैवतही असे ।
ह्याणीतलीयां मकुट माथा आणि किरीटही ॥ ३१६ ॥

मागतीं मागणारें तें मागतीं परतोनिही ।
मेढा ह्याणितल्यां च्याप भारवाही तसाचही ॥ ३१७ ॥

मृदांग मादळा नाम मृदु अंगहि जाणिजे ।
मउ नम्रपणें सेवे मऊ गुळगुळीतही ॥ ३१८ ॥

मिळालें तें मिसळलें मिळालें लाभलें तसें ।
ह्याणोती यास्तव असें उच्चारुनिहि जाणिजे ॥ ३१९ ॥

मा थोर आणि आधिक्य काकु आश्चर्य तुच्छता ।
विचारार्थेहि दे शब्दां मागे अव्ययरूप मा ॥ ३२० ॥

मात्र शब्दे येत्व वर्णीं मात्र येकचिही कणी । (इति मादि)
हठादि योग तो योग योग वृश्चर्य संगतीं ॥ ३२१ ॥

येक शब्दे मुख्य येर येतें पावेल पावलें ।
ह्याणीतल्यां येकदंस येके काळीच सर्वही ॥ ३२२ ॥

येकदां रोधिला स्वास हाणिले येकदंम तो ।
 येकाणें दाहा पूज्यीं तवही हाणिजेत ते ॥ ३२३ ॥
 या या तें बाहते ठाई पदपूर्तीवरी अमे । (इति यादि)
 रंग रम्य स्थळा नाम श्रीरंगप्रभुसन्निधी ॥ ३२४ ॥
 रंग उछवही होय पंचवर्णीहि रंग ते ।
 रोहिणी चंद्रभार्या ते रोहिणी मृगतोयही ॥ ३२५ ॥
 रोही हाणोनियां पक्षी तस्यन्ती होय रोहिणी ।
 राव ने इक्षुचा पाकः राव तो रावता तथा ॥ ३२६ ॥
 राखणें रक्षणें आणी निगेंत वळणें तथा ।
 सांभाळणें राखणें तें तिरुवद्रव ठेवणें ॥ ३२७ ॥
 रवा सत्यार्थ कणिक रवा हाणितल्यां रुडा ।
 रोख शब्दें न्याहळणें रोकडें आणि इंगित ॥ ३२८ ॥
 रेजावट कणा आणी पगडा येकही तथा ।
 रोजगार प्रतिदिना उद्योगासहि बोलिजे ॥ ३२९ ॥
 राजळ शब्दें राजाही राजगृहहि राजळ ।
 रेवणी हाणिजे वाकी खंदकापुढिला कडा ॥ ३३० ॥
 रेवती तटती तारा राव प्रभुहि रावणें ।
 रजस्वल पार्थही धूळीकण आणि रजोगुण ॥ ३३१ ॥
 रति प्रीतिहि संभोग स्मरयोषा रती तथा ।
 स्वल्पसी वजनी तेही हिऱ्याची तुळणी रती ॥ ३३२ ॥
 रग मस्ती आणि शिरा रत्न सद्गुण साणिक ।
 रण शब्दें नाश आणि युद्धाचें स्थळही रण ॥ ३३३ ॥
 रेवळें तटलें आणी सांचलें रुतलें तथा ।
 रंक साधकही दीन राहे थांबे वसे तटे ॥ ३३४ ॥ (इति रेफादि)
 लाहणें नें धारजिणें द्यायचें लभ्यही तथा ।
 लाडें जघन्य अखुड लव स्वल्पहि रोमही ॥ ३३५ ॥
 लाणी ते प्राप्ति मर्यादा आणि सावडणें तथा ।
 लोहा लोखंडही शस्त्र निक्षेप कढई तथा ॥ ३३६ ॥

लाहे किंमतीही आणि खोलींहीं प्राप्त बोलिजे ।

लांव शब्दें लांडगीही पिशाची वालभक्षिणी ॥ ३३७ ॥

लेखा आकार भणना लेई खाई मानणें ।

लावणें लेपणें आणि रोवणेंहि अरोपणें ॥ ३३८ ॥

लावणें पेरणें आणि पेरणें स्पर्शणें तथा ।

लाविलें तें चेतवीलें धाडिलें जोडिलें तसें ॥ ३३९ ॥

गच्याचे प्रतिमे चित्रा आलेपा लेवु बोलिजे ।

लाघवी तो उणीवेचा दिनयें बौद्धिता मना ॥ ३४० ॥

विद्याप्रसंगीं जलद ज्याड्यारहित लाघवी ।

लागेल तें आवडतें झोंबतेंही प्रवर्ततें ॥ ३४१ ॥

लेसें तें चांगलें आणि लेउं येसेंहि जाणिजे ।

लेश शब्दें स्वल्प आणि तीरामघिल भेदही ॥ ३४२ ॥

लागलें तें बडवलें लाभलें स्पर्शलें तसें ।

खडलें तगलें रोप खर्चलेंही सर्वच तें ॥ ३४३ ॥

लागले जडले जिरले मिळाले भासले तसे ।

लगामवशता अश्वमुखींची कडियाळिही ॥ ३४४ ॥

लक्ष्य तें गण्यही रोख संख्या शतसहस्रही ।

लाख लाक्षा आणि लक्ष लोभ कार्पण्यही दया ॥ ३४५ ॥

ह्याणीतल्यां लगट धांवणें सीघ्रता तथा ।

लागाचा झगटाचा तो नातें स्नेहानुबंदही ॥ ३४६ ॥

ह्याणीतल्यां लवकरी सीघ्र लेश करी तथा ।

लावणें रोवणें आणि स्पर्शणें मांडणें तथा ॥ ३४७ ॥ (इति लकारादि)

वोलांडणें जें पडणें दोनी वोवांडणेंचि तें ।

वोलांडणें ह्याणीतल्यां उतारा टाकिला विदीं ॥ ३४८ ॥

ह्याणीतल्यां वानिवसें स्वरूप मधिलें घरा ।

व्याज युधांग वेव्हार कळांतर निमित्तही ॥ ३४९ ॥

वावरे ह्याणिजे भेदे विस्तारे डंडले तथा ।

वोटंगणें लागणें तें आणि पातेजणें तथा ॥ ३५० ॥

वोढगणें ह्यणितल्यां लोडही आणि आश्रय ।
 ह्यणीतलीयां वेकळ विलंब समयो तथा ॥ ३५१ ॥
 ह्यणीतलीयां व्यसन चिंताही चटही तथा ।
 विरुं द्वेषु आणि भेद व्यभिचार विरुधही ॥ ३५२ ॥
 वोळगे ह्यणतां पावे कृपावे वशही भजे ।
 व्यक्तिप्रभा ते विवळ व्यक्ति मूर्तिहि दृश्यही ॥ ३५३ ॥
 वागुरा ह्यणतां होय जालेंही आणि पाशही ।
 वडवाळी प्रास गोळे वानीं वर्णीं कर्सीं समीं ॥ ३५४ ॥
 विचंद्र उपहासार्थ श्रमही ह्यणितसे ।
 विंदाणें तें दगावाजी योग कौतुक निग्रहो ॥ ३५५ ॥
 वोजा ह्यणितल्यां चांग प्रकारहि तथाप्रती ।
 वेळासें श्रम वाईट येखादें व्यर्थ येरही ॥ ३५६ ॥
 विधि ब्रह्मा दृष्टशास्त्र वळसा कांत भोवरा ।
 वोभाणें नड्चा वेग वोसणें केर कस्पट ॥ ३५७ ॥
 वाड आधिक्यही फार वोडणें ढाल-टोणपा ।
 वोडणें प्रीति करणें आणि आकर्षणें तथा ॥ ३५८ ॥
 बोरस प्रेम पान्हाही प्रीतीही विरसार्थही ।
 विल्हळ ऐसिया शब्दीं विलास उपचारही ॥ ३५९ ॥
 वेळाडळ अशा शब्दीं लतामंडप धूरही ।
 वीट बिटकर कंटाळा विसुरा श्रम विस्मय ॥ ३६० ॥
 वारलें मृत निर्व्याज्य वाहिनी धोरणी नदी ।
 वही ते सिविली पोथी अटकाव वकारही ॥ ३६१ ॥
 ह्यणीतलीयां विडुळ विजातीयहि डांकही ।
 वालीप ते गवसणी आणि वालीप झिल्लट ॥ ३६२ ॥
 वारी धंदा पसाराही गांवची येक मोहरी ।
 वार संबंधिनी वारी पाळी आणि निवारितें ॥ ३६३ ॥
 वैद्याळी पारधी काद्या वीणा वीणा विना तथा ।
 वैरिलें ग्रासिलें तैसें प्राप्त केलेंहि घातलें ॥ ३६४ ॥

बोझें ह्याणितल्यां भार श्रिताचितेस वाहणें ।
 वाहे पृष्पादिकें अर्पी स्वयें आर्गोधरी तसा ॥ ३६५ ॥
 जळीं वाहुनि जातांही कलहार्थ उतावळे ।
 वाढणें पावणें वृत्धी अन्नें पात्रीं ससर्पणें ॥ ३६६ ॥
 विरजा व्यापकू साह्य दुसरा विरजा नदी ।
 वोढाळू बोंगळू आणि आस्थावंतहि जाणिजे ॥ ३६७ ॥
 वांकडा रुसला वक्र कृष्णमित्रांत येऊ तो ।
 वादी दाली वकारादी रसवादी विवादता ॥ ३६८ ॥
 वार वारसही घाव वीर दैवत शूरही ।
 वैराळू शत्रु कांसार वैर दावाहि वज्रही ॥ ३६९ ॥
 ह्याणितल्यां वरगणीं वांटणी जाणिजेतसे ।
 प्राप्त ते लाभ नष्टीची विभागा पावणें तथा ॥ ३७० ॥
 हवालगीर लोकांची श्रेणी ते वर्गणी ह्याणी ।
 वाणी भाषा वर्तकही कीटभेदहि साम्यही ॥ ३७१ ॥
 वास शब्दें सुगंधार्थ वसती भेटि इच्छणें ।
 वास शब्दें अपेक्षेच्या पूर्तीची वाट पाहणें ॥ ३७२ ॥
 वाट पंथा उगवणी शान्मार्गाहि जाणिजे ।
 वाजतें गाजतें आणि वाजतें लागतें तसें ॥ ३७३ ॥
 वल्ली गुणाढ्य मुळिका षण्मुख स्त्रीहि सिद्धही ।
 वळी शब्दें वेग पंगती वोढी तटहि वोढणें ॥ ३७४ ॥
 वोरबारा उबाराही सुखदुःखहि जाणिजे ।
 वेढ वेढें आणि आस्था शिक्यारहित जे मुदी ॥ ३७५ ॥
 विरळा अपरूपत्वे आणि व्यत्यस्थही तथा ।
 वेधू ह्याणितल्यां ध्यास तन्मयत्वहि वेधु तो ॥ ३७६ ॥
 स्वल्प आक्रमिल्या अन्यें वेधु तो ह्याणिजेतसे ।
 वाटे ह्याणितल्यां भासे पथीही रगडे तसें ॥ ३७७ ॥
 वोल शब्दें पेहरणी आणि आस्तिक्य आर्द्रता ।
 वेळ ते काळपर्याय अत्यंत समयो तथा ॥ ३७८ ॥

बेंचिलें तें निवडिलें घेतलें जें पुनः पुन्हां ।

लिपिइलें येव्हां तें थोडकेंहि लिपिलें ॥ ३७२ ॥

वरुनि अंगिकारुनी वाजूलें प्रगुनी तथा ।

जचोनि हेप्यें स्फुरलें वरुनी ह्याणिजे तथा ॥ ३८० ॥

घुंदावन अशा शब्दांनीं नारा इंद्रावणासही ।

घुंदाचें वन पूज्यत्वं तुळसीरक्षणस्थळ ॥ ३८१ ॥

वांकडी वक्रता स्त्रीर्षीं अतूट झडि वांकडी ।

बोड्यापुढील वासतिं दाण्यातें जांतेया मुखीं ॥ ३८२ ॥

दळावया घातलेया नामें दोहींस वैरण ।

बगहाड ह्याणिजे लभ लक्षाची मिर्वणी तथा ॥ ३८३ ॥

बगहाड हुण्कदेही तो कश्चिदेशास नामही ।

वर श्रेष्ठ उंच भर्ता वरदानहि जाणिजे ॥ ३८४ ॥

बहिरंगहि बोलूं ये आतां शब्दांसचें कथूं ।

वरखर्च चिल्लर तें व्यावर तदनंतरें ॥ ३८५ ॥

तोंवर तंवपर्यंत फलमावर फल्यें ।

कामावर तत्पर तें आसनावर आसनीं ॥ ३८६ ॥

सेवटोर समग्रार्थ वरार्थ बहु यापरीं । (इति वादि)

शेळ श्रेष्ठ आणि भाक शांख संख्याहि संखही ॥ ३८७ ॥

शंका ते भूतवाधाही शंका वचकही तथा ।

शीळ शिष्ट शिळा आणि पश्वार्थी मुखवाद्यही ॥ ३८८ ॥

शासनें साधनें आणि सीक्षणे सनदा तथा ।

शिलीक ह्याणिजे बाकी शिलीक ह्याणिजे विले ॥ ३८९ ॥

शुद्धि पावनता शोध शुद्ध निःखळ पावन ।

शोध शोधा परामर्ष शीळ शीळ न साजुक ॥ ३९० ॥

शून्य नास्तिक्यही पूजी टोपेही ह्याणिजे तथा ।

सूड शब्दें उकालाही मारण्याप्रति मारणें ॥ ३९१ ॥

शब्द वाक्य ध्वनी आणि शब्द तो अपवादही ।

शेर तो आठ नौ टांकी शेंडही आणि वर्चड ॥ ३९२ ॥

शाहा गुन्हाहि आणीक सतरंज निरोधही ।
शानि तृप्ति क्षमारूप निश्चळत्वहि बोहरी ॥ ३९३ ॥ (इति शादि)

साजणें शोभणें मैत्री साजणें तें साहा जणें ।
सैंडी आधिक्य गोवाही शेर ताटीहि चेंडकी ॥ ३९४ ॥

सरहार तथा बैल श्रेष्ठसाध्य निरोधही ।
सलनामैं डाचितें तें सोपाची गर्भही सल ॥ ३९५ ॥

साधारण तसें साधें ती संखेसहि बोलिजे ।
सीत स्वैत्य चिला आणी सिजल* येक तांदुळ ॥ ३९६ ॥

सोपें सुलभ जाणावें मसीचें चिंधकूटही ।
सोपा सुलभ शालाही सखें सजण सारिखें ॥ ३९७ ॥

सवंग धारण सुधी सवंग कथिलें बहु ।
संत साधू आणि शरंत मृतभावहि निश्चळ ॥ ३९८ ॥

साधुर्त्वी मृतता कैसी निरहंकार यास्तव ।
संगती अन्वयो आणी संगती सहवासही ॥ ३९९ ॥

सडके बिरुदे आणी भूषणें पदगग्रही ।
समस्या ह्यणिजे कोडें समस्या शक्ति मस्तिही ॥ ४०० ॥

सलाखयुक्त लाखेसी ह्यणिजेल शलाकही ।
सामा सामान अटक सदची पांचवी शिबी ॥ ४०१ ॥

साउमा ह्यणिजे तेंच ह्यणिजेल समोरही ।
सुवासु सुष्ट वसती ह्यणवेल सुगंधही ॥ ४०२ ॥

सूदलें घालिजेले तें पाहिजेले प्रवर्तले ।
सुभा तो मामलाभेद आरोपणें तथा ॥ ४०३ ॥

सिंग तें वाद्यभेदांत सिव्हही शृंगही तथा ।
प्रभात आणि माथ्यान्ह साइंकाळहि सांज ते ॥ ४०४ ॥

सुरंग चांगला रंग भोईंआंतील वाटही ।
सुख सौख्यहि निद्राही सार सारांश अंवर ॥ ४०५ ॥

सावकाश अशा शब्दीं स्थिरताही उदंडही ।
सुमार सगळी संख्या सरळा अग्रमार्ग जो ॥ ४०६ ॥

मिति स्थिति गती लक्ष सुष्टमार सुमार तो ।
 सारी निवारी संपादी आटोपी वळली तथा ॥ ४०७ ॥
 साळखी सोंकटे सारी छाती संपूर्णसा रेणू ।
 सरखी सारिखी आणि तथा कार्पासवीजही ॥ ४०८ ॥
 स्वभावे आपुल्या भावे स्वभावे सहजीं तथा ।
 ह्याणीतलीयां सनग सहीत नग कापड ॥ ४०९ ॥
 सोनें ह्याणितल्या स्वर्ण शमी आणि गुणाढ्यही ।
 सगूण सगुणी अग्नी गुणासहितही तथा ॥ ४१० ॥
 सपूर तेंचि संपूर्ण आणि बारीक वळही ।
 अहेव चांगुलपण दोतें सौभाग्य बोलिजे ॥ ४११ ॥
 सिद्ध हाजीर मुस्तैद सिद्ध सेव्य पदार्थही ।
 आणीक सिद्ध पुरुष जाणिजे स्त्रतसिद्धही ॥ ४१२ ॥
 संस्था आचारमर्यादा सैद्य केवळ संघही ।
 सावेसा ह्याणिजे स्वेच्छा अभिलाषहि जाणिजे ॥ ४१३ ॥
 सावाव साच सबळ सावाव लटिके साहा ।
 सावावो ह्याणत्या शब्दीं वृत्ति आणि साहाय्यही ॥ ४१४ ॥
 सोय स्वरूप स्मरण मार्गही वळखी तथा ।
 संसरा लाभ विस्तार मार्गानुसरणादिही ॥ ४१५ ॥
 संसरा ऐशिया शब्दीं योग्यता आणि दर्शन ।
 सुद्धि स्मरणही शोध सटी सटविकारणें ॥ ४१६ ॥
 सळ क्षोभु छळनही द्वेषही ह्याणिजे सळ ।
 सळ शल्यहि जाणावे खड्गाचे बिरडे सळ ॥ ४१७ ॥
 संसार बरवे सार आपुला परिवारही ।
 सारिखें युक्त सदृश सावो साचा तथा खरे ॥ ४१८ ॥
 सांसीनला तो भरला आणि विस्तारला तसा ।
 सांसीनला अशा शब्दीं ह्याणिजे सजावला ॥ ४१९ ॥
 सरतें सासतें तेंचि खर्चतें आणि चालतें ।
 सामर्थ्य निभतें तैसें सरतें ह्याणवोनि ये ॥ ४२० ॥

सरतें ह्याणजे श्रेष्ठ सरतें सुटतें तथा ।
 संघटा संध आणीक संघटा घटना तथा ॥ ४२१ ॥
 सोडिला त्यागिला मुक्त झेलाही त्रेरिला तथा ।
 सोडिलें तें उकलिलें दत्त झेलेंहि सोडिलें ॥ ४२२ ॥
 साटी दुमणिही साम्य संज्ञा संकेतनामही ।
 ह्याणीतलीयां सरस रसिक आणि चांगही ॥ ४२३ ॥
 सुटला सरला आणि निघालाही प्रवर्त्तला ।
 सुटला मुक्त जालाही सैलही संगती परी ॥ ४२४ ॥
 ह्याणीतलीयां सधर दडही धैर्यवंतही ।
 खतान्याचा खंख आणि इंद्रजालहि सावरी ॥ ४२५ ॥
 संहरी आवरी मारी सत्व धैर्य तथा गुण ।
 सवा इछे सखे मार्ग परीही ह्याणितसे ॥ ४२६ ॥
 सुती घाली बास करी दोन्याचा ह्याणजे सुती ।
 सरळी ते नीट वाट गानालंकारही तथा ॥ ४२७ ॥
 सरळी ते मोकळीक विनोदसहित स्थिती ।
 सडा सिटकावबाहुल्य सडा येकटही तथा ॥ ४२८ ॥
 सडिया आडूता आणि विनसामान येकट ।
 सांगडें साह्य योगेही तारुंडी होय सांगडें ॥ ४२९ ॥
 सांगडें सारिलें आणि आंगड्यासहितार्थही ।
 सिनसालें ह्याणितल्यां पढायाचें क्षणीकही ॥ ४३० ॥
 सुग्रावा पायगुणही शुभचिन्हहि जाणजे ।
 सुभे पडे घालिजेही साद इच्छा तथा स्वर ॥ ४३१ ॥
 सुणा कुत्रा आणि व्यर्थ सुजे रोगे फुगे सुचे । (इति सादि)
 हत शब्दी कीं ह्याणूं ये जें कांही मगही ह्याणी ॥ ४३२ ॥
 स्वभावोही हो कदाचित् इत्यादि अथवा जरी ।
 हियें हृदयही आढ्य चालणें धैर्य टाकणें ॥ ४३३ ॥
 हवाव शोभा विश्रांती हारि पंक्ति अपेशही ।
 हिवसें सीतळी रुढी चंद्राच्या किरणा असे ॥ ४३४ ॥

सीतोपाधीसही लोकीं हिवसैं हाणिजेतसे ।

हीर तैं सत्वहो वज्र काचेही हीर बोलिजे ॥ ४३५ ॥

हीर हांवहि भस्तीही कणही धैर्यही तथा ।

हसूं हासैं फजीतीही हात्तीं स्वाधीन हस्तकीं ॥ ४३६ ॥

हात हस्तक भटकाव हर तो भलता शिव ।

हिरवैं पाचिचा वर्ण काचेही हिरवैं तथा ॥ ४३७ ॥

ह्यणीतल्यां हिरवट हिवैं काचें असंगत ।

हलकें हलतैं तैंसैं येळील ह्यणवेल तैं ॥ ४३८ ॥

ह्यणीतलीयां हलकें हल्लवार असैं कळों ।

हां ऐसैं मानलें चित्ता हां शब्दीं होयही वरें ॥ ४३९ ॥

असा आश्चर्यही आणी हां शब्दार्थी दवावणी । (इति हादि)

क्षमा पृथ्वी साहणेही क्षार खारट तिखट ॥ ४४० ॥ (इति क्षादि)

भाषांबुधीचे आणखी शब्दार्थ बहुता परीं ।

नेणता बोलिलों कांहीं परितोत दयाळु ते ॥ ४४१ ॥

॥ इति श्रीनृसिंहानुचर रामकविविरचित भाषाप्रकाशे नानार्थवर्ग समाप्तः ॥

★ ★ ★

वर्ग दहावा

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ अंगवर्ग आरंभ ॥
डोकें दोकें डोई दोई दोसकें डोसकें तथा ।
शीस डोसकें डोचकेंही तें डोंबल नपुंसकीं ॥ १ ॥

पाऊ तेंचि पाऊल पाव तो पाय तो तथा ।
टाळू ते निमथा माथा टाळकें चवरे तथा ॥ २ ॥

मुगुद तें तेंच मुंड समसंस्कृत मस्तक ।
जनामध्ये भंडवाणें बोलूं नये ह्योनिधां ॥ ३ ॥

अपसव्या कथूं कांहीं वस्त्राआडील वस्तुवा ।
णाट, णाच हि पुळिंगीं, काना, लेंपट तेंच तें ॥ ४ ॥

योनीचें नाम यवनी गुह्य ढोंसाहि बोलिजे ।
रिदफो, ते फोच्चि'दापू तच्चू ते लेंगुमें कभो ॥ ५ ॥

पिंदा पैदा वलें खाली, बोचा, गाडीहि गाडिही ।
आतां डाकलाहि डालौ टचोंल्ली बुगिबुं तथा ॥ ६ ॥

लेंगुनेही लेंकुटचों पेंगडें पेंमचो, तथा ।
नपुंसकीं तळवट बोगा पुळिंग बोलिजे ॥ ७ ॥

डाका उघड पोता तो, तोंड कांदाहि फूल तें ।
डभां लेंकुडभां, त्याचे गोळे ह्यणवती विया ॥ ८ ॥

विया प्रधान मिलुनी धडूत्री फळ बोरुती ।
गुदगुह्या मध्यभागीं सिवणी ह्यणिजेतसे ॥ ९ ॥

चुंबनें सम गीर्वाण दाम मुक्का हि उंसुही ॥ १० ॥
मुखोटा तो मुखवटा मुखाची ठेवि जाणिजे ।
मुख तें तोंड तें सारें वदनाचेंहि नांच तें ॥ ११ ॥

जिवळी प्रांत होंटाचे होंट वोंठ ते तथा ।
मुंगा तोंडवळेंही तें स्वरूप रुढीमध्ये कळो ॥ १२ ॥

दांतावरील जें मांस हिरड्या ह्यणिजेत त्या ।
दाढावरील जें मांस अवाळें ह्यणिजेत तें ॥ १३ ॥

जिभली जीवली जीव जीभही ह्याणजेतसे ।
 टाळ्प्रांतीं घशाद्वारीं लागली गडजीव ते ॥ १४ ॥
 दों दाढांमधिले आगी वरिले भाग गाल ते ।
 तळहोंटास तळिचा भाग तो बोलिजे हनु ॥ १५ ॥
 हनोटीही हनुवटी आणी हनवटी तथा ।
 सेंद तें झ्याट बोलावें केश ते केंस ते तथा ॥ १६ ॥
 काळे ते भोंवरे केंस लव ते लोम रोमही ।
 ह्याणावे तेच कुरळ बर्तुळाकार वांकडे ॥ १७ ॥
 गुवाचें नाम नरक मळही बोलिजेतसे ।
 त्याचें बाहुल्य जें तेंचि नरकाडी ह्याणोनि घे ॥ १८ ॥
 धात तें रेत जाणावें वादोणी मूत्र मूतही ।
 वातादि मुख्या तीं नाड्या अन्य तैशा सिरा रगा ॥ १९ ॥
 नाकोटें नाकपुडि ते घ्राणाचें नांव नाक तें ।
 दों नाकपुडीमधील भिंती सेवट तो घुणा ॥ २० ॥
 पाडला माधिला भाग पायरा आणि दांच ते ।
 डोळा दोळाहि ह्याणजे डोलत्या बुभळामुळें ॥ २१ ॥
 दिठ तें दृष्ट तें दृश्य त्या दावी दिठवा तसा ।
 दृशा पाहे तसी स्त्रीखीं दिटीही दृष्टिही तथा ॥ २२ ॥
 जे दिश तें दाखवी तें दिठवी ह्याणजे तिथे ।
 कान तो दांड तो आणी कानाची पाळि पाति ते ॥ २३ ॥
 कानाची ठेंवि कानोटी कानापुडिल भागहि ।
 कानाच्या मध्यभागाचा पुढारू कानसूल तें ॥ २४ ॥
 जिव्होर्ध्व भाग ते टाळू दांत दंत मुखावधि ।
 दोंकडे दों वळीसाजीं चौकीचे च्यारि त्यामध्ये ॥ २५ ॥
 मुखविस्तार जभडा दाढा त्यासी पलीकडे ।
 दाढेचा जो अधोभाग तेंचि थोबाड थोबडी ॥ २६ ॥
 दों दाढमधिला भाग गाल तो ह्याणजेतसे ।
 घोटें तें तेंच घाटीही गळ्यामधिल टेंक जें ॥ २७ ॥

तोचि जागा घोटनळा नरडी त्यासि खालती ।
 डोक्यांत खालिल्या वल्या भागाचें नात्र कोर ते ॥ २८ ॥
 चामत्यावरिलें पातें तोचि पलक पांपणी ।
 पंचांगुळाची भिलणी डोणोसम घडे तरी ॥ २९ ॥
 कुडता तो पसाही तो पचा तो तेच खोंकही ।
 मिळालीया दोनी पसे तेचि वोंझळ बोलिजे ॥ ३० ॥
 नाकाचा जो अगरडा बोडी त्याप्रति बोलिजे ।
 कडूखाखालत्या मार्गे हुंग तें तेच टोरही ॥ ३१ ॥
 मांडीचें मूळ टोरींत हाड जें तेंच ठोंपुर ।
 कानाचें बीळ बिरकें बूड चापाहि लोळकी ॥ ३२ ॥
 कानाच्या भोंवता काठ पाळी ते पातिही तथा ।
 कानाखालील वाजूचा गळा गर्दन ते कळो ॥ ३३ ॥
 घांसातें गळवी पोटीं ह्याणुनी ह्याणिजे गळा ।
 स्वरा डोईस आधार ह्याणुनी कंठ बोलिजे ॥ ३४ ॥
 कंठाभरण तें कंठी ऐसाही कंठ प्राकृतीं ।
 कफेंसीं दाडुनी घोरि यामुळे घर्नळा गळा ॥ ३५ ॥
 गळ्यांतील ध्वनी साद स्वर कंठ गळा घसा ।
 मुळी गळ्याची नरडी आंतील पोकळी घसा ॥ ३६ ॥
 उरावरी गळ्याखालें कांठमोरा हुर्ही हर्डी ।
 तयामधें धुकधुकी स्वल्प गारि गळ्यामुळीं ॥ ३७ ॥
 मानेच्या वरल्या भागीं बोडक्या खालिल्या स्थळीं ।
 संधि जे तेच बोकांडी शेंडी जूटहि चेंडकी ॥ ३८ ॥
 हातपावां आंतिह्यांगीं माजोनियां गळावधी ।
 अंग तें कोथळा नामें तोचि कोथळ बोलिजे ॥ ३९ ॥
 कण्यासी वरती मान कांठमोण्यावरी गळा ।
 पोटांतील कोशभाग कोठार ह्याणिजे तथा ॥ ४० ॥
 भुजेपासूनिया पंजा कर हात ह्याणोनि ये ।
 पंच्यांगुळीयुक्त पंजा हातही ह्याणिजे तथा ॥ ४१ ॥

अग्रभागस्थ आंगोठा अंगोठा अंगठा तथा ।
 आंगोळ्या अंगुळ्या बोटें पांचही सासुदाहर्की ॥ ४२ ॥
 पदंगुळी सेवटील डराभेदें करंगुळी ।
 कडेच्या करिच्या बोटा ह्यणिजेत करंगुळी ॥ ४३ ॥
 करिच्या अंगुळ्या सर्वें सांगावी कां कनिष्ठिका ।
 ह्याणाल संखेसीं पुढें आली तें हे करंगुळी ॥ ४४ ॥
 चवणा नांव दाडेंत चावायाच्या स्थळाप्रती ।
 कपाल भाळ निठळें हें तीनीहि नपुंसकीं ॥ ४५ ॥
 बोटाचे वरिल्ले भाग बोडकें ह्यणिजेत तें ।
 खिळ्यासी युक्त कांडोरीं कांड्याही ह्यणिजेत त्या ॥ ४६ ॥
 अंगुष्ठाग्रा नाम गोधा तळीं गोधूम चिन्हही ।
 बीरगुंठी ह्यणवित्ती झुलप्या उंच बांधल्या ॥ ४७ ॥
 मुखाचा माथिला भाग नाकडोळयादिकां विना ।
 यासाठीं नांव त्या आलें बोडकें ह्यणवोनियां ॥ ४८ ॥
 अनंगोठा चवंग ते जे मुठी चडं अंगुळीं ।
 करंगुळीपासुनी तीं बोटें नामांकितें कथूं ॥ ४९ ॥
 मरणा लागली योगीं दाविते ते मरंगु ।
 अड मध्यम तें वासा घरामधिल तें अडें ॥ ५० ॥
 पंज्यामधील तें बोट ह्यणवोनी अडंगुळी ।
 अरंगुळी असी रुढी डराभेदेंकडूनियां ॥ ५१ ॥
 चौबोट-मिलणी चापा त्या बाजू कलिकोर जे ।
 आंगोठ्यापासिलें बोट तेंच चापेकळी कळो ॥ ५२ ॥
 खेळांत यापरी नामें नेमी बालसरस्वती ।
 तळहात हाता मध्यभाग चवडा अंगुळीविना ॥ ५३ ॥
 तेंचि नामें मणगट मणीरूपास्थि उग्रा स्थळीं ।
 मणिबंधापासुनियां पावेतों कोंपुराप्रती ॥ ५४ ॥
 काबिखाप असें नाम शिंदेचें पोट पोठरी ।
 नपुंसकीं आगवखें तोच अंगप्रदेशही ॥ ५५ ॥

गळबाजूप्रती खालें खांदा ह्याणुनि बोलिजे ।
 त्याची बाजूच तो भूज गुंडा तो ह्याणजेतसे ॥ ५६ ॥
 त्या खालें दंड जाणावा त्याचें पोटचि पेंढरी ।
 खांद्याखालें भुजेभोंत संधि ते काख बोलिजे ॥ ५७ ॥
 तेचि जाणा बगलही बगडीं तीस खालती ।
 बगडीं खालती कूसी ती खालें माज तो कळो ॥ ५८ ॥
 माजाचें नाम कमर खीलिगीं बोलिजेतसे ।
 माजासी पुढिले भागावरती आभि बोधि ते ॥ ५९ ॥
 भुजेपासुनी कोंपुर बाहे ते बाहु तो तथा ।
 कोंपुराची पाठी जे तेंही वोंपुर बोलिजे ॥ ६० ॥
 खांद्यापाठीं खत्राटा तो खवाही ह्याणवीतसे ।
 उरासीं दोनि हातांचा प्रसरू वांव ते कळो ॥ ६१ ॥
 दों कुसीमाजि तें पोट दराही ह्याणजेतसे ।
 माजाखालें वाम सव्य भाग तेंचि कडुस्तरें ॥ ६२ ॥
 कडुखाचें हाड जें तें पाठसी ह्याणवी तिडें ।
 दों तिड्यांमध्यल भागीं नामें माकडहाड तें ॥ ६३ ॥
 पाठीचें मधिलें हाड कणा वांसा ह्याणोनि घे ।
 पोट्याचा वरिला भाग ऊर तो देवपाटही ॥ ६४ ॥
 उराचे तख ते दोनी दों बाजूप्रति रुदिये ।
 त्या दोंकडे मांसगोल स्तनं थानें थनेंहि ते ॥ ६५ ॥
 खीस्तना नाम पुळिगीं रुढलें ऊरही असें ।
 शिंक्क्यापरी केशगुंफ गुंथा तो ह्याणजेतसे ॥ ६६ ॥
 वेंढोनि खोत्रणें केंस खोंपा तो जुचडा तथा ।
 त्रिभागीं विणितां केंस वेणी ते ह्याणवोनि घे ॥ ६७ ॥
 केंसाचे बांधितां सेंडे सेंडी ते ह्याणवीतसे ।
 मळत्या बाजुचें अंग फरा तो ह्याणवीतसे ॥ ६८ ॥
 करंगुळीनं आंगोठ्या लांबीची वीति बोलिजे ।
 चांपेकळीनं अंगोठ्या लांबीची टींच बोलिजे ॥ ६९ ॥

कोंपुरापासुनी लांबी मधीलें बोहात तो ।
 गळ्याचे ठाई जें टिच लागते ढकलावया ॥ ७० ॥
 तदा टिचेस ये नाम, गिचंडी ह्मणवोनियां ।
 पोटाचा माघिला भाग पाठी ते ह्मणवीतसे ॥ ७१ ॥
 डोईची खापरी जे ते कवटी ह्मणजेतसे ।
 कपाळावरी टाळूंत भांग केंसदुभागणी ॥ ७२ ॥
 नाकींचा मळ सेंवूड तोच मेकुड वाळल्यां ।
 दारणा डोईची माती अंगींचा मळ ते मळीं ॥ ७३ ॥
 डोळ्याचीं चिपडीं गू तो कानींचा भळ मोळ तो ।
 दांतींचा बुरसा होय मळ नामें अशापरीं ॥ ७४ ॥
 सुग्रावा पायगुण तां आंगोठा आंगलक्षण ।
 बिना अवयवे गोळा मांसाचा निरुणधिकु ॥ ७५ ॥
 अवाळू ह्मणजे त्यास वाढीही ज्याप्रती नसे ।
 मांडी गुह्या मध्यभागीं जांघ ते ह्मणजेतसे ॥ ७६ ॥
 कडुसा खालती मांडी गुडघा तीस खालता ।
 गुडघ्यावरिलें हाड वाढी ते जीप ते तथा ॥ ७७ ॥
 गुडघ्याखालिलें हाड नळी पिंडीहि पिंडरी ॥
 पिंडीमागें पोटली ते पोटरी ह्मणजेतसे ॥ ७८ ॥
 संधीं खिळ्याचीं जें हाडें मोहरे ह्मणजेत ते ।
 घोटयापासुनि जांवेसीं दांगडी दांगही तथा ॥ ७९ ॥

॥ इति अंगवर्ग समाप्तः ॥

★ ★ ★

वर्ग अकरावा

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ भाषाप्रकाशीं नरप्रकृति वर्ग आरंभ ॥

राजबिंडा ह्याणितल्यां चांगला राजगर्भसा ।
 धीवा मऱ्हा तोची धीमाही ह्याणिजे तथा ॥ १ ॥

दांडगा वेथ सदट धो आणिक धटिंगण ।
 सप्तभावो न विटे ज्याचा अवीट ह्याणिजे तथा ॥ २ ॥

सतिमंदु मद तो मूढ तो धड्ड टोणपा ।
 गंवारही गहिसही गाडदी ह्याणिजे तथा ॥ ३ ॥

गरीब दुबळा दीन तोच थेळील बापुडा ।
 फाटका तो उणीवेचा तुटका रोड रोडका ॥ ४ ॥

हिंगो तो विषयासक्त गाठा तो गाठणार जो ।
 मजूर ह्याणियाहें तें दूत किंकर डिंगर ॥ ५ ॥

बंदा गुलामही दास उळिगा परिचारक ।
 आज्ञाधार हुकुमदाज संधीं शेवक चाकर ॥ ६ ॥

बळिष्ठ बळियाडा तो वांटुही बळवंतही ।
 शक्तही आणि सखत निधडा धडधाकड ॥ ७ ॥

धकाकितु तोचि दृढ ॥ ८ ॥

न सीक्षीजेलें बडिलीं लोकसुदी न लागलें ।
 सहिब ह्याणिजे त्यास ॥ ९ ॥

अळसी सुंद निसुगें गमखोर गमदा सडें ।
 हुलें हुलें वावळेंही कावरेंबावरें तथा ॥ १० ॥

वेडया सखें वेडसर वेडें तेंच पिसें बुरू ।
 बाहळी ह्याणिजे तोच बरळू तोच जाणिजे ॥ ११ ॥

भोरपी वेशधारीही सोंगी पुलिंग हे तिचे ।
 घाडखोरामधें थोर सोंग मल्ला ह्याणोनि ने ॥ १२ ॥

जो ब्रह्मीच तत्पर तथा निजगडा नाम
 स्वेच्छाचारी अपलब्ध वेगाडा वेगवंत तो ।
 कोटगें तें लत्तकुटें पेळू निःसख जाणिजे ॥ १३ ॥

त्रितापें पौळती वाटे ते तडीतापडीहि ते ।
यात्रेकरू कापडी ते पोहा त्यांचा जव तो ॥ १४ ॥

नामस्थि तो वाटसरू लडीया येकला तथा ।
निवनिववर ह्यातारें माथारें ह्याजितसे ॥ १५ ॥

निष्ठुर तो हीरवट्ट उर्मट्ट अमवाळ तो ।
तरुणा तरुणाताठा ताठाही तरणाच तो ॥ १६ ॥

बाड तो पुष्ट त्यामाजी कटबो ह्याजिजे तथा ।
चोरटा जार चाक्याळ तीताळ ह्याजिजे तथा ॥ १७ ॥

कुच्योदय पात्र तो नामें कुचरुही कुनिष्टही ।
कुधान तो कुटिलही दुरळ दुष्ट जाणिजे ॥ १८ ॥

खुनसी दीर्घसूत्री तो वरळ भ्रांत बोलिजे ।
अष्ट जो मार्ग चवला ह्याजिजे तो भरंगळ ॥ १९ ॥

॥ इति वर्ग ॥ ११ ॥ समाप्तः ॥

* * *

वर्ग बारावा

श्रीगणेशाय नमः ॥ पक्षी-खग-मृगादि वर्ग ॥

चाम तें चामडें चर्म कातडेंही नपूसकी ।
मुशा ऐसी निघे साल भोसकें भोकसें तसें ॥ १ ॥

आंगाचें सगळें चर्म शेवडी ह्याणिजे तिये ।
हत्तीचें वछ तो छावा बोड्याचें होय शिंगरुं ॥ २ ॥

वाघ सिंह सुणीं कोवहीं वानरूं मांजरादिकीं ।
वछें ह्याणवती पिळीं पिल्लूं तें होय येकट ॥ ३ ॥

हरिणीचें वछ जें कीं तेंचि पाडस बोलिजे ।
चकोरवछें तळगें तळगें नाम त्यां तथा ॥ ४ ॥

सेळीचें वछ जें तैची शेरडूं वारिकें तथा ।
मेडीचें वछ जें त्यातें करडूं ह्याणिजेतसे ॥ ५ ॥

घोडा तो नरही भश्व घोडी ते मादचान तें ।
घोडें ह्याणोनियां नाम सामुदाई नपूसकीं ॥ ६ ॥

उंचाडांचीं भसीं नामें भडघोडींच मध्यमें ।
जें मिडूं चांग चालीचें तें तो टांकण बोलिजे ॥ ७ ॥

फेंगडें भारवाही तें मिडूं तट्टूच बोलिजे ।
घोडीस भरवायाचा घोडा तो ह्याणिजे वळहो ॥ ८ ॥

बकरा येडका मेढा वस्वुही ह्याणिजे तथा ।
सुणा कूकर कुत्राही कुतरा तीं यथास्वरीं ॥ ९ ॥

वाघ्या तो बालभाषेंत कुत्ताही ह्याणिजेतसे ।
काडळा कावळा काग काकही ह्याणिजे तथा ॥ १० ॥

साळंखी आणि साळोंखी साळू सारीहि सारिका ।
रावां पुंसा आणि राघू तोताही ह्याणिजेतसे ॥ ११ ॥

सेळीच्या पुरुषा नांव बोक्कड ह्याणिजेतसे ।
मेंडरूं मेंडरूं मेंडरूं मेडी ते बकरी कळो ॥ १२ ॥

येकीं बहुत्वीं तो पांख पंखही परपक्षही ।

नपुंसकीं बहुत्वीं पंखें पीछें पिसें तिसें ॥ १३ ॥

येकीं द्विवचनों पीछे असे पुलिंग जाणजे ।

पाखरूं तें पाखिरूं तें पुलिंगी पक्षि पक्षिया ॥ १४ ॥

यथास्वरीं पारवें तें त्रीलिंगीं बोलिजेतसे ।

बहु वाक्यें स्वापदें तें सावजें तें जनावरें ॥ १५ ॥

॥ इति वर्ग ॥ १२ ॥ समाप्तः ॥

★ ★ ★

वर्ग तेरावा

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ भाषाप्रकाशी जलादिवर्ग द्वारम् ॥

निरुंद तेच चिरटी ऐत विस्तार पसरट ।
 निरुंद खोल ते वावी द्वयीं वारी विहीर ते ॥ १ ॥

थोडक्यापासुनी पाणी उदंडहि जयामधें ।
 कर्नाटकीं काळवा तो पाट देशीय जाणिजे ॥ २ ॥

भरे सरे पाउसानें सवें जो रानकालवा ।
 थिरे बदखलीं पाणी वोढा त्याप्रति बोलिजे ॥ ३ ॥

नदी तेच नई होय तिचा विस्तार पात्र तें ।
 नदीच्या बोहदी तींत खांटिला बिहरा झरा ॥ ४ ॥

पाणी न वाहतां खुंटे ज्यांत कुंटे तडाग तें ।
 होडें हें झणिजे त्यास सुरंगाचें तडाक जें ॥ ५ ॥

पाण्याच्या घागरी बैलें वाहिल्या सकणी तसी ।
 तिमलें तिंबलें आणी त्रिबलें भिजलें तसें ॥ ६ ॥

वोलावलेही झणिजे आणि वोल्हासलें तसें ।
 तडाक भरले ठाई तुंबलेही तुडुंबलें ॥ ७ ॥

वोसंडलें हिसळलें उसळलेही उराललें ।
 उफाललें उफळलें तें उचंबळलें तसें ॥ ८ ॥

सितडा तोच सितोडा ठेंब थेंबहि थेंबुटा ।
 चिटका सितका ठिप्का अबुखें तें नपूसकीं ॥ ९ ॥

नदीनाहो समुद्र तो लहरी आणि लाट ते ।
 तरंग आणि हेलावा पुलिंगी बोलिजेतसे ॥ १० ॥

प्रवाहो पूर भरितें लोट तो पाणचालि ते ।
 उभडा तो तेंच उकळी तो झरा तोच पाझर ॥ ११ ॥

बाबुळी आणि गोंडाळें तेंच शेवाळ जाणिजे ।
 लांबीनें थांबलें पाणी तें तळें सामुद्राहकीं ॥ १२ ॥

पाणीघाडें पाणवसें पाण्याचें स्थिर तें स्थळ ।
 अपावटी जलाधार निरुंदी खोल आड तो ॥ १३ ॥

कुहा हणुनिही त्यास पुलिंगीं जाणजेतसे ।
 पुलिंगीं कडका कांट कड आणि तडा तड ॥ १४ ॥
 पाळोही सासुदायें ते नदीचा कांठ तीर तो ।
 पारही होय पुलिंगीं स्त्रीचीं मेर हणोनि घे ॥ १५ ॥
 साकुद्वयीं सांगडी हें पेटी ते हणजेतसे ।
 तें कुशावर्तसें कुंटें जें उत्तल अपावटी ॥ १६ ॥
 ताका सांगड पुलिंगीं तारुं होय नपूसकीं ।
 पाणतारक जें जें तें तारुं सर्वहि बोलिजे ॥ १७ ॥
 समुद्रमध्यगामी जें थोर तारुं जहाज तें ।
 डेरा बुडुख ते डोणी द्रोणाकारहि साजती ॥ १८ ॥
 स्त्रीचीं समान बुडुखीं होडी नावहि जाणजे ।
 श्रीगडलें तें कमळें फुल्लारें तें बिकासलीं ॥ १९ ॥
 रक्तोत्पला प्रतीनाम रातोत्पल हणोनियां ।
 अधात्र तें अंतराल नभाचें पोट पोकळी ॥ २० ॥
 अभाळ तेंच आशे अडुटें हणजे तथा ।
 भ्रमरु भंवरु आणि भंवरा भोंवरा तथा ॥ २१ ॥
 भोंगाही तोच हणजे नवरंगहि बोलिजे ।
 लग तो मेघ तो आणि मेहुडें तेंच बोलिजे ॥ २२ ॥
 मेघसंधीं मेहुडें तें मेघाडंभ्र अभाळ तें ।
 मेह पाउस पर्जन्य प्रजन्य वरपू तथा ॥ २३ ॥
 थुयी तुवार पाऊस झडीचें नांव वांकडी ।
 धारासमूह सरिते फेंस फेकहि फेण तो ॥ २४ ॥
 आपु तो घेट तें स्वल्प देशें विस्तार दीप तें ।
 बीज बीज विजवटी ते तो वज्राग्नि जाणजे ॥ २५ ॥
 क्षण प्रभा झळकतां लवली तेथ बोलिजे ।
 चिखल आणि चिखल चिखोल रुतणी रुती ॥ २६ ॥
 रवंदा रौंदळी चेंदा चेंदडाही हणूनि घे ।
 पातळा चीखला नाचें बरटा बिरटी तथा ॥ २७ ॥

रिबटी दिबिटी राडी रसराडी अबंदर ।

नदीमधील रतणी चोरवाळू हणूनि घे ॥ २८ ॥

खोल तेंचि खोलगट डोल तडाव जाणिजे ।

पाणखोली अतिशयें तो डोहो हणुजेतसे ॥ २९ ॥

अहाचे उतळा नांव तेचि उत्तळ बोलिजे ।

सिंपोटी सिंपुटी सिंभे सिंपोला सिंपुला तथा ॥ ३० ॥

पैलतीराप्रती नांव परपार हणोनियां ।

बोडी बोहडि ते बोढा धारसा पाणवेग तो ॥ ३१ ॥

विहीर डोंगरीची ते तें टाकें हणुजेतसे ।

नावेतें जे चालविते नावाडे हणुजेत ते ॥ ३२ ॥

जला माघारिता दंड अवळी त्यास बोलिजे ।

नावेसी दकलयांचा वेळु तागा हणूनि घे ॥ ३३ ॥

..... नासैं दक्षिणावर्त जाणिजे ।

अव्हावेळहि तैसाच सव्य घेरा तरुवरी ॥ ३४ ॥

मेरुचें नाम हेमाद्र हेमाड गिरराजही ।

आणीक रत्नशिखरी देवालय हणुजे तथा ॥ ३५ ॥

हिमालय हिमवंतही मलयाचल बावनु ।

दुरोणु द्रोणु जाणावा मद्र मंदर जाणिजे ॥ ३६ ॥

कैलासगिरिचें नाम बोलिजे दवळागिरी ।

वाद्यंत्रें तेंचि वाजंत्रें वाज्या वाजंत्रें तुरें ॥ ३७ ॥

वाजंत्रीं तें वाद्यसैंधें सामुदाई निवेदिलीं ।

तुरध्वनीचें आधिक्य तुरवंवाळ बोलिजे ॥ ३८ ॥

वाजंत्र्यांचा गीतनळा गानपूर हणूनि घे ।

जे श्रुती तो नागसर डोल भोगळ जाणिजे ॥ ३९ ॥

झळरी ते झालर ते झांगडें थोर त्यांमधें ।

टकोरा तेच टमकी गिडघीडी हणुजेतसे ॥ ४० ॥

टमक्याहुनिही थोर जोड अैसा समेल तो ।

त्याहुनी थोर तो डंका नगारा थोर त्याहुनी ॥ ४१ ॥

भेरी नाम तयाचेंचि समसंस्कृत दुंदुभी ।
नऊ वाघें जिये आगें तेचि नौवत बोलिजे ॥ ४२ ॥

तुतारा तें दुर्य वाघ बांका शृंगहि सिंगही ।
करणांतोच कर्णाही तो मृदंग मृदांगही ॥ ४३ ॥

त्यासीच मादळ असें ह्याणिजे पुं-नपुंसकीं ।
केंड तो विस्तु तो आणि स्त्रीलिंगीं होय देवता ॥ ४४ ॥

ठिणगी तेच फुणगी आगीचा कणु जाणिजे ।
दिव्याची ठिणगी जे ते काजळीफुल बोलिजे ॥ ४५ ॥

सगडी अगिटी तेचि सेकाटी ह्याणिजे धुई ।
पेट तो अग्निची पुष्टी भडका जाळ तो तथा ॥ ४६ ॥

॥ इति वर्ग ॥ १३ ॥ समाप्तः ॥

★ ★ ★

वर्ग चौदावा

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ वनौधधी वर्ग आरंभ ॥

फांपावले वाहडले पसले धुरवाडले ।

वाहाळले पसरले पसले वाडले तसे ॥ १ ॥

विस्तारलेही ह्याणिजे त्यापरीच उफाडले ।

उफाळले उधवले उफळलेही ह्याणोनि घे ॥ २ ॥

पीकले ते पणपले लागले तगले तसे ।

उभारलेही ह्याणिजे वांचले तेच जाणिजे ॥ ३ ॥

सुकले ते हटकले सोकले शोखले तसे ।

वाळले ते शुष्क तसे तापले तातले तसे ॥ ४ ॥

कर्पले ते आहळले कतले ते दडावले ।

बळावले प्रबळले तसेच बळकावले ॥ ५ ॥

फळावलेही फळले फुलले ते विकासले ।

फुटले तेचि गुरले आणि आंगोरले तसे ॥ ६ ॥

पालहेजले झाड तसे ह्याणिजे हीरवाळले ।

कोमेजलेही कोमेले आणि कोमाइले तसे ॥ ७ ॥

वास आणि मगमगी मगमगाट सुगंधही ।

रस्मसी रस्मसी आणि टोटवी ताजकी तथा ॥ ८ ॥

लस्लसी लुस्लसी ऐसी हंखाची कोवळीव ते ।

ताजकी कोवळीकेची ह्याणिजे लौलवीतही ॥ ९ ॥

वेलांचे अग्र गुंडाळे कोवळे जे त्यांप्रती ।

लुंग लुत्ता असी नांचे वेळी ते वेळविस्तर ॥ १० ॥

गुंफणी वेलमूळाचीं जुंबाडीं गुंफ गुंफ ते ।

रोपे नवीच झाडे ते झुडुपे दाट धाकटी ॥ ११ ॥

हंख थोवे वेगळाले झाडखंडे वने वने ।

नपुंसकीं अशुबनें आरण्येही निरंजनें ॥ १२ ॥

कांद्याचे दाट वन ते कां टवण बोलिजे ।

झाडांची दाटणी जेथे झाडी ते दांग ते तथा ॥ १३ ॥

काष्टाची सजली काठी दांगें दांगाहि नाम ती ।

झाडासी जीवनाधार पाळी तेचि अलें अळा ॥ १४ ॥

दत्तांत सामुदाईक वाफा पाती तथा सळा ।

बाह्यिक फांटा ते फोक ते ढाळी तोच ढाहाळा ॥ १५ ॥

थोर निभर फांटा तो ते खांदी हाणिजेतसे ।

पोट ठोसर पोटाळें तें सालीपट सालि ते ॥ १६ ॥

छाया ते साउली साई ढालपी चखरी तथा ।

झाडासी बांधला नोंटा पार तो हाणिजेतसे ॥ १७ ॥

बुड खाडें मूळ खंडें बुड सालें मुळें मुळया ।

मुळाचें नांव आणीक अणियाळें हाणोनिही ॥ १८ ॥

कांदे कंद अशा नांवें भक्षणा योग्य तें मुळें ।

अणोज मोड अंकूर कोंब तो कोभ तो तथा ॥ १९ ॥

आणीकही तथा नांव अणियाळ नपूसकीं ।

वृक्ष तो रंख तो आणी झाड तें हाणिजेतसे ॥ २० ॥

झाडांचा समुदावो तो झाडोरा दाटगीर्दें तें ।

ते बागशाई हाणिजे साइसीं रम्य बाग तो ॥ २१ ॥

थोर वृक्षाप्रती नांव मस्तानहि मसंदही ।

वेली ते आणि ताटी ते कुंप तो हाणिजेतसे ॥ २२ ॥

संस्कृतीं आभराजी ते अंबराई हाणोनि घे ।

भाजीपाला नागवल्ली याचीं स्थानें मळेच ते ॥ २३ ॥

हाणीतल्यां नंदवन जाणिजे फुलवान तो ।

उंसाचें सेत जें त्यासी फडा फडहि बोलिजे ॥ २४ ॥

जेवों खावों योग्य पानें पाला पानें समोहिक ।

पत्रावळी पात्र येणें पत्रही समसंस्कृत ॥ २५ ॥

अंबयाचा पुष्पसंघ नामें मुहर मोहर ।

पुष्प तें फूल हाणवे कळी ते मदही द्रई ॥ २६ ॥

मुंकी कळी होय कच्ची कुचडी पालथी कळी ।

फकडी ते फांकही ते अर तें दळ तें तथा ॥ २७ ॥

इत्यादि नाचें पुष्पांच्या पत्रांचीं जाणजेत हें ।
 आंगोरे ते अगरचे शेंडेही ह्याणजेत ते ॥ १८ ॥
 डीरी स्त्रीचीं चिगुर तो नित्येकवचली असे ।
 अचलु तो परवत पीहाड गिरि डोंगर ॥ २९ ॥
 वेलाचें जें घरकुलें ते गुंफा ह्याणवीतसे ।
 झाड जें घोळसरिचें तेंच भोळसरी कळो ॥ ३० ॥
 सुपणाचें (सुपर्णाचें) झाड तेंची पुन्नागहि कळवही ।
 कदंब वृक्ष जे तेही ह्याणवीती कळंबची ॥ ३१ ॥
 तमाल तोची तंमाड ताल तो ताड बोलिजे ।
 पाटलीचा वृक्ष तोची पादरी आणि पाडली ॥ ३२ ॥
 सोंदडी ते सवदडी शमी अश्वथ पिंपळ ।
 मंग्रोळी मंगरोळीही कांडवेलीहि बोलिजे ॥ ३३ ॥
 कदली तरुचें नांव वेळी आणीक कर्दली ।
 बाह्याचें झाड ते बाह्या बाहली ह्याणजेतसे ॥ ३४ ॥
 नारेली नारळी तेचि बोरी ते ह्याणजे अरी ।
 जांब पेरू तूपवेली जंबू जांबलि जांबळी ॥ ३५ ॥
 अंब्याचें झाड तो अंबा निंबोळी कडु निंबु तो ।
 निंब लिंबहि जाणावे गोड साखरनिंबही ॥ ३६ ॥
 काळा निंब कडीनिंब लोंच्याचे निंब ते बहु ।
 काजू खुरासनी विटबा वट तो वड बोलिजे ॥ ३७ ॥
 गोविंद तो ते वाघाटी खैरू खदिर जाणजे ।
 कुचली विषमुष्टी ते हिरडा हरडा तथा ॥ ३८ ॥
 कांसोणी तेच कांगोणी सेंझी ह्याणवि सेंदणी ।
 सुपली भगवल्ली ते होय धत्तुर धोतरा ॥ ३९ ॥
 हराळी दुरवा दूर्वा बिल्व तो बेल जाणजे ।
 रुवी तेचि रुई तेची नामें रुचिक पूंसकी ॥ ४० ॥
 तृणाचें नाम गवत तणही ह्याणजे तथा ।
 गंगावती गंगवती सेर तो सेंड बोलिजे ॥ ४१ ॥

नावे ते नाय ह्याणिजे लव्हाळा जंव बोलिजे ।
 चंपक ह्याणिजे चांपा मधूकतरु मोह तो ॥ ४२ ॥
 नंदीवधेन तो नामें ह्याणिजे दूधमोगरा ।
 मोठ्या फुलीं मोगन्यांत रुढ तो वटमोगरा ॥ ४३ ॥
 वृंदावनालागी नाम इंद्रावण ह्याणोनियां ।
 अमृती गुडवेली ते बोलिजे गुडवेल तो ॥ ४४ ॥
 बिंबेचा वृक्ष तो बिंबू बिंबोणा ह्याणिजे तथा ।
 अघाडा तो अपामार्ग माका तो भृंगराज जो ॥ ४५ ॥
 केकती ते केवडा तो नामें हे केतकीप्रती ।
 उंसाचा तुकडा पेरें पेरकें ह्याणीवीतसे ॥ ४६ ॥
 वेळूचा तुकडा काडें खापा त्या त्याचिया चिपा ।
 खंडिलें तें होय खाडें मुख्य देवनाळीकीं ॥ ४७ ॥
 बारीक वेळूचा कोभ लावही तेच बासडी ।
 तणाचा तुकडा काडी चोंचा चोंथड बाकल ॥ ४८ ॥
 गाभ्याचीं काष्ठखंडें तें ह्याणिजेताति खोडकें ।
 चंदनाचें खोडक तें खोड असें ह्याणोनि वे ॥ ४९ ॥
 नारीक लांकडाचा तो तुकडा ह्याणिजे कुणी ।
 लाकूडफांटें फांटें तें सेण्यासहित सर्पण ॥ ५० ॥

॥ इति वर्ग ॥ १४ ॥ समाप्तः ॥

* * *

वर्ग पंधरावा

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ भाषाण्कार्णी अन्नादिवर्ग आरंभ ॥

धान्यें अन्नादिकें सांगूं वामपर्याय ज्यां असे ।

अथवा येकटा नामीं अप्रसिद्ध पदार्थही ॥ १ ॥

रससोय असे खीत्वीं बोनें वोगर वोदन ।

भातोडा भात पुलिंगी अन्न तें सासुदाइक ॥ २ ॥

खीत्वीं खिचोरी खिचडी तो खिचू खिचडा तथा ।

वराह तेंच वरण पईत ह्यणिजे तथा ॥ ३ ॥

आरोगणें जेवण तें बोनें परगुणें कळो ।

जेवणें तेंच पर्यायें खाणेंही भुजणें तथा ॥ ४ ॥

फराळ तोच जाणावा फळाहार फळारही ।

निसिलें ह्यणिजे सह्य ताजें साजूक सादुक ॥ ५ ॥

खीत्वीं सिंदोरी बुत्तीही बांधिला भात बोलिजे ।

काला कालवलीं अन्नं भातदध्यादिकीं तथा ॥ ६ ॥

पुलिंगीं तुकडा नामीं पोळ्या आदिकरूनियां ।

पिठाचीं बिट्टिचीं भक्षे रेंठ रेंठहि धोंदिरें ॥ ७ ॥

दळाचा रोटगा मोठा रोटी भाकरि दामटी ।

दूधसाखर वेळासीं रांधिले आदळे त्यां ॥ ८ ॥

मोरोबा ह्यणुनी नाम पुलिंगीं जाणिजेतसे ।

मलिदा तो मगजही मखही बोलिजे तसा ॥ ९ ॥

जोंझळ्याचा भात जो तो ठोवरा ह्यणिजेतसे ।

बहुवाक्यें नित्य वान्यपर्याय वदिजेतसे ॥ १० ॥

साळी खीलिंग जाणाव्या धान होय नपुंसकीं ।

साळीस ह्यणिजे भात पुलिंगीं येकवाक्य हें ॥ ११ ॥

पावटे ते बालही ते साळी हें नाम तांदुळा ।

चिंचगी हिर्वी चिंचोणी तेंच चिंचवणी कळो ॥ १२ ॥

पिकली चिंच जाणावी मीठलोण हाणोनि घे ।
 गहुं घजं हणविती चणे हरभरें तथा ॥ १३ ॥
 देव त्या सतिचें आवे फळाणा हिरवे वणे ।
 उंसाच्या रसपाकातें काकवी हाणिजेतसे ॥ १४ ॥
 त्यांतही लाखरे योग्य खांडवी तेच सबही ।
 दहीं धई दूध दूद भाजी ते शाख बोलिजे ॥ १५ ॥
 अगस्ती हेतगा नामें भोंपळा देवडांगर ।
 डोलें जें राचपण ते कालें तें कारलें तथा ॥ १६ ॥
 दुध्या तो आणि तुंबा तो हाणिजे दुधभोंपळा ।
 सेवग्या बडग्या सेंगा वांगें तें शाखनायक ॥ १७ ॥
 तो पोवळा राजगीरा तेंचि पडवळ पडवळ ।
 भाजी अस्सट अंबूस बोलिजे तीस अंबटी ॥ १८ ॥
 गुळाची ते मखडुमी खांड नाबद साखर ।
 पाकें गुळ घडे जेथें तें गुळार गुडारही ॥ १९ ॥
 उंसाचें सेत जें तेचि फडा फडहि पूंसकीं ।
 धानगादे धानमडे धानउत्पत्तिचीं स्थळें ॥ २० ॥
 मिरसेंगा त्याच मिरच्या मिरगुडें तथा मिरें ।
 राई ते मोहरीही ते हळकुडें हळदि ते ॥ २१ ॥
 वेळा येळा हणाय्या त्या पोतासू तोच कापुर ।
 तें पोफळ सुपारी ते खांड तीचेंचि फोडी ते ॥ २२ ॥
 लोंगा त्याच लवंगाही विड्याचें पान पान तें ।
 मिठानें रांपलें तैसें खारचें हाणिजेतसे ॥ २३ ॥
 लोचें तें लोणचेंही ते खीळिगीं लोणशाख ते ।
 उत्तोती ते उत्तवती खारिका उत्तती तथा ॥ २४ ॥
 खजूर तो बहु पक्कें मळे पेंडखजूर तो ।
 तें तूपकेळ तो पेरू जांबही हणवोनि घे ॥ २५ ॥
 गोविंदें तेच वावांटी निंबु लिंबु हाणोनि घे ।
 नारेलें नारियेळेंही नारळें रुढि हे बहु ॥ २६ ॥

कोवळ्या नारळा नांव सियाळें ह्मणवोनियां ।
 नारळा अंतिला भाग खोबरें ह्मणती तया ॥ २७ ॥
 अन्नं तें बुडबुडा नरोटी वेगळे तई ।
 अंबूस अंबडा नांव गुळसें तेंच गुळचट ॥ २८ ॥
 मधुरा नाम मधुर गोड रुचकर खंमरा ।
 तिख तिखट तें तीक्ष्ण खारें खरट खारट ॥ २९ ॥
 काहीं मधुर जे शुद्ध गोड तें ह्मणवीतसे ।
 उगीर तेंचि तुरट तें उग्रट न सेववे ॥ ३० ॥
 अरुचिप्रद जें जिव्हे तेंचि सप्पक मिळचट ।
 कडू तें कडवें सेंद काहीं खारट सौल ते ॥ ३१ ॥
 नेंदी रुची कोणतीही पदार्थ तोचि सप्पक ।
 घाणें तेंचि घुरट कुजलें बिटलें तसें ॥ ३२ ॥
 तेचि नामें कुहिजलें घसातोंडीं खळट ते ।
 कर्पलें ते खीतपलें लागे धुकटलें तसें ॥ ३३ ॥
 कळंक तें वांतिकारी चिंच राईत चिंचट ।
 गंगा पाणी आणि आप नांवें हें उदकाप्रती ॥ ३४ ॥
 आपखोरा पानपात्र आप तें समसंस्कृत ।
 दाणा तो धान्य सगळें तखंडें कण तो कणी ॥ ३५ ॥
 कणींत सूक्ष्म तें नाक तज्जेदीं कूट तें कुटा ।
 पीठ ते पिष्ट जाणावें तें मोठें भरडा तदा ॥ ३६ ॥
 भुसा तो आणि कोंडा तो भूस तें धान्य टर्फला ।
 मोटा कोंडा, दोरकोंडा स्निग्ध बारीक ते सडी ॥ ३७ ॥
 मोठा कोंडा गव्हांचा तो काबि ते तेंच काबिट ।
 कणदेशें चोपट तें फोल फोसहि फलकट ॥ ३८ ॥
 गहुं निःसार ते पोटे चांगसो न सळेंच तो ।
 कणीक ते रवा तोचि गव्हांचे चिकणे कण ॥ ३९ ॥
 गव्हांचा भरडा सांजा पीठ त्याचें सपीठ ते ।
 तेल तूप तथा लोणी तीन्ही माखण बोलिजे ॥ ४० ॥

दहीं दूध कडी सार होती कालवणें असीं ।
 बाजिरा-तो सजगुरा राधीचें नाम नाचणी ॥ ४१ ॥
 पुछिगीं जे तुळहुळे खीलिगीं झळयीं तिया ।
 यव ते जव बोलावे जोझळे जोचळे तथा ॥ ४२ ॥
 खर्वूज तें खुस्खुसीत खर्पूल अस्वारही ।
 सेवाया माजिले भेद सेवगा तोच सोयरा ॥ ४३ ॥
 करायाची रीति त्याची जेतायु होत चेंपणी ।
 कडी कडीही बोलावी साराचें नांव अंबरा ॥ ४४ ॥
 पचपची तथा थपित तें पाणचट बोलिजे ।
 चप्चपी बोषटाधिक्यें कोरडें तुटुटीत तें ॥ ४५ ॥
 हुर्पीठ तें हुरपुडी हुरीटहि हणोनियां ।
 भाजीसाठी पीठ केलें हुर्पळोनि पदार्थ ते ॥ ४६ ॥
 कांहीं उमलल्या लाह्या तथा गणरा बोलिजे ।
 सातू हणोनियां नाम भाजिल्या धान्य तंडुलां ॥ ४७ ॥
 याचें पीठ सामुदाई लाह्याचें पीठ बोलती ।
 नित्येकवचनीं खीर्चीं पोहे ते बोलिजेतसे ॥ ४८ ॥
 पोहे फवेही हणती बहुवा वचनीं द्वयीं ।
 वेरू तें चीजवस्तू ते भातुकें आवडे तसें ॥ ४९ ॥
 नपुंसकीं बीज विडें जाणोजे बीं अपुंसकीं ॥ ५० ॥

॥ इति वर्ग ॥ १५ ॥ समाप्तः ॥

★ ★ ★

वर्ग सोळावा

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ भाषाप्रदर्शनं व्यवहारवरी आरंभ ॥

कोणहीयेक येकाधेही येखादेही विपाडलें ।
विरुलें हें स्वरीं तीन्ही अपरुप सम त्रिकीं ॥ १ ॥

अदीक तें अधिक तें विक तें आणि आगलें ।
येसणें यवढें इत्कें इतकें इतुलें तथा ॥ २ ॥

इतुकें येतुलें यवढें त्रीलिंगहि यथास्वरीं ।
जैसें जसेही जइसें जेंउतें जेंविं ज्यापरी ॥ ३ ॥

तैसें तसेही तइसें तेंउतें तेंविं त्यापरी ।
असें तें अइसें ऐसें येउतें येविं यापरी ॥ ४ ॥

कसें तें कइसें कैसें केंउतें केंविं कें तथा ।
जेतुलें जितुलें जित्कें जितकें जितुकें तथा ॥ ५ ॥

जेवढें जवढें जौढें जेतुकेंही ह्यणोनि घे ।
तेसणें तेवढें तित्कें तितकें आणि तांतुलें ॥ ६ ॥

तेवढें तेतुलेंही तें तितुकें तीतले तथा ।
केतुलें आणि केवढें क्यौढेंही केवढें तथा ॥ ७ ॥

ऐकिलें तें परिसिलें तैसेंच अवधारिलें ।
पर्येसिलें ऐकियेलें आणि आइकिलें तथा ॥ ८ ॥

बोलिलें भाकिलें आणी हाटलेंही ह्यणीतलें ।
वाक्यें ऐसीं नीगदतां होतीं सहज बोलणीं ॥ ९ ॥

काकुळतीचें वदणें तैसेही होय भाकिलें ।
अनन्वयें बडबड भाकिलें ह्यणिते तसें ॥ १० ॥

परस्परें हितार्थी हो भूतार्थी बोलणें तसें ।
सांगितलें कथिलें कथिलेंही ह्यणोनि घे ॥ ११ ॥

संगातें आणि संगोटें संगडेंही सवें तथा ।
सांगातें सरितें संगें बरावरि बरोवरी ॥ १२ ॥

बरोबरी समतुके सरिसें समतोलही ।
 बराबरी रीती आणि समपाडे सरोबरी ॥ १३ ॥
 समान जोड जागेही सखें साटीहि बोलिजे ।
 सारिखें आणि सरखें अरिसें तथा ॥ १४ ॥
 डोरिलेही डवरिले जे की धूसरिले तसे ।
 पुसारले माखले ते स्वरूप इलुसें लागले तसे ॥ १५ ॥
 थांबले थंबले ऐसे थोकले जमलेहि ते ।
 राहिले तटले तेंचि थिरले आणि थारले ॥ १६ ॥
 थिरावलेही ह्याणीजे थावले ठाकले तथा ।
 कोंदाटले अडचले कोंदले दाटले तसे ॥ १७ ॥
 उभारले वोरचले आणि पंढासले तसे ।
 आकारले चिरचले रचले घडले तसे ॥ १८ ॥
 कललेही कलथले ढसकलेही ढसाळले ।
 लोंडले ते उलथले ह्याणीजे ते उलंढले ॥ १९ ॥
 पडिले पडले आणि सांडले संडले तसे ।
 उताडे उतडे तैसे दाटेही वावरे जिवी ॥ २० ॥
 बहु चळवळे तैसे कळो तरवरे तथा ।
 अदळले ते अपटले आणि कोसळले तसे ॥ २१ ॥
 घसले ते घसरले खचलेही ह्याणीजे घे ।
 निसले ते सरवले आणि नीसरले तसे ॥ २२ ॥
 थिराले ते पघळले विघरले थिरले तथा ।
 विरंबले विरमले दोनी अजड ते मनी ॥ २३ ॥
 ताडणे ठोकणे ताती मारणे कुटणे तथा ।
 आरंभले मांडले ते मंडलेही प्रवर्तले ॥ २४ ॥
 विपले वर्तले जाले जाहले घडले तसे ।
 खेळाडी तेच खेजेही आणि खेळकरु तथा ॥ २५ ॥
 अस्त्रीस्त्री जीवलग ते सांगाती लोंगाडा तथा ।
 डी तो गडिणगचि ते मैत्र तो स्निहितु तथा ॥ २६ ॥

सजणी साजणीही ते सयी तेच सखी तथा ।
सखीवेंद्री ह्याणितल्यां सखी ते वशवर्तिनी ॥ २७ ॥

तो तें सजण जाणावें आतां त्रींतीं यथास्वरीं ।
येकवेंकें सखें आणी कुवासें कोवसे तथा ॥ २८ ॥

अनारिसेंहीं ह्याणिजे त्यापरीच अनागलें ।
सैत्री ते येकवेंकी ते साजणें तें ह्याणोनि घे ॥ २९ ॥

श्रीलिंगीं आस अपत सोयिरे तें यथास्वरीं ।
सान्या भावांसि भावंड ह्याणिजे नपूंसकीं ॥ ३० ॥

तो भाउ बंधु भाईही इष्ट तें प्रीतिचें त्रिकीं ।
दाईज तोच दाईज दाईद ह्याणवीतसे ॥ ३१ ॥

पांगला होय पंगिस्त आणि अंकित अंकणा ।
मिणधा ह्याणिजे तोचि लिसाळाही ह्याणोनि घे ॥ ३२ ॥

ऐक्यता येकवेंकी ते साजणें स्नेहधर्म तो ।
भुकेजलें भुकेलेंही तान्हेलें ताहनेजलें ॥ ३३ ॥

घोपलें सोखलें ऐसें तृषार्त ह्याणवीतसे ।
बहु बडबले ठाई निघात ह्याणिजेतसे ॥ ३४ ॥

स्त्रीत्वीं कणव मायाही कींव काकूलती दया ।
पुलिंगीं तो कळवळा लोब लोभ झळंबही ॥ ३५ ॥

अगल्य चाड गरज प्रेम तें प्रीति आवडी ।
पोटागी पोटतिडिक आस्था स्त्रीत्वींच तीनिही ॥ ३६ ॥

माउलीची दया तोकीं तोचि बोरस बोलिजे ।
अंतःकरणत्वे ऐसें दयेचें नांव जाणिजे ॥ ३७ ॥

नाथिलें लटिकें माव स्त्रीलिंगी ती असाचही ।
बाव अव्यय तीं लिंगीं सर्व वाक्यां यथास्वरीं ॥ ३८ ॥

भासलें गमलें आणी वाटलें ह्याणिजेतसे ।
मिठी भेटी कव स्त्रीत्वीं खेव खेम नपूंसकीं ॥ ३९ ॥

हरी वळी पंगतीही पंगित बोळीहि सालिका ।
दुस्संजोग खटाटोप दंभ तो डंभ जाणिजे ॥ ४० ॥

क्रिया असो नसो व्हावी पसिखी ह्यणवोनियां ।
 रचणें मांडणी फार तो अखाडा अडव तें ॥ ४१ ॥
 मूर्छना भवंडी मूर्छा घेरी तंवर भोवडी ।
 अमई माय मातुश्री माळली अमणी तथा ॥ ४२ ॥
 ऐही आइहि ते अमा बहीणूली बहीण ते ।
 बाप तो तातही तोचि वा तो बडिलही तथा ॥ ४३ ॥
 मायवापा बेगळीया सोड्यां गोत बोलिजे ।
 समूह सोड्यांचा खो गणगोत नपूसकीं ॥ ४४ ॥
 बाईल ते अस्तरी ते अंतोरी ह्यणिजे तथा ।
 अंतुरीही ह्यणवी ते बाइको घरीची तथा ॥ ४५ ॥
 श्रीलिंगीं लेंकरुं बाल मुख्य तें तो हाणोनि घे ।
 लेक तो आणि कुमर पूत तो पुत्र तो तथा ॥ ४६ ॥
 लेंकि ते कुमरी कांरी कन्याही ह्यणवीतसे ।
 अस्त्रीत्वीं मूल ते मुली नावें बालपणीं असीं ॥ ४७ ॥
 दावा दरपडा दंडडाही वैर विरुं तथा ।
 उरोडुही बरकसी द्वेशही ह्यणिजेतसे ॥ ४८ ॥
 धोका धाकद्वारा तो दरा अडदरु दर ।
 भेदग विहते भें तें भय तें धडकी तथा ॥ ४९ ॥
 वासपू तो आणि भ्यां तें भेव स्त्रीत्वीं नपूसकीं ।
 शोकें भयेंही जडला ध्यास तो होय धोसरा ॥ ५० ॥
 अकरमात भयें आंग हदरे दचकू तसा ।
 भयें माघारणें तोची चमकू ह्यणिजेतसे ॥ ५१ ॥
 भेणें शक्ति होणें तें दचकू जाणिजे तसा ।
 दावूल दादला दाह्ला पति नाहो प्रियू तथा ॥ ५२ ॥
 भातारू तो अतारू तो घोही कितेक बोलती ।
 सामान्यता स्त्रिये नामें आबोली बाइको स्तरी ॥ ५३ ॥
 जळी ते तोचि संतापू जळपू ह्यणिजेल तो ।
 चिंता तेचि व्यसन तें स्त्रीलिंगीं काळजी तथा ॥ ५४ ॥

दाट आणि घणवट निघोंट ह्याजिजे तथा ।
 मिश्र तेंचि सितळ तें शुद्ध निखळ जाणजे ॥ ५५ ॥
 चीथकारा तेचि चिरड वर्जळी वर्दळी तथा ।
 जळीही तेच पुलिंगीं जळपू ह्याजिजेतसे ॥ ५६ ॥
 अवांका तो धीरही तो धैर्य तें तेंच धाडस ।
 स्त्रीलिंगीं हुप आणीक अवहावहि बोलिजे ॥ ५७ ॥
 मेळ मेळाहि मेळावा घंटा पाळा जमाव तो ।
 टोला तुंगा थाटही तो थवा तोच जथा तथा ॥ ५८ ॥
 टोली ते आणि गट्टा तो संघ तो सैध तो समो ।
 समूह तो उमेठा तो गुंफ तो समुदाय तो ॥ ५९ ॥
 पक्षीयांत चतुष्पादीं पुलिंगीं कळपू असे ।
 पुंजका आणि पुंजाही ह्याजिजे कीटकादिकीं ॥ ६० ॥
 यात्रेकरांचा मुंग्यांचा पोहा तो ह्याजिजेतसे ।
 मादियाळी आणि मादी बोलिजे सामुदायकी ॥ ६१ ॥
 गुरांचा संघ तो मंदा गजांचा होय संघटा ।
 सेनासमूह तो भार आससंघ कुटुंब तें ॥ ६२ ॥
 गोल तो घोंस मुख्यत्वे सामुदाईहि बोलिजे ।
 रव ते तो हदरगा झुंडि ते चुंग ते तथा ॥ ६३ ॥
 चौकडोनी पडे झुंडी तेंचि चदर बोलिजे ।
 दाटणी ते दाटिही ते भीडही ह्याजिजेतसे ॥ ६४ ॥
 वेगळें तें आन घेर आणिलीं दुसरें दुजें ।
 जगत्र तें लोक तीनी सर्वत्र जन सर्वही ॥ ६५ ॥
 भ्रांती ते भांभ ते भूली भुररें भुरळे भ्रसु ।
 कावरें बावरें दोनीं धर्मीं तें होत धर्मही ॥ ६६ ॥
 उतावेळें वादर तें कावरें बावरें तसें ।
 पतेरा आणि पातेरा विस्वामु पत ते कळो ॥ ६७ ॥
 भरोसा तो भरवसा भर्वसाही ह्याणोनियां ।
 पुंसकीं हें पदें तीनी बोलिजे भाक निश्चई ॥ ६८ ॥

वोरवारा उवाराही उकाडा तळखी धग्री ।
 बहुवा वचनीं स्त्रीत्वीं उवा वाफा तथा अह्या ॥ ६९ ॥
 वाफारे होत पुलिंगीं झळक्या डोगरी अह्या ।
 कासावीस कळमळी स्त्रीत्वीं तगवगी तथा ॥ ७० ॥
 ह्याणीतल्यां तळमळ क्लेशेंकडुनि पोळणें ।
 खंती तेच खरखर फड तेचि चटपट ॥ ७१ ॥
 बोलिजे ते हळहळ साध्य तें व्यर्थ जाहल्यां ।
 डाजणी डाचणी तेकी सोसिजे तें असह्य तें ॥ ७२ ॥
 पावले तें अवगले फावले लाभले तथा ।
 तैसेच लाधले आणी आतले प्राप्त जाहले ॥ ७३ ॥
 सोपें सुलभ सोपारें तथा सुगमही कळो ।
 त्याच रीती असलग तथा सुघड बोलिजे ॥ ७४ ॥
 कंटाळा त्रास कंटाळा चिळसी उबगू तथा ।
 सीण तो बहुवा वाक्यें नित्यही कष्ट बोलिजे ॥ ७५ ॥
 उघड व्यक्त उकल तैसेचि पष्ट बोलिजे ।
 पूरती ते पुरवणी भरणी ते भरवरी ॥ ७६ ॥
 पुरें तें पुरतें पुतें अपूतें अपुरें उणें ।
 सवे ते तोच अभ्यासु खोडि जे चट तेच ते ॥ ७७ ॥
 कालनीं प्रार्थितां भोग घेणें जें कीं अळंचु तो ।
 विलास तो विलासू तो विल्हळ तोच बोलिजे ॥ ७८ ॥
 जें बहु प्रीतिकरनी अधीक उपचारणें ।
 बोलिजे तें पुसकीं तें कळो अल्वरतल्वर ॥ ७९ ॥
 विरंग आणि वोरंग विरसू ह्याणिजे तथा ।
 विथाप व्यर्थ वायां तें उद्दसार्थ उपंढर ॥ ८० ॥
 अयंदू ढेंड ताठा तो टेंका तावहि पूसकीं ।
 दिमाक तो गर्वही तो वडवाबडिवार तो ॥ ८१ ॥
 ह्याणितल्यां गजवज बाधरेपण जाणिजे ।
 उकला उकला आणी उगांडाही उगांडुही ॥ ८२ ॥

उगंडा आणि उकल निवाडा निर्गमू तथा ।
जगीं जें वाळिलें मोटें तें जगड्वाळ बोलिजे ॥ ८३ ॥

थेकें ठाई येऊचित्त देकत ह्यणिजे तथा ।
जुनें जुनाट जाणावें पुराणें ह्यणिजे तथा ॥ ८४ ॥

सचेतन मनुष्यादि पहिलील कदीम तें ।
रिघणें निवणें दोती क्रमें रिगि निगी कळो ॥ ८५ ॥

गोव्रलें तें अडकलें गुंतलेंही निगुंतलें ।
लिढलें जुडलें तैसें जडलेंही ह्यणोनि घे ॥ ८६ ॥

आकांत हलकालोळ अनर्थ वळखा तथा ।
अग्रहो तो अतिशयें परामर्शहि रागही ॥ ८७ ॥

हरडा नरडा ऐसे बोलिले थोर ताप ते ।
द्रव्या मनुष्या रूहित तारंबळ अरंबळ ॥ ८८ ॥

हुस्कारा तोच उस्वास उमस स्वाम्य दमही ।
सैरा सैराट मोकाट अफाटहि अवंध तें ॥ ८९ ॥

अतीसो तो अतिशयो अग्रो अग्रव अग्रहो ।
पोखारही टोकरही फोस टोरल पोकळ ॥ ९० ॥

पोकळी मात्र ते येर श्रीलिंगामाजि अव्ययें ।
नाभिकारू अभय तें पसावो तो प्रसादु तो ॥ ९१ ॥

नपुंसकीं वरद तें वर तो वरही तसा ।
ललोपती ललुपती ललोरी डोर झाडणी ॥ ९२ ॥

खुषामती मन्धरगी चित्ततोषक भेद हे ।
थकला भागला ऐसा थोकला ह्यणिजे उभा ॥ ९३ ॥

आस्थेसीं धरजं पोटीं रिघे कौतुकलाघवीं ।
ऐशाची करणी जे ते लाडीगोडी ह्यणोनि घे ॥ ९४ ॥

हरीपहर जाई तो हरामीही ह्यणूनि घे ।
सुरवाडी उफाळाही उफाडा वाढि वर्धणें ॥ ९५ ॥

चढोवाडी ह्यणीतल्या चढती वाढि वेगही ।
परंतु पांपण परी परही ह्यणिजेतसे ॥ ९६ ॥

अमाळसें अमासेंही अंमसें आळुमाळसें ।
 वरीते वरुनें वतें वरितें वरतें वरी ॥ ९७ ॥
 तैसेच उपरी आणी उंचो उंची हणोले ये ।
 तळीं तळवटीं खालें तळीतें आणि खालतें ॥ ९८ ॥
 मध्ये मधीं आणि मधें आतोंटां वांत अंतरीं ।
 भीतरींही माजिवटां माजी माजिवडां तथा ॥ ९९ ॥
 माझारींही हणवतें तेचि आंतुवटा तथा ।
 पाहणें तें निरखणें देखणें हणजेतसे ॥ १०० ॥
 स्थिरत्वे नीट पाहणें रोखणें तें न्याहाळणें ।
 रीव प्रवेश रिगमू पवाड रिग तो रिगी ॥ १०१ ॥
 हरिखानंद संतोश खुशाली तेच जाणजे ।
 तर्किलें तें धिबरिलें तैसेच अनुमानिलें ॥ १०२ ॥
 पुसिलें तें हटकिलें तैसेचहि विचारिलें ।
 हुडकिलें उमगीलें धुडिलें शोधिलें तथा ॥ १०३ ॥
 पोकळीं सैल सदळ अडसीं अडचाडळ ।
 छंद तो सोस थाया तो अळि ते हट हट तो ॥ १०४ ॥
 आरायिलें हणोतल्यां यथानुसरलें तथा ।
 दुवाड तें दुर्गम तें असाध्य आणि दुस्तर ॥ १०५ ॥
 सहाय साह्य विरजा साहकारी तसाचही ।
 कैवारी तोच कैपक्षी कुडाश साभिमानिया ॥ १०६ ॥
 संतोषला हरिखला रंजला खुलला तथा ।
 आनंदला हसूषला तोच संभ्रमला तसा ॥ १०७ ॥
 निवाला तो सुखी जाला थंडही जाहला तथा ।
 अराम सुख विश्रांती विसावां तोच बोलिजे ॥ १०८ ॥
 बोलला तो बोलगला बळला वश जाहला ।
 प्रसन्न जाहला आला पावला हणजेतसे ॥ १०९ ॥
 बोढाबलाहि अर्थेला आस्थेला सक्त जाहला ।
 अळुकेला भुकेलाही अत्थासक्ति नितांतला ॥ ११० ॥

मीनले येकवटले मिसळले जमले तथा ।
 मिळाले तेच जथले जसा जाले जपावले ॥ १११ ॥

भांडले सांदले आगी सांचले ह्याणिजेत ते ।
 सन्मुखीं तें सन्मुखीं सामोरेंही समोरही ॥ ११२ ॥

उज्जु आणी सदमुख ह्योरेंही पुढती पुढें ।
 पुढां आणी पुढारीही निडारी तें दिठीपुढें ॥ ११३ ॥

साउसा ह्याणिजे भेट्टी आदरार्थी पुढारणें ।
 ओसणें विसणें आणी वरले ह्याणिजे तथा ॥ ११४ ॥

बुजेला जे निर्बुजेही संकोचे ह्याणिजे तथा ।
 अंगीकारू पतिकरू तैसाच पथकारही ॥ ११५ ॥

उते तो ह्याणिजे फुंजे खिन्न होय तसा खिजे ।
 गोवा गुंता गुंफिराही गुंथाडें गुंतिही तथा ॥ ११६ ॥ गोदी ॥

सटके भडके मिस्ते फडके फटके निघे ।
 अडके खुडके गुंते बांधे तो सांपडे तसा ॥ ११७ ॥

आभारे दडपे चेंपे जकडे अखडे खिळे ।
 आपजे तें अवगमे आभासे ह्याणिजे तथा ॥ ११८ ॥

विकारा नाम विकर आदरू मान बोडव ।
 आपल्यापण आपसीं स्वयेंही ह्याणिजेतसे ॥ ११९ ॥

येर वर्कड वर्येल वरिचेलहि अन्य ते ।
 मद माडु आणी मस्ती माजही रगही तथा ॥ १२० ॥

कांप कंपू बोथरही थरकंपहि बोलिजे ।
 यात्रेचे जन ते जत्रा पोहाही ह्याणिजे तथा ॥ १२१ ॥

विनोद तो रळी तेची हसैं हासैं नपुंसकीं ॥ १२२ ॥

॥ इति वर्ग ॥ १६ ॥ समाप्तः ॥

वर्ग सतरावा

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

पोषाक दुस्त पेरावा वस्त्रपूर्तीस बोलिजे ।

कापडें सनगें वखें लुगडीं सासुदायिक्कीं ॥ १ ॥

गुंफलें तंतुवीं तेंची ब्रह्मा तो ह्यागिजेतसे ।

पट तो पट तें आणी तेंचि पट्कर जाणिजे ॥ २ ॥

खंडें लाडें धोंगडें तें मोटें अबडधोबड ।

वांडही ह्याणी मोटें पातें खर्वड अवट ॥ ३ ॥

रेशिमाचीं पटकुलें भर्जरी जरतार तें ।

गांठोडें कापडाचें तें बोलिजे दिंड य.परी ॥ ४ ॥

धवला तो वस्त्र मोठें धडुती वस्त्र वेगसी ।

पाटोळा तोच पाटाडं तो खंबावत जाणिजे ॥ ५ ॥

येकपाटी बोलगाट बोलही ह्यागिजेतसे ।

दुपाटी तेच पासोडी दुपटी तेच जोट तो ॥ ६ ॥

पेहणीं बोडणी बुंधी वैरणी उत्तरीय तें ।

नपुंसकीं पांजरूण कांबरूण जाणिजे ॥ ७ ॥

चोळी ते होय कांचोळी फडका तोहबंड तो ।

सानसा फडका जो तो परिकोर ह्याणनि घे ॥ ८ ॥

अंगोख तें अंगवस्त्र अंगोस्तरहि जाणिजे ।

वेष्टी वेष्टन आंगाचें तेंचि धोतर धोत्र तें ॥ ९ ॥

आंगराखा तोचि चोगा झगा अंगी ह्याणनि घे ।

नपुंसकीं आंगडें तें स्त्रीचीं ह्याणनि आंगडी ॥ १० ॥

कसे ते बंद जाणावे हस्तकंचुक अस्तन्या ।

माजाखालील घेरा तो झग्याचा डौर बोलिजे ॥ ११ ॥

मुंडासा आणि मुंडासें पागोटें पगडी तथा ।

ह्याणीतल्यां शिरोपाव तें वस्त्रें मंदिलादिकें ॥ १२ ॥

बारीक बोल तो सेला जोडशाल दुशाल ते ।

सपूर आणि सखर बोलावीं बारिकें पटें ॥ १३ ॥

पालव तो पदर तो सबका पल्लवाग्र तो ।
 गोणपाटी गोणताट कांवलें तेच धाबळी ॥ १४ ॥
 चिरडी कीर गोणी ते मुलीचें तें सतीपटे ।
 साउलें लुगडें साडी सखलाद बगातही ॥ १५ ॥
 नांवरूपें वस्त्रभेद अनेकविध आसतो ।
 चिरकूट तथा चिंधी चिंधोटी चिंधकूट तें ॥ १६ ॥
 चिरगूटहि या नामीं चिरटी जे चिरुंद तें ।
 दशी आणि दसोहीही तंतू पदरिचा कळो ॥ १७ ॥
 वातीजोगी रुंद चिंधी धांदी ते ह्यणवीतसे ।
 फडकें तें सान तुकडा सुडकें हीन वस्त्र तें ॥ १८ ॥

॥ इति वर्ग ॥ १७ ॥ समाप्तः ॥

★ ★ ★

वर्ग अठरावा

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ भाषाप्रकाशी जगतोवर्ग आरंभ ॥

पिडें तें ह्मणियेंही तें पाट तो ह्मणजेतसे ।

तो दारोठा दारवंठा दरवाजाहि दार तें ॥ १ ॥

पत्रावळी पत्रवोळी पत्रोळी स्त्रीपणीं त्रिधा ।

थाळा तो ताट तें भाणें घडी थालीहि बोलिजे ॥ २ ॥

लोटी लोटा लोटकें तें करा मोगा उभेपरीं ।

सुगडेंही तेंच होती राबें तें रांधणें तथा ॥ ३ ॥

मडकें थोर तो डेर मादळाकार रांझण ।

माटही ह्मणजे त्यास अळंदें रंद तोंड ज्या ॥ ४ ॥

मंडोरें तेच मंडीही दगडी ते दगडुतळी ।

घरापुढील ते घस्ती वसरी पडशीलही ॥ ५ ॥

सोपाही वत्थ चौकोनी चौसोपा जाणजे तसा ।

पडवी ते ताळवार भूतळासी अडंच जें ॥ ६ ॥

घरा प्रत्येक जो सोपा चावडी ते ह्मणोनि थे ।

दुसरा चौक वाड्याचा अंतस्थ ह्मणजेतसे ॥ ७ ॥

बोलीजे तें माजवर घराचा मध्यभाग तो ।

देवाचें तें देवघर खोली ते कोठडी तथा ॥ ८ ॥

रान्तें घरू भाणवला कोन कोनाहि कोंपरा ।

घोवरी ते उवाण्याचें अंतर्गृह गुहेपरीं ॥ ९ ॥

माडीवरील माडी ते उपमाडी ह्मणोनि थे ।

इटा दगड गचाचीं घरें तेंच त्रिमाळिकें ॥ १० ॥

वाळू चुना गुळें तींही बोलिजेती त्रिमाळिकें ।

कमानाकार डेज्यासीं विनामंटप जो असे ॥ ११ ॥

समानाकारशाकारें तें धाबें ह्मणजेतसे ।

धवळारें गचगीरी चुना आलेपिलीं घरें ॥ १२ ॥

कौलारें कवळारेंही अरें ह्मणितल्यां घरें ।

वाड विस्तार जाणावा वाडा तो घर थोरलें ॥ १३ ॥

पुलिंगीं होय कुरुठा तें बिंदार हणोनि घे ।
 घरासी श्रेणिका स्त्रीत्वीं अळी ते विदी ते तथा ॥ १३ ॥
 माडीची भिंती नसतां गृहभित्ती बरोबरी ।
 तुळया फलकीं भूमी तें मालवद बोलिजे ॥ १५ ॥
 दिवाणवाडा राऊळ दरवारहि बोलिजे ।
 गौतीचीं तें तणघरें तणहारें हणिजेत हीं ॥ १६ ॥
 राजमंदिरि या नांवें राजमंदिर जाणिजे ।
 तेथील चौक माहाल पोता भांडारकुशही ॥ १७ ॥
 राजस्त्रियांची वसती राणीवास हणोनि घे ।
 राजस्त्री हणिजे राणी बाईसाहेबही तथा ॥ १८ ॥
 जया आवरणामाजी घरें जहुत आसती ।
 नासैं तयाचीं जाणावीं हवेली गोठ तो पुरा ॥ १९ ॥
 पाल्हेरें पणकुटिका तें पालिवण जाणिजे ।
 टेंभा तो खांब जाणावा अड्या आधारधारण ॥ २० ॥
 टेंकणायोग्य ते मेडी द्विशृंगाकार सेवटीं ।
 तखत्याची भित्ति ज्यासी तखतपोषी तसैं घर ॥ २१ ॥
 माडीचें घर जें तेंची दामोदर हणोनि घे ।
 घरा उंचीमध्यभागीं वांसा तोचि अडें कळो ॥ २२ ॥
 पर्तपोसी भिंती जे ते पडदा हणवीतसे ।
 चौक वोंटा चौतरा तो वृक्षमूलासि पार तो ॥ २३ ॥
 अट्टा अटोळा हणिजे कोनडा पुंसकीं तथा ।
 कोनोडाही हणवी तो स्त्रीलिंगीं होय देवळी ॥ २४ ॥
 धूर जाया उजेडाया शाकाराचें रावाक्ष जें ।
 बांधलें जें घरावतें तें धारें तेंचही सुकें ॥ २५ ॥
 तपेलें तेंच तप्येल तबली तापण्यामुळें ।
 संदतोडें घागरी जे चरवी हणिजे तिला ॥ २६ ॥
 कढ्यासीं थोर टप्येलीं हंडा सत्तल भेद त्यां ।
 अखंड कढतापासीं कढया हणिजेत त्या ॥ २७ ॥

अमृती ते तोच चंवू थोर पोटे लघु सुखें ।
तो कुजा तोच झारीही जेथें जरसुखी सुटी ॥ २८ ॥

बोधोगें तें बहुगुणें मापलें पंचपात्र तें ।
भांडींकुंडीं पात्रमेल भांडीं पात्रें कळोत तें ॥ २९ ॥

हंडें तें तेंच हंडोरें हंडी ते सासुदाइकीं ।
येकदेशी नाम हंडा कासंडी कांस्यपात्र तें ॥ ३० ॥

पलंग तोच पर्यंक स्त्रीलिंगींही पलंगडी ।
डोल्हारा तो कुलाव्यासीं सांखल्या जोडिल्या जया ॥ ३१ ॥

चोपाळा पलक्याचा तो बांधिला त्यापरींचही ।
छपपलंग तो जाणा असे छपर ज्याचरी ॥ ३२ ॥

भवर्मचक त्यासीच ह्यणती पुंसकीं कळो ।
नवारें चीरिल्या वेतें त्रिणीजे जो पलंग तो ॥ ३३ ॥

त्रिणीती सुबदोरें तें बाजनादी करुनि तें ।
बाज ते खाट ते आणी खाटले तें नपुंसकीं ॥ ३४ ॥

चवकी ह्यणिजे चौकी पाळणा तोच पालख ।
धर्माचें घर तें छत्र महंता यतीचा नठ ॥ ३५ ॥

मंटपु तो मंडपही पोहे ते पानछत्र तें ।
फड्याचीया मंटपासी पुलिंगीं नांव मांडव ॥ ३६ ॥

गौताचीं चिल्लरें सांणीं घरें तें बोलिजेत हें ।
स्त्रीत्वीं खोंपी कोंपटीही झोंपडी तेंच झोंपडें ॥ ३७ ॥

तें खोंपें कोपटें आणी होय कोपट घर्कुलें ।
देऊळ तें देवळ तें देवालयहि नपुंसकीं ॥ ३८ ॥

ते मीठमाती तो लोणा घरोसा घर्षसा तथा ।
अळ्या ऐसें पात्र गंगे नामें गंगाळ तेंहि तो ॥ ३९ ॥

लोहाचा तो तेलतवा लोखंडी त्यांत सान ते ।
बोगरा बोगरायाचें बोगराळें ह्यणोनि घे ॥ ४० ॥

गुडार तें गुहा तेची तें गुंझार गवी तथा ।
दूरी दरकुटी स्त्रीत्वीं तेंच कंदर जाणिजे ॥ ४१ ॥

भुयारें आणि भोयारें भोईआंतील तें वरें ।
भिती रक्षावया केली छावणी तुंच ते कळो ॥ ४२ ॥

तस्तें आगीक पलंगे फळ्याही त्यांत सानड्या ।
पांजरा पिंजरा ऐसीं पोशिल्या पांखिरा घरें ॥ ४३ ॥

वेताच्या परड्या तेंवी बुळूचीं होत सिसरें ।
हरा तो थोरली पांटी सान तें होय टोपलें ॥ ४४ ॥

पाटोरें जीर्ण पांटी ते झरडी तेच चाळणी ।
झाडणी ते केरसुगी सडा तो सिटकाव तो ॥ ४५ ॥

अश्रयो असरा आश्रा तोच आधार जाणिजे ।
ठिकाण तें ठाव तोचि जगना तो स्थळ ठाण तें ॥ ४६ ॥

स्वल्प प्रदेशमात्रातें ठिकोळें ह्याणजेतसे ।
निजेलियांच्या मानेचें टेंकणें ह्याणजे उसें ॥ ४७ ॥

उसोसी ते उसवशी उंसीही ह्याणजेतसे ।
छोडें बोटंगणें जाणा बालिस्तें गिरदानियां ॥ ४८ ॥

तुळ्या तुळवटें वारें नाटाही तुळ्या तथा ।
दुदांड्या लांब तुळ्या खाडें अखुड बोलिल्या ॥ ४९ ॥

नाटेवरी उभ्या दांड्या नेटे घोडे कळोत ते ।
अड्यापासुनि दों बाजू काडें वेळु उभारती ॥ ५० ॥

वांसे ऐसें तथा नांव पुलिंगीं जाणिजेतसे ।
चिरल्या वेळुच्या चीपा खापाही ह्याणजेत त्या ॥ ५१ ॥

सापाड पाट्या किलच्या मेखा ह्याणवती अण्या ।
वीट हूट अशा खीर्चीं कर प्रत्यय योजती ॥ ५२ ॥

सभोंवतें भोंवतालें भवतें घेरिलें तसें ।
चौपासीं चौकडें आणी चौमेरीही चहुंकडे ॥ ५३ ॥

चौ वाटा मिळता ठाव चौवारा तोच चोहटा ।
विशेष्यनिष्ठें हें होती त्रिलिंगीं सप्तमीतची ॥ ५४ ॥

जवळ होय पुलिंगीं जवळें तें नपुंसकीं ।
त्रिकीं समान जवळ पासींही आसपासही ॥ ५५ ॥

चांदवा तो मवाफाही अस्मानगिरि चांदणी ।
 रमणीय तसे जागे हवाश्रीक हवाशिर ॥ ५६ ॥

मेराळं देगळं द्रव्य प्रत्येक ह्याणजेतसे ।
 व्यवहारी नाणिलें तें अपूट ह्याणजे तथा ॥ ५७ ॥

ठेवणें पुरिलें नाणें ठेवाही गुप्त राखिला ।
 ठेवाया दिधलें द्रव्य तेंही ह्याणवि ठेवणें ॥ ५८ ॥

खाणीतां लाभलें द्रव्य फार आणि पुरातन ।
 निधान ह्याणजे तेंच तोच निक्षेप जाणजे ॥ ५९ ॥

केवा तो आणि केणें तें अपार धन बोलिजे ।
 नांवें मोदल तें द्रव्य व्यवहारी प्रवर्तलें ॥ ६० ॥

ह्याणीतल्या भांडवल तें मूलद्रव्य जाणजे ।
 डल्ला ह्याणोनिही नांव द्रव्यपुंजीस बोलिजे ॥ ६१ ॥

खलिती पांचशांची ते पोतें लक्षावधी धन ।
 खजाना तो कोश धन चालतेंही गजादिकीं ॥ ६२ ॥

भंडार तें कोश तो तें धनाल्यें ह्याणजेत हें ।
 तामुदाई द्रव्य रुक्का पैका पैला ह्याणोनि घे ॥ ६३ ॥

द्रव्य तें द्रव्य धन तें नाणें तें दाम तो तथा ।
 स्वर्णरत्नादिकीं मत्ता ह्याणजे अनपूसकीं ॥ ६४ ॥

पुल्लिंणीं माल जाणावा मोला योग्य जडाजडीं ।
 माया समूही जाणावी धन रत्न सुवर्णही ॥ ६५ ॥

वस्ता त्या नग तें त्यांत चिह्नरा चीकवाक त्या ।
 थोर वस्ता घणसरा तथा घनवटा तथा ॥ ६६ ॥

स्वर्णाधिक्यें ठळकही सुक्ष्म वस्ता कुडुक् मुडुक् ।
 जडाउ त्या जडितही ह्याणजेत खचीतही ॥ ६७ ॥

कोंदणें खेवणें दोनी सुवर्ण—मणि जोडणी ।
 वस्तांच्या उदण्यालागी बोली पलकणें असी ॥ ६८ ॥

तैसेंच वोप देणेंही तोचि वोपसळा ह्याणी ।
 सांदोपा तोच सांदोवा सांटा सांचाहि संग्रहो ॥ ६९ ॥

सामान सामा सामोग्री खीर्वीं चिछर ते वरो ।
 सेत सेतहि ते तेत खांस ते दो परी असे ॥ ७० ॥
 सेत ते खेत बोलावे पोत तेचि उफाडले ।
 सेवा ते चाकरी आणि सामला कारभार तो ॥ ७१ ॥
 स्वास्ती मान्य इनामादि पौरोहित्यादि वृत्ति त्या ।
 मिरासी ते वतन ते ते ते जीवन जीविका ॥ ७२ ॥
 जमीन जगधर्ती ते धरणी भोंय भूमि ते ।
 मैदान ते तोच पाटा ह्याणिजे माळ भोंय ते ॥ ७३ ॥
 लोणारी मीठमातीची तेचि ऊखर ऊपर ।
 कांहीं क्षार तसी सौक शडूची भूमि ते खडू ॥ ७४ ॥
 बरडी ते तेचि खडक खड्यानी फार कणखर ।
 भळमृत्रे रांपली ते भूमिका खोत बोलिजे ॥ ७५ ॥
 चाळूचे ते वाळवंडी पिकाची भूमि बीवड ।
 नीच स्थळीं खालपट बदखालहि बदखल ॥ ७६ ॥
 उमाठ तेच उंचाट डगरी टेंक ते कळे ।
 टेंकडी आणि टेकाडी डगरु पुंसकीं असे ॥ ७७ ॥
 अरडी खळगा मारी रुतणी मारि गडदर ।
 बीळ तेची भगदळ चीर ते भेग बोलिजे ॥ ७८ ॥
 डिवळे ते आणि भोक खीत्वारहित डोवरु ।
 डुळू तो आणि विंधारु रंध दोनीं नपूसकीं ॥ ७९ ॥
 भेंडा डेंकळ मातीचे डेंपा तो डेंप ते तथा ।
 तुकड्याचे नांव खपल खपली सडपातळ ॥ ८० ॥
 मर्यादा शाखरुढीही टाकुनी अपुल्या बळे ।
 वर्तती त्या स्थळा नांव बोलिजे बदबलापुरी ॥ ८१ ॥
 धोंडा तोचि दगड तोचि पाखाण पाथर ।
 खोलिंगीं ह्याणिजे शीळ शिळाही तेच बोलिजे ॥ ८२ ॥
 बडा तो ढीगसा धोंडा भूतळीं रुतला तसा ।
 चिरा तो चिरिला धोंडा लांबसा स्वल्प पातळ ॥ ८३ ॥

गोटा तो गोठला साग मारगोटा स्फिफ तो ।
कोंजें स्त्रिरे खडा मोचो गुंडा दर्तुक ठंडले ॥ ८७ ॥

हरळ वारीक कण केंप सूक्ष्म तें रज ।
ठिकरी चीप धोंड्याची खपली ह्यणिजेतसे ॥ ८५ ॥

वाट ते वास ते पंथु साग मारग मार्ग तो ।
धानगळे धानगडे खाचरें ह्यणिजेत तें ॥ ८६ ॥

पुलिंगी नांगरू तोची औतही ह्यणिजेतसे ।
धुळारा तो धुळवरा धुळीराही ह्यणूनि घे ॥ ८७ ॥

आणीकही धुळवडा धुळीचे ससुदाव हे ।
नाना जिनासिंची धूळी केर तो कचरा तथा ॥ ८८ ॥

धुंसीनें जे उकरिली तैसी माती उकेर तो ।
वचनीं बहुवा येका अस्त्रीखीं जन तें जग ॥ ८९ ॥

लोकही वचनीं दोन्ही पुलिंगीं बोलिजेतसे ।
राव तो आणि राणा तो राजा राउळ भूपती ॥ ९० ॥

बहुवा वचनीं राया दिवाण ह्यणिजे सदां ।
पुलिंगीं होय संदूक छीखीं मांदूळ बोलिजे ॥ ९१ ॥

अस्त्रीखीं होय मनुख माणूसहि मनुष्यक्षी ।
पुरुष तोचि आयोला नरही ह्यणिजे तथा ॥ ९२ ॥

पुंनपुंसकही गांव खेडें शुश्रू नपूंसकीं ।
गांवकोस अदा नाचें भ्रामाचरण बोलिजे ॥ ९३ ॥

शाहार तें नगर तें पुर तें तेंच पट्टण ।
पुरी आणीक नगरी स्त्रीलिंगीं रुड जाहल्या ॥ ९४ ॥

किल्ला तो कोठ तो दुर्ग जें शत्रूप्रति दुर्गम ।
डोंगरावरिला कोठ गड तो ह्यणवे गडी ॥ ९५ ॥

कोठी ते तेंच उवाण सामोघी भरली स्थळ ।
संस्कृतीं मणि जो काही तो भाषा सणही मणी ॥ ९६ ॥

चिंतामणी देवमणी तयासी मण बोलिजे ।
सोन्याचे वर्तुळाकार प्रसिद्ध मणि ते जर्नी ॥ ९७ ॥

श्रेष्ठत्वे आणि रत्नत्वे मणी ह्यणुनि बोलिजे ।
 नरःमतीचे सणने विश्वहारक मोहरे ॥ ९८ ॥
 रत्ने मणी खडे ऐसें नवरत्नासि बोलिजे ।
 आणीक येक त्यांमाजी मोती मात्र खडा नव्हे ॥ ९९ ॥
 रत्ने जवाहीर त्यांसीं वस्ता जडजवाहिर ।
 मोतीं सुगत ते मुक्त दाणाही ह्यणिजेतसे ॥ १०० ॥
 तांबूस वर्ण असल्यां दुरमोजी ह्यणोनि घे ।
 वाटुलें मड ते जाळ ते आणीदार बोलिजे ॥ १०१ ॥
 फिकें खर्बडही वक्र खरडा ह्यणिजे तया ।
 पाची तेचि मरगज सर्गज तेचि मर्कत ॥ १०२ ॥
 हिरा तोची वयर तें घजर वज्रहि जाणिजे ।
 वैरागरीं जन्मलें जें तें वैर ह्यणवीतसे ॥ १०३ ॥
 पवळें पांवळें तेंची नील तो इंद्रनीलही ।
 पुष्पराशु पुष्परागु माणिकें लाल जे खडे ॥ १०४ ॥
 नपुंसकीं अगर तें खाणी ते ह्यणवीतसे ।
 भलत्या देशिची रुंदी जे पाटीवेगळी असे ॥ १०५ ॥
 अडवें तीस बोलावें तिडवें तेंच तिर्कस ।
 सव्यापसव्य पर्याय ह्यणिजेत अव्हासव्हा ॥ १०६ ॥
 सोनयाच्या मण्यासंगीं रेशीम मणक्यापरीं ।
 मोह दे जीत ह्यणुनी होय मोहनमाळ ते ॥ १०७ ॥
 प्रधान पेशवे मंत्री सरखेलहि नाम त्या ।
 कोठीवाल्या प्रतीनाम कोठाळ ह्यणऊनिया ॥ १०८ ॥
 कोठचा दरवाजा तो देशी देशी ह्यणोनि घे ।
 गोही तो साक्ष तो आणी बोथिंबा ह्यणिजे तया ॥ १०९ ॥
 नवरी नोवरी कन्या नवरा नोवरा वरू ।
 बोहरें नवरा नौरी छेत्री ते..... ॥ ११० ॥
 बहुवा वचनीचे रे नित्य पुलिंग बोलिले ।
 चेष्टा ते मस्करीही ते कुचोद्या त्या कुचोद्य ते ॥ १११ ॥

कुचेष्टा त्या कुचाले ते चाटा या त्याच ढंग ते ।
स्त्रीलिंगी वरु आणिरु ते तिडीकहि नेमिल्ली ॥ ११२ ॥

शूल तो ठणकाही तो दुःख होय नपूसकी ।
निजेला निदेला तो झोंपीं गेला ह्याणूनि ये ॥ ११३ ॥

नवलावो अचंबा तो तें आश्चर्य अच्युतित ।
नवाई ते नवल तें नवलाई विचित्र तें ॥ ११४ ॥

भिनलें भिंदलें आणि रावलें रांपलें तथा ।
भेदलेंही ह्याणूं ये तें वेधलें ह्याणिजे तथा ॥ ११५ ॥

पुलिंगामाजी बुडव्या निमोणा ह्याणिजे द्वयी ।
नीद ते नीज तें झोप स्त्रीत्वीं तीं सुख तें कळो ॥ ११६ ॥

चढे तो वळवे तेथे पडुडे सुख घे निजे ।
जी जगे आणि वांचेही जियेही ह्याणिजेतसे ॥ ११७ ॥

तरो टिकेही पणपे पश्चादिकीं ह्याणी ।
बेगारी आणि विट्टीही वेडीही ह्याणिजेतसे ॥ ११८ ॥

गुमान परवा गंम गणका सर्व पूसकी ।
तुरंगिलें तुज्या ऐसें धरिलें बाहिलें तसें ॥ ११९ ॥

अरिसा तोचि अरसा त्याचें खपल भिंग तें ।
भोरीप वेशर्हा सोंग हें तीनीहि नपूसकी ॥ १२० ॥

जाणीजेसु ह्याणितल्या जाणायाचा पदार्थ तो ।
वरचेवर सामान्य अहाच ह्याणिजे तथा ॥ १२१ ॥

निश्चयो कीर निर्धारू नेमिलें तेंच निश्चित ।
खंडी तें जें उरविलें करारी ते करार तो ॥ १२२ ॥

निर्वडी ते निवडक निर्वीळा ह्याणिजेतसे ।
..... आणि छेत्र तें ॥ १२३ ॥

अठ्ठागिरी ह्याणितल्यां सूर्यपान असें कळो ।
सीमा ते तेचि सरद सीव ते आणि हद्द ते ॥ १२४ ॥

पराधियाचें जें गांव वेगांव ह्याणिजे तथा ।
मच्यस्त तो पुढाईत ॥ १२५ ॥

जगतीवर्ग : १०५

तृणादि तुकडे खान करपयें ह्यणिजेत ते ।

स्त्रीलिंग, जे सिंडी नेची शिडे होय नपुंसक ॥ १२१ ॥

॥ इति वर्ग ॥ १८ ॥

★ ★ *

वर्ग एकोणीस

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ सेनावर आरंभ ॥

भांडणें जंघ भाणेंही कथला कलहो कळहो ।
खाना जंघी शस्त्र युद्धीं गामुस्ती झटापटी ॥ १ ॥

श्रेष्ठ्वीं धूर ते आणी धुराही ह्याणजेत त्या ।
पराक्रमी दूर तोचि ईणसौराहि बोलिजे ॥ २ ॥

जुंझार जुंझ्या जुंझार तो योद्धा ह्याणजेतसे ।
नेघो जीवाची परवा त्या जिवट बोलिजे ॥ ३ ॥

लस्केरी तो सिपाईही बोलिजे सामुदाईकीं ।
रणीं जुंझोनि जाला तो ठाणोरा ह्याणजेतसे ॥ ४ ॥

घोड्यावळें सिपाई जे स्वार ते अशिवार ते ।
झगडा तें झगटणें तंडातंडी विवाद तो ॥ ५ ॥

चपराख ह्याणायला तपराखहि बोलिजे ।
चडखणीचा वुकीमार गंधाक्षत धकवुकी ॥ ६ ॥

परस्परें मारणें तें मारामारी कुटाकुटी ।
मुठीची मूठ मर्डीई सुष्टीवात मुठामुठी ॥ ७ ॥

ह्याणणें तरवारचें ठोकणें टोणप्यादिकीं ।
ठोकुती सुस्त करणें तंबी ह्याणुनि नाम त्या ॥ ८ ॥

सेना ते फौज ते आणी दळ तें दळभार तो ।
लस्केर तें कटकही बोलीजेत नपुंसकीं ॥ ९ ॥

कटकी कटकाई ते लस्केर्वाई तसीच ही ।
कापडी घर तो डेरा तंबूही ह्याणजेतसे ॥ १० ॥

धनुष्याचें सीत तेंचि चीला तो ह्याणजेतसे ।
कमान ते धनकुली धनु तेंच धनुष्य तें ॥ ११ ॥

कानाडी ते तोच कमठा मेढा तो ह्याणजेतसे ।
खडे गुंडे मारण्याची कानाडी जे गलोल ते ॥ १२ ॥

तीरक्ष्ण तो आता दस्ता बस्ता मुडा तथा ।
 स्याची तक्रसही होय जे की तूणीर सस्तुती ॥ १३ ॥
 तीरांनीं भरल्या भाव्या भाव्यांत भरल्या तीरां ।
 यापरीं रुढलीं नामें दस्ता बस्ता हाणोनियां ॥ १४ ॥
 तीर तो तिरही होय पर्यायें वायकाडही ।
 परासीं वूढ तीराचें पिसारा ह्याणवीतसे ॥ १५ ॥
 चक्र तें चाक तें गाढा पुलिंगीं बौलिजेतसे ।
 हत्तीस बांधिता ठाव खंबारा खुंट बोकुड ॥ १६ ॥
 चिखोल मांसरक्ताचा चिडाणी ह्याणजेतसे ।
 गज हत्ती मदमुख भद्रजातीहि फील तो ॥ १७ ॥
 नपुंसकीं हत्तीरुं तें कऱ्हा उठ उशीटर ।
 रोंडकें रुंडकें मुंडी मुंडकें लुंडकें असीं ॥ १८ ॥
 नामें वदों योग्य होतीं गळा कापिलिया मुखा ।
 सल्ला सलोखा तो तेंची समाधान परस्परें ॥ १९ ॥
 काढणीचें नाम रास पुलिंगीं ह्याणजेतसे ।
 यावा तो उपराळा तो स्त्रीत्वीं कुमक बोलिजे ॥ २० ॥
 जमोनी पुढती जाले वीर ते वरवाळले ॥ २१ ॥

॥ इति वर्ग ॥ १९ ॥

★ ★ ★

वर्ग विसावा

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ भाषाप्रकाशीं बुद्धीवर्ग आरंभ ॥

धारणा मतिही बुद्धी या तीनी समसंस्कृतीं ।
आठऊनी समजणें उसजू त्यासि बोलिजे ॥ १ ॥

समजू तो तेचि अखल वृक्ष तो ह्यणिजेतसे ।
होय नोव्हे तर्क ऐसा करणें ते उखीविखी ॥ २ ॥

से सोय आठवण ते सय ते घांग ते तथा ।
धाटबो तो स्मरण तें याद ते तेंच सुन्नण ॥ ३ ॥

सुखीचा उपजू चेवो ह्यणिजे सुखि जागृती ।
नपुंसकीं चित्तही थें मन अंतर जाणिजे ॥ ४ ॥

मनु तो जीवही तोची स्त्रीत्वीं ह्यणवि आयणी ।
ह्यणीजतें हक्कमल ज्ञानांजुज ह्यणोनिही ॥ ५ ॥

इच्छा ते धणी ते आशा आसही कामना तथा ।
नपुंसकीं आरतें तें आणि आर्तही बोलिजे ॥ ६ ॥

अपेक्षा ते भडस ते कोड तें आयणी तथा ।
शिराणी शिरियाणी ते मनौरा तो मनोरथ ॥ ७ ॥

अत्याशा तेच लालूची भोगीं चित्तासि लालनें ।
पंचू चंची वाद चंद पक्का सुगड जाणिजे ॥ ८ ॥

सुंहाडू शाहणा आणि शाणाही जाण जाणता ।
चहु रीती जाणता जो चतुर स्यास बोलिजे ॥ ९ ॥

प्रबुद्ध कुरुठा ऐसीं मुख्य नांवें कळोत हें ।
लिहिणारी सरंदाज विद्या सांमाजि पंडित ॥ १० ॥

ऐसे हे नामपर्याय कुशलां बहु आसती ।
नपुंसकीं विवरणें आळोचू होय पूसकीं ॥ ११ ॥

विचारणा लोचनाही बोलिजे समसंस्कृतीं । ज्ञान ।
खरेंपणीं धरी प्रीती जो जो ब्रह्मींच तत्पर ॥ १२ ॥

तथा निजगडा नाम निजीं सार्ची गडेरु ते ।
योगी तो योगिया आणि जोगी तो होय जोगडा ॥ १३ ॥

भक्ती ते भगती होय मुगती ते मुगती तथा ।
वैराग्य तें तो दैताग ते सबूरी क्षमाहि तें ॥ १४ ॥

ज्ञान उन्मेष उन्मेष ऐसी तीनी नपुंसकी ।
हाणिजे ते प्रमा स्त्रीत्वीं ज्ञानपर्याय ते वदूं ॥ १५ ॥

कौशल्य तें कुलकर्णी तेंच च्यातुर्य बोलिजे ।
जाणता जाणपण तें तेचि जाणीव शाणिव ॥ १६ ॥

उपाय तो हुनर तो स्त्रीत्वीं विद्या कळा तथा ।
अकस्माद्भास होतो तो सीवणा मैनकौलि ते ॥ १७ ॥

रया रीती नीति तेची वर्तणूक चलंतिही ।
चालीही तेच जाणावी मोळा दंडक पत्थती ॥ १८ ॥

निःसंशयो तो निभ्रांत किंत संशय जाणिजे ॥ १९ ॥

॥ इति ॥ वर्ग ॥ २० ॥

* * *

वर्ग एकविंशवा

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ देवतादि वर्ग आरंभ ॥

लक्ष्मी लक्ष्मी लक्ष्मी लक्ष्मी रमी ।
शिरीज नामणी श्रीण्ही विष्णुभाज ह्यणोनि घे ॥ १ ॥

देवदासी सुळी तेच कळवांतीण नाचणी ।
नरशा नरसिंह तो नरसिंगु ह्यण्णि घे ॥ २ ॥

तोचि नामें नरहरी सासराजहि तो हरी ।
सीनवास श्रीनिवासु माधु माधव तो तथा ॥ ३ ॥

नारायणु नारबा तो कृष्णही किष्ट तो तथा ।
कान्हा विष्णु रमानाहो विसूही ह्यणिजेतसे ॥ ४ ॥

ज्यंबकु जो त्रिंबक तो माहदू माहदेव तो ।
भोळा शंकर हें नामें शिवाचां रुढ बोलिलीं ॥ ५ ॥

गणेश मोरया आणी गणया आदिदेव तो ।
गणोबा दोंदला देव लंदोदर ह्यणोनिया ॥ ६ ॥

येकदंतू गजमुखू दोडपूतहि बोलिजे ।
तैसाच विघ्नहरही नामें मंगळमूरती ॥ ७ ॥

शारदा सारजा देवी गिरा बोली सरस्वती ।
हैबती तो हयपती मळारी माळसापती ॥ ८ ॥

खंडेरावहि त्या नांव तथा मार्तांड भैरव ।
सासुदायें भैरव तो बहिरू क्षेत्रपाळ तो ॥ ९ ॥

जगजोगी सिध्दनाथ सिध्दही ह्यणिजे तथा ।
कोनेरी तो शेषगिरी वेंकोवा त्रेंकटेश तो ॥ १० ॥

संजीव ह्यणोवाही हनुमा हनुमंत तो ।
वनारी अंजनीपूत मुख्य प्राणहि बोलिजे ॥ ११ ॥

जानकीशोकहर्त्ता तो अखयांतकु मारुती ।
रामदूत ह्यणूं ये तो भीम तो बलभीम तो ॥ १२ ॥

खंडेश्वरी शौर्यलक्ष्मी गंगाभागीरथी तथा ।
चंद्रला चंद्रलादेवी बना ते बनशंकरी ॥ १३ ॥

राणाई जिवती राणू जिजाई पांचवी जिऊ ।
सटवी सटवाई ते सट्टीही तेच जाणिजे ॥ १४ ॥

तुकाई तुळजादेवी श्रीरामवरदाइली ।
राणाई सूर्यपत्नी ते छायाही ह्याणिजे तिये ॥ १५ ॥

जसावंती यशोदा ते दस्वई यस्वदा तथा ।
देवकीचें नाम जें तें देवई ह्याणिजेतसे ॥ १६ ॥

ह्याणवी दुरगा पारू पार्वतीही शिऊ तथा ।
केनामती केगयाही कैकई केगई तथा ॥ १७ ॥

देवराणा देवराय देवेंद्र ह्याणिजेतसे ।
देवधारी आणि यमु जवरायहि काल तो ॥ १८ ॥

पितामहाचिया नामीं अजा नाम नरासि ये ।
ब्रह्मा तोच अजा आणि धात्रा ज्ञानेश्वरीमधें ॥ १९ ॥

अगनी अग्नि अगन अग्न आणि अगीन तो ।
द्विलिंगीं ह्याणिजेताहे आगीही ह्याणवोनियां ॥ २० ॥

सामुखी देवदळवै कुमारस्वामि बोलिजे ।
सुब्बराउ सुब्रमणी पार्वतीपूत जाणिजे ॥ २१ ॥

नागेश नाम शेषाचें वायुतें वाय बोलिजे ।
शंख तो ह्याणिजे संख चक्र चेकर चक्रर ॥ २२ ॥

दत्त आदिगुरू आणि अवधूत दिगंबरू ।
आश्रेयाचें अशीं नामें मुंजा तो नरेशा तथा ॥ २३ ॥

रघोबा राम राधोबा रामचंद्रहि रामुही ।
राक्षेस तोच राकेस दैत्य तो दैत जाणिजे ॥ २४ ॥

घाट तें ह्याणिजे वाटी धूपदानी धुपाटणें ।
साहण ते लिडविडें कचोळें गंधपात्र तें ॥ २५ ॥

शालिग्रामासि भाषेनें शालिग्रामचि बोलिजे ।
विठु विठो विठोबाही पंढरीनाथ विठळु ॥ २६ ॥

श्रीरुक्मिणी रखुमाई श्रीन्ही राही ह्याणोनि ये ।
स्त्री-पुल्लिंगींही महिमा महिमान नपुंसकीं ॥ २७ ॥

૧૧૨ : ભાષાપ્રકાશ

હૃષીકેશ રૂસીકેશ ગોંદા ગોવિંદ જાણિજે ।

જગજીવન તો યેથે જગજીવન બોલિજે ॥ ૨૮ ॥

જગન્ન જીવનૂ તોન્ની જો જીવન જગન્નયા ।

જગજ્જેષ્ઠ અશા ભાર્વી જગજેઠી હાળોનિ વે ॥ ૨૯ ॥

પતીતપાવનુ આળી ભગવાન્ મગવાન તો ।

શ્વસરા ત્યા અપસરા ચક્ષિણી જસ્ત્રિણી તથા ॥ ૩૦ ॥

યોગિણી ત્યા જોગિણીહી જલત્યા જલદેવતા ।

અઘ્હા શંખુ અશા ॥ ૩૧ ॥

॥ ઇતિ વર્ગ ॥ ૨૧ ॥ સમાપ્તઃ ॥

* * *

वर्ग बाविसावा

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ आदिसुरवे नमः ॥

कारेगार वर्ग आरंभ ॥

मूस ते जंभ जाणावें यंत्र यंतर जंतर ।

तराज ते पालडी ते तामडी ते हाणोनि घे ॥ १ ॥

कांटाळें पालडें दोनी बोलिजेत नुपूसकीं ।

सोनें रुपें जोखितिया तराजे नाम ताजवा ॥ २ ॥

धडा तो वट्ट तो जोख वाणी वर्तक शेठही ।

हडवा हाणिजे हकाटा ॥ ३ ॥

॥ इति वर्ग ॥ २२ ॥

★ ★ ★

वर्ग तेविसावा

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ गोधन वर्ग आरंभ ॥

गोऱ्हे गुरें गोधनेंही खिल्लारें सामुदाईकीं ।
येकी द्विवचनीं घेनू घेनवा ह्याणवे असें ॥ १ ॥

गाय ते गाडलीही ते म्हैस मैस महीस ते ।
खुळ्ळा टोणगा रेडां म्हैसा मैसा हला हल्या ॥ २ ॥

गुरांचें वळ वळडें वासरुं आणि वासुरुं ।
वचडें तें वच्यडेंही समूहीं खगींही नरीं ॥ ३ ॥

गाई मैसी बैल रेडे वळें मिलुनि गोधनें ।
गाईचा वळ तो पाडा गोराही ह्याणिजे तया ॥ ४ ॥

स्त्रीप्रजा गाईमैसीची पाडी वांठी ह्याणोनि घे ।
मसीचें वासरुं जें तें पालडें ह्याणिजेतसे ॥ ५ ॥

बैलाचे खांदिचा गोळा बोसंड ह्याणिजेतसे ।
नामें तें ह्याणवी गाईचें गळपातडें ॥ ६ ॥

गोठाण तें आणि गोठा गाईचें ठाण जाणिजे ।
राजगृहींचा गोठा थट्टी ह्याणुनि नाम त्या ॥ ७ ॥

गाई मैसी बैल रेडे वासुरें अवघीं गुरें ।
सामुदाईक तो बैल जाणिजे तोच पोळही ॥ ८ ॥

धुळी हुवा राळ त्याचा पाठा तो आणि पाटगा ।
लाहुनीया म्हाकवणें संभेतें जंदवी जनां ॥ ९ ॥

तो नांचा थोर सिंगाचा सिंगाडा बैल बोलिजे ।
वहिलीचे बैल सरनाथीचें नांव घेसण ॥ १० ॥

जेथें वेशीपुडें ठाती गुरें सर्व मिलोनियां ।
तया ठायप्रती नाम अखूर ह्याणवोनियां ॥ ११ ॥

॥ इति वर्ग ॥ २३ ॥

* * *

शब्द-सूचि

अ		अगोधरी	८.६१
		अग्र	२१.२०
अइकिलें	१६.८	अग्रहो	१६.८७
अइत	८.३२	अघवे	७.२०
अइसं	१६.४	अघाडा	१४.४५
अकल्पित	८.५४	अघात	८.११५
अकस्मात्	८.५४	अग्रथ	१६.९०
अकळ	९.२४	अग्रो	१६.९०
अक्रांत	८.११५	अंकणा	१६.३२
अक्राळ	८.२८	अंकूर	९.३५
अक्करा	६.३७	अंग	८.९६
अक्रा	६.३७	अंगठा	१०.४२
अक्राळ	७.१०	अंगसनाह	९.९
अक्षरें	९.१६	अंगुळ्या	१०.४२
अखडे	१६.११८	अंगोठा	९.२८; १०.४२
अखंड	८.५७	अंगोस्तर	१७.९
अखती	८.२३	अंगोस्त्र	१७.९
अखतीज	८.२३	अचपळ	९.२९
अग्नल	२०.२	अचळू	९.८
अखाडा	१६.४१	अचंबा	५.३४; १८.११४
अग्वूड	७.१९	अचागळी	५.६२
अग्वूर	२३.११	अचितित	९.७
अखें	५.७६	अचुंभित	९.१८
अगण्या	९.१३	अचुंभित	१८.११४
अगन	२१.२०	अजा	२१.१९
अगर्ना	२१.२०	अहुणीं	८.५८
अगरडे	१४.२८	अटकाव	८.११६
अगस्ती	९.२९; १५.१६	अटापा	२.२
अगाऊ	८.६४	अटोळा	१८.२४
आगीटि	१३.४६	अडा	१८.२४
अगीन	२१.२०	अठरा	६.३९

અઢઠા	૬.૧૬	અનૂટ	૮.૫૭
અઢઠેતાલ	૬.૪૨	અત્થી	૮.૬૧
અઢરા	૬.૬૯	અયી	૫.૪૮
અઢકળી	૯.૨૬	અઢઢલે	૧૬.૨૧
અઢકલે	૧૬.૮૬	અઢીક	૧૬.૨
અઢકા	૬.૧૮	અઢી	૮.૬૨
અઢકિતા	૯.૨૫	અઢાપિ	૮.૫૭
અઢકે	૧૬.૧૧૭	અઢાઢા	૯.૨૦
અઢઘોઢી	૧૨.૭	અઢાંત્ર	૧૩.૨૦
અઢંગુલી	૧૦.૫૧	અઢીક	૯.૧૯
અઢચ	૧૬.૧૦૪	અઢે	૬.૧૭
અઢચલે	૧૬.૧૭	અઢેલા	૬.૨૨
અઢઢા	૬.૨૦	અનર્થ	૮.૧૧૫
(અ) ઢતાલીસ	૬.૪૨	અનાકલિત	૯.૭
અઢથાલા	૮.૧૧૬	અનાગલે	૧૬.૨૯
અઢદર	૧૬.૪૯	અનાંગોઠા	૧૦.૪૯
અઢમુઢી	૯.૧૩	અનાઢ	૯.૨૩
અઢમૂઢી	૯.૧૨	અનાયાસે	૯.૭
અઢંત્ર	૧૬.૪૧	અનારિસે	૯.૧૦; ૧૬.૨૯
અઢવે	૧૮.૧૦૬	અનુમાનિલે	૧૬.૧૦૨
અઢવેલ	૮.૪૪	અનેક	૬.૪૭; ૯.૩૨
અઢસી	૧૬.૧૦૪	અંતર	૨૦.૪
અઢસો	૮.૧૧૬	અંદુ	૯.૩૪
અઢાવેઢા	૫.૧૩	અંધાર	૮.૮૫
અઢી	૮.૧૧૬	અંધારે	૮.૮૫
અઢીચ	૬.૨૪	અન્ન	૧૫.૨
અઢે	૯.૩૩; ૧૦.૫૦	અપકીર્તિ	૫.૬૫
અઢ્યા	૧૮.૨૦	અપચ્યાતી	૫.૬૫
અઢલ-લૂ	૯.૮; ૧૬.૧૦૪	અપંચીકૃત	૯.૧૯
અળગટે	૯.૧૪	અપત	૧૬.૩૦
અળિયાલ-લે	૧૪.૧૮, ૨૦	અપત્રં	૩.૧૬
અળોજ	૧૪.૧૯	અપરાત્ર	૮.૧૬
અળ્યા	૧૮.૫૨	અપરંપ	૭.૨
અતીસો	૧૬.૯૦	અપહવંઢ	૧૧.૧૩

અપસરા	૨૧.૩૦	અંબા	૯.૨૨; ૧૪.૩૬
અપાઙ	૬.૪૬; ૯.૬	અંબા	૯.૨૨
અપાવટી	૧૩.૧૩, ૧૬	અંબુસ	૧૫.૨૮
અપુરં	૧૬.૭૭	અંબે	૪.૮
અપુર્વ	૭.૨	અંમસે	૧૬.૯૭
અપુટ	૧૮.૫૭	અયંટુ	૧૬.૮૧
અપૂતે	૧૬.૭૭	અયન	૮.૩૩
અપેશ	૫.૬૫	અરંગુલી	૧૦.૫૧
અપૈતે	૯.૧૧	અરજૂ	૫.૨૨
અપાટ	૧૬.૮૯	અરડી	૧૮.૭૮
અવત્થ	૫.૫૯	અરણી	૯.૧૭
અવંદર	૧૩.૨૮	અરતી	૯.૧૫
અવંધ	૧૬.૮૯	અરતે	૧૪.૨૭
અબાજાબા	૫.૬૨	અરધે	૬.૧૭
અબુલે	૧૩.૯	અરંબલ	૧૬.૮૮
અબુટે	૧૩.૨૧	અરા	૯.૩૨
અબોલા	૫.૪૦	અરામસુલ	૧૬.૧૦૮
અબ્દાગિરિ	૧૮.૧૨૪	અરિ	૯.૩૧
અભંગ	૯.૧૪	અરિસા	૯.૩૦
અભાલ	૯.૨૭; ૧૩.૨૩	અરિસા	૧૮.૧૨૦
અમુવને	૧૪.૧૨	અરિસે	૧૬.૧૪
અમઈ	૧૬.૪૨	અરી	૧૪.૩૫
અમળી	૧૬.૪૨	અલ્વાર	૧૫.૪૩
અમવાલ	૧૧.૧૬	અરુષ	૫.૨૩
અમાપ	૬.૪૭	અરેરે	૫.૭૨
અમાત્રાશ્યા	૮.૨૨	અરોલી	૫.૬૮
અમાસે	૧૬.૯૭	અરૌતા	૯.૧૦
અમાલસે	૧૬.૯૭	અર્જી	૫.૨૨
અમૂપ	૬.૪૭	અર્જ	૫.૨૨
અમૃતી	૧૮.૨૮	અર્ઙે	૪.૨૦
અમોલ્ય	૯.૨૩	અર્થ	૯.૯
અંબટી	૧૫.૧૮	અર્ધરાત્ર	૮.૧૬
અંબરા	૧૫.૪૪	અલલલ	૫.૭૩
અંબરાઈ	૧૪.૨૩	અલે	૯.૨૧

અલોટ	૧૦૨૪	અસલગા	૧૬૦૭૪
અલોટિક	૧૦૨૦	અસવલ	૧૦૨૭
અલ્પરતાલ્પર	૧૬૦૭૯	અસાન્ન	૫૬
અવર્ણ	૭૦૨૦	અસૂ	૮૧૦૦
અવન્નટ્ટે	૮૫૪	અસે	૫૪૮
અવન્નીત	૮૫૪	અસોસી	૧૦૨૮
અવધારિતે	૧૬૦૮	અસ્કે	૭૦૨૧
અવધૂત		અસ્તન્યા	૧૭૦૧૧
અવસ	૮૦૨૨	અસ્તરી	૧૬૦૪૫
અવસદ	૮૦૪૧	અસ્તુ	૮૦૧૧
અવસાત	૮૦૫૪	અસ્ત્રિ	૨૦૧
અવસાન	૮૦૧૧૪	અસ્માનગિરિ	૧૮૦૫૬
અવહાવ	૧૬૦૫૭	અહાન્ન	૧૦૮
અવલંબંધતા	૮૦૧૧૭	અહાહા	૫૦૭૨
અવલી	૧૨૦૩૩	અહિર્નિશી	૮૦૧૮
અવા	૬૦૨૮	અહ્યા	૧૬૦૬૯,૭૦
અવાઈ	૫૦૫૬	અઝસી	૧૧૦૧૦
અવાંકા	૧૬૦૫૭	અઝંચુ	૧૬૦૭૮
અવાઝૂ	૧૦૦૭૬	અઝંદે	૧૮૦૪
અવાલે	૧૦૦૭૩	અઝા	૧૪૦૧૪
અવીટ	૧૧૦૨	અઝિ	૧૬૦૧૦૪
અવેલ	૮૦૪૪	અઝી	૧૮૦૧૪
અવહાવેલ	૧૩૦૩૪	અઝુકેલા	૧૬૦૧૧૦
અવહાસવહા	૫૦૧૩; ૮૦૧૦૬	અઝુમાલ	૬૦૪૮
અવહેલ	૧૦૭	અઝુમાલસં	૧૬૦૧૭
અંશ	૬૦૨૭	અઝે	૧૦૩૪; ૧૪૦૧૪
અશિવાર	૧૧૦૫	અઝ્યા	૧૮૦૩૯
અશ્રયો	૧૮૦૪૬		
અસકે	૭૦૨૧		
અસંગહે	૫૦૭		
અસંગત	૫૦૭		
અસત	૫૦૬		
અસત્ય	૫૦૬		
અસરા	૧૮૦૪૬		
		આ	
		આઈ	૧૬૦૪૩
		આકાર-રુ	૭૦૧૪; ૮૦૧૭; ૧૦૧૭
		આલ્હાદવા	૮૦૨૩
		આગર	૧૦૪૩

आगवखें	१०.५५	आप	८.७२; १५.३४
आगळें	१६.२	आपखोरा	१५.३५
आगी	२१.२०	आपजे	९.४२; १६.११८
आंगडी	१७.१०	आपण	९.२१
आंगड	१७.१०	आपुलें	९.३३
आंगराखा	१७.१०	आपेसी	९.११; १६.११९
आंगलक्षण	७.५	आवे	१६.५३
आंगलोट	७.५	आवोली	१६.५३
आंगोटा	७.५; १०.४२, ७.५	आभारे	१६.११८
आंगोरलें	१४.६	आभारैला	९.४०
आंगोरे	१४.२८	आंबोला	१८.९२
आंगोल्या	१०.४२	आय	८.९६; ९.३९
आजि	८.४५	आयणी	९.४१; २०.५, १७
आटी	९.३६	आरण्यें	१४.१२
आठवो	२०.३	आरती	९.१५
आठोवा	६.२६	आरतें	२०.६
आड	९.३५; १३.१३	आरायिलें	१६.१०५
आडकाठी	८.११६	आरोगणें	१५.४
आणिकाणिक	५.१६	आर्त	९.४२
आणी	९.३७	आर्त	२०.६
आणीदार	१८.१०१	आव	९.३८
आंत	१६.९.९	आवडी	१६.३६
आंतलें	१६.७३	आवेश	५.६८
आंतुवटा	१६.१००	आवेशला	९.५३
आतौटा	१६.९.९	आशिकें	७.२०
आत्मा	८.९५	आद्ये	१३.२१
आथिला	९.३८	आश्रा	१८.४६
आदि	८.६१	आस	२०.६
आदिगुरु	२१.२३	आसपास	१८.५५
आदित	८.६६	आस्वीन	८.२४
आदिलें	६.३०	आहळलें	१४.५
आधी	८.६१	आहां	२.३१
आन	९.४२; १६.६५	आहाळली	९.४०
आंदणें	३.१८	आहे	५.४८

आहेर	३.१७
आळवणे	५.५६
आमो	२.२६
आळुकी	९.२०
आळोचू	२०.११

इ

इतक्यावरि	८.५८
इतःपरी	८.५८
इतक्यावरि	८.५९
इतुके	१६.२
इतुठे	२६.२
इतुले	१६.२
इत्के	१६.२
इतक्यावरि	८.५०
इनाम	३.२०; १८.७२
इंद्रनील	१८.१०४
इंद्रावण	१४.४४
इलुसे	१६.१५
इष्ट	९.४४
इष्टालापू	५.३९
इसाळ	९.४३

झ

ईस	६.४०
----	------

उ

उकल	१६.७६, ८३
उकला	१६.८२
उकळी	९.५४
उकाडा	९.६०; १६.६९

उकेर	१८.८९
उग्याळी	५.५८
उग्विते	९.५७
उग्वीविखी	२०.२
उगंडा	१६.८३
उगंडू	१६.८२
उगळिले	९.५९
उगाणा	९.५६
उगांडा	१६.८२
उगीदुगी	५.२८
उगीर	१५.३०
उगे	९.५५
उग्रट	१५.३०
उग्रड	१६.७६
उग्रण	१८.९६
उचंबळले	१३.८
उजरी	९.४८
उजळ	७.८
उजळले	८.८३
उजाळ	७.५३
उजिते	८.७०; ९.५६
उजियेड	८.७०
उजु	१६.११३
उजेड	८.७०
उंच	७.७
उंचा	१२.७
उंचाट	१८.७७
उंची	१६.९८
उटी	९.६०
उठीला	९.५३
उडते	९.५७
उडावणी	५.२६
उणीव	८.१२१
उणीवा	५.६२

ઉળે	૮.૧૨૧;૨.૫૦;૧૬.૭૭	ઉપનલા	૯.૪૫
ઉણેળે	૫.૨૮	ઉપવક્ત્રી	૯.૫૫
ઉંઝ	૧૯.૧૮	ઉપરાંતિક	૮.૬૦
ઉંઢી	૯.૬૦	ઉપરાલા	૧૯.૨૦
ઉતટે	૧૬.૨૦	ઉપમાડી	૧૮.૧૦
ઉતર્તી	૧૫.૨૪	ઉપહત	૯.૪૬
ઉતલા	૧૩.૩૦	ઉપાહલે	૯.૪૭
ઉતાટે	૧૬.૨૦	ઉફલલે	૧૩.૮
ઉતાથેલે	૧૬.૬૭	ઉફલલે	૧૪.૨
ઉતે	૧૬.૧૧૬	ઉફાહલે	૧૪.૨
ઉતોતી	૧૫.૨૪	ઉફાહા	૧૬.૯૫
ઉત્તમ	૭.૩	ઉફાહલે	૧૩.૮;૧૪.૨
ઉત્તર	૫.૩૬	ઉફાહા	૧૬.૯૫
ઉત્તર્ગે	૬.૪૪	ઉબગૂ	૧૬.૭૫
ઉત્તલ	૧૧.૧૬	ઉવઢી	૯.૫૧
ઉદંઢ	૬.૪૬	ઉગ્રા	૧૬.૬૯
ઉદરાંગ	૭.૭	ઉગ્રારા	૧૬.૬૯
ઉદિતે	૯.૫૩	ઉમહ	૮.૯૯
ઉદેલે	૮.૮૩;૯.૨૨	ઉમહા	૧૩.૧૧
ઉદે જલે	૮.૮૩	ઉમહૂ	૯.૪૯
ઉદો	૮.૯૧	ઉમારળી	૭.૧૪
ઉદંઢ	૬.૪૭	ઉમારલે	૧૪.૩;૧૬.૧૮
ઉદ્યા	૮.૪૫	ઉમારા	૭.૧૪
ઉદ્રાંગ	૭.૭	ઉમગીલે	૧૬.૧૦૩
ઉધવલા	૯.૪૫	ઉમજૂ	૨૦.૧
ઉધવલી	૯.૫૨	ઉમસ	૧૬.૮૯
ઉધવલે	૧૪.૨	ઉમાટ	૧૮.૭૭
ઉધાર	૩.૧૬	ઉમાળળે	૯.૪૮
ઉન્મેષ	૨૦.૧૫	ઉમાપ	૬.૪૭
ઉન્મેષ	૯.૪૪	ઉમેટા	૧૬.૫૯
ઉન્હાલા	૮.૨૭	ઉંમુ	૧૦.૧૦
ઉપલા	૯.૫૧	ઉરોધુ	૧૬.૪૮
ઉપજૂ	૮.૯૮	ઉર્મદ	૧૧.૧૬
ઉપંઢર	૧૬.૮૦	ઉલંઢલે	૧૬.૧૯

(८)

उवाइला	९.४६	ऐंट	१६.८१
उनाध	९.५०	ऐसें	२.६२;१६.४
उदिणे	९.५०		
उशिल	८.३९	ओ	
उशीटर	१९.१८		
उसंत	८.३८	ओघ	९.६३
उसवशी	१८.४८	ओथवा	९.६३
उसळें	१३.८	ओसणे	१६.११४
उसाललें	१३.८		
उंसी	१८.४८	औ	
उसे	१८.४७		
उमोर्सा	१८.४८	औक्ष	८.१०४
उस्वास	१६.८९	औख	८.१०४
उळिगा	११.६	औघें	७.२०
		औचितां	८.५४
		औट	६.२९
		औत	१८.८७
		औत्तराख्य	९.६४
ऊ	२.१९		
ऊखर	१८.७१		
ऊन	८.६८;९.५८	क	
ऊर	९.५९.१०.६४.६६		
		कइसें	१८.८८
		कचरा	१८.८८
		कचोळें	२१.२५
कतु	८.२६	कटक	१९.९
		कटकाई	१९.१०
		कटकी	१९.१०
		कटबो	११.१७
एकहेळा	९.६१	कड	१३.१४
		कडकडां	४.१७
		कडकडाट	४.१२
ऐ	१६.४३	कडकणें	५.१९
ऐकियेळें	१६.८	कडका	९.९०;१३.१४
ऐकिलें	१६.८	कडगुली	१०.४३,४४

कडवे	९.८६;१५.३१	करंगुळी	१०.४३,४४
कडसिलें	९.६५	करङ्ग	१२.५
कडास्ता	८.५९	करणा	१३.४३
कडाडा	४.१७	करणें	५.४२,४३
कडुस्तरें	१०.६२	करा	१८.९
कडे	९.८७	करारी	१८.१२२
कडी	१५.४४	करोड	२.४४
कडीनिंव	१४.३७	कर्कराट	४.१६
कळ्या	१८.२७	कर्ज	३.१५
कण	९.८५;१५.३५	कर्णा	१३.४३
कणखर	१८.७५	कर्दली	९.९१
कणणें	५.६९	कर्दळी	१४.३४
कवण	१६.३५	कन्हा	१९.१८
कणा	१०.६४	कलमली	१६.७०
कणी	१५.३५	कललें	१६.१९
कणीक	१५.३९	कलहो	१९.१
कंटाळा	१६.७५	कला	८.४
कंट	१०.३४,३६	कल्याण	८.१०९
कंठाभरण	१०.३५	कव	१६.३९
कथा	५.५३	कवटी	१०.७२
कथिलें	१६.११	कवलारें	१८.१३
कथिली	९.८५	कवळु	५.३
कथिलें	१६.११	कवी	२.१७
कनडें	५.७६	कंस	९.७५
कनिष्ठिका	१०.४४	कल	९.७७
कन्या	१८.११०	कसाला	९.८४
कंद	१४.१९	कसिलें	९.६५
कंदर	१८.४१	कसे	१७.११
कपर्दी	९.७२	कस्पटें	१८.१२६
कपड	८.१०६;९.७९;१०.४५	कळ	१८.११२
कमठा	१९.१२	कळक	१५.३४
कमर	१०.५९	कळपू	१६.६०
कमळाकर	८.६६	कळंब	१४.३१
कमान	९.७८	कळवळा	१६.३५

कळवांतीण	२१.२	कांड्या	१०.४६
कळा	८.९४;९.६४;२०.१७	कातडे	१२.१
कळानिधी	८.०.२	कातलें	७.१२;९.७८
कळांतर	३.१६	कानडा	९.८१
कळी	८.३५;९.८८	कानडें	९.८१
कळो	३.१३	कानसूल	१०.२४
कळहो	१३.१	कानाडी	१९.१२
कां	९.९३	कानोटी	१०.२४
काउळा	१२.१०	कांति	८.७३
कांकडा	८.८२	कांदे	९.७६;१४.१९
काकवी	१५.१४	कान्हा	२१.४
काकुलती	५.२०	कांप	१६.१२१
काकूलती	१६.३५	कापडी	११.१४
काख	१०.५७	कापडें	१७.१
काग	१२.१०	कापणें	५.३४
कांगोणी	१४.३९	कावि	१५.३८
काज	८.१०६	काविखाप	१०.५५
काजवा	८.८४	काविठ	१५.३८
काजळीकुल	१३.४५	काम	८.१०७;९.७५
काजू	१४.३७	कामठा	९.७४
कांटवण	१४.१२	कामना	२०.६
कांटा	९.८९	कामाटी	२.१६
कांटाळा	९.६७;१६.७५	कामोणी	१४.३९
कांटाले	२२.२	कांबसुल	१७.७
कांठ	१३.१४	काय	९.८०
कांठसोरा	१०.३७	काया	२.१३;८.९६
कांठ	१८.५०	कारण	८.१०८
काडी	१४.४८	कालें	१५.१६
काढणें	९.७१	काल	९.८०
काणकी	३.१२	कालवणें	१५.४१
काणोवाणो	५.३६	कालवा	१३.२,३
कांडवेली	१४.३३	काला	१५.६
कांडे	१४.४७	कावकाव	४.७
कांडोरीं	१०.४६	कावरें	१६.६६

कावरैवावरें	११.१०; १६.६७	किल्ला	८.७३
कावळा	१२.१०	कीं	९.९२
काटा	८.४	कीच	४.१
कासंडा	१८.३०	कीचकीच	४.३
कासावीस	१६.७०	कीर्ती	५.६३
कासैं	९.८३	कांव	१६.३५
कांहिचे कांहीं	५.३६	कीळ	८.७३
काळ	२१.१८	कुई	४.६
काळगति	८.४२	कुचकुच	५.२०
काळजी	१६.५४	कुचरु	११.१८
काळवखें	८.८६	कुचली	१४.३८
काळवंडलें	८.८५	कुचाले	१८.११२
काळवश	८.४२	कुचकुचू	४.७
काळाकाळ	८.२९	कुचेष्टा	१८.११२
काळानिंब	१४.३७	कुचोद्य	१८.१११
काळी	९.८२	कुचोद्या	१८.१११
काळेंभवर	७.२१	कुजलें	१५.३२
काळोखी	८.१८	कुजा	१८.२८
काळोखें	८.८६	कुंचा	९.७४
किंकर	११.५	कुज	४.१०
किंकळी	५.६८	कुटणें	१६.२४
किंकाट	४.२	कुटा	१५.३६
किडाळ	९.६८	कुटाकुटी	१९.७
किण्किणा	४.२३	कुटी	९.७३
किता	९.६७	कुटुंब	१६.६२
किंत	२०.१९	कुडता	१०.३०
किंमती	३.३	कुडावा	१६.१०३
किरकिर	४.९	कुडी	८.९६; ९.८३
किरण	८.६७	कुडकुडुडू	१८.६७
किली	९.७९	कुडें	२.२९; ७.७१; ९.६९
किल्किलाट	४.२	कुणी	१४.५०
किल्बिलाट	४.११	कुटे	१३.५
किल्हा	१८.९५	कुतरा	१२.९
किष्ट	२१.४	कुत्ता	१२.१०

कुत्रा	१२.९	केकती	१४.४६
कुत्रे	२.२९	केगई	२१.१७
कुभान	११.१८	केगन	२१.१७
कुनिष्ट	११.१८	केगामती	२१.१७
कुथणें	५.६९	केट्सेळ	१८.४३
कुवजें	७.१३	केणें	१८.६०
कुवडी	१४.२७	केड	१३.४४
कुवडें	७.१३	केतुलें	१६.७
कुमक	१९.२०	केर	१८.८८
कुमारस्वामि	२१.११	केवडा	१४.४६
कुंप	१४.२२	केवडें	१६.७
कुरुठा	१.६६; १८.१४; २०.१०	केवा	१८.६०
कुरुप	७.१३	केवि	१६.५
कुरुळ	१०.१७	केस	१०.१६
कुरुंर	४.९	केळी	९.९१; १४.३४, ३५
कुरुंरां	४.४	केकई	२१.१७
कुन्हें	७.१३	केचें	९.७०
कुलकर्णी	२०.१६	केपक्ष	९.७७
कुल्लळ	५.५१	केपक्षी	१६.१०६
कुवांसा	९.७३	केसें	१६.५
कुवासें	१६.२८	कोटगें	११.१३
कुसी	१०.५८	कोटी	६.४४
कुहा	१३.१४	कोठ	१८.९५
कुहिजले	१५.३३	कोठडी	१८.८
कुळथी	१५.४२	कोठार	१०.४०
कुळकुळीत	८.७८	कोठाळ	१८.१०८
कुळवाडी	९.७२	कोठी	१८.९६
कूकर	१२.९	कोड	२०.७
कूड	९.७०	कोडी	६.४४
कूणत	४.२४	कोडीसवाणें	७.६
कृत	८.३५	कोडें	९.६८
कृणा	४.१०	कोडा	१५.३७
कें	१६.५	कोण्हीयेक	१६.१
केउते	१६.५	कोतें	७.१९

कोशळ	१०.३९	खचलें	१६.२२
कोथळा	१०.३९	खचीत	१८.६७
कोनडा	१८.२४	खजर	८.८१
कोना	१८.९	खजाना	१८.६२
कोनोडा	१८.२४	खजुर	१५.२५
कोदणें	१८.६८	खंजीर	८.८१
कोपट	१८.३८	खटकर्म	९.९७
कोपटी	१८.३७	खटपट	८.१०८
कोपटें	१८.३८	खडक	९.९९
कोपरा	१८.९	खडा	२.१४; १८.८४
कोभ	१४.१९	खडू	१८.७४
कोमाईले	१४.७	खडे	१८.९९
कोसेलें	१४.७	खड्या	१८.७५
कोव	१४.१९	खण	९.९५
कोर	१०.२८	खणिल्	४.२६
कोल्हाळें	४.३२	खणखणा	४.१६
कोल्हे	२.२९	खणखणाडु	४.२८
कोवळीक	१४.९	खंडित	५.७०
कोवसें	१६.२८	खंडितु	९.१००
कोष्टी	२.१६; ९.७९	खंडी	१८.१२२
कोसळलें	१६.२१	खंडे	१७.३
कौल	९.८६	खंडेराव	२१.९
कौलारें	१८.३३	खंडेश्वरी	२१.१३
क्यौदें	१६.७	खता	९.९६
क्रोडि	६.४४	खदखदा	४.२२
क्रांरी	१६.४७	खंती	९.९४
क्षण	८.४	खप	८.११३
क्षमा	९.४४०	खपल	१८.८०
क्षार	९.४४०; १८.७४	खपली	१८.८०; ८५
क्षेम	८.१०९	खपलें	९.९७
		खमंग	१५.२९
		खंबारा	१९.१६
		खरखरा	१६.७१
खउट	१५.३३	खरडा	१८.१०२

खरडे	९.९९	खिचडी	१५.३
खातिती	१८.६२	खिचू	१५.३
खरट	१५.२५	खिचोरा	१५.२
खरे	५.५, ९.१००	खिजे	१६.११६
खर्च	८.११३	खिलारे	२३.१
खर्पूस	१५.४३	खिलें	१६.११८
खवा	१०.६१	खीतपलें	१५.३३
खवाटा	१९.६१	खुजे	७.१२
खल	९.९५	खुट	१९.१६
खळखळ	४.१७	खुनसी	११.१९
खळगा	१८.७८	खुल्ला	१६.१०७
खळाळ	९.९८	खुशाली	१६.१०२
खळें	८.९१; ९.९४	खुषामती	५.२०; १६.९३
खाचरें	१८.८६	खुसुसीत	१५.४३
खाट	१८.३४	खुळखुळा	४.२३
खाटलें	१८.३४	खेकालु	४.४
खाडे	१४.१८	खेडें	२.२९; १८.९३
खाणी	१८.१०५	खेत	१८.७१
खाणें	१५.४	खेम	९.९६; १६.३९
खांड	९.१०२; १५.१९, २२	खेंव	८.११२; ९.९५; १६.३९
खांडवी	१५.१५	खेवणें	१८.६८
खांडे	१४.४७; १८.४९	खेळकर	१६.२५
खाना	१९.१	खेळाडी	१६.२५
खांदा	१०.५६	खेळे	१६.२५
खांदी	१४.१६	खैरु	१४.३८
खापा	१४.४७; १८.५१	खोंक	१०.३०
खारचे	१५.२३	खोड	९.१०१; १४.४९
खारट	१५.२९	खोडके	१४.४९
खारिका	१५.२४	खोडि	८.१०३; १६.७७
खारी	९.९८	खोत	१८.७५
खालतें	१६.९८	खोपा	१०.६७
खालपट	१८.७६	खोपी	१८.३७
खालें	१६.९८	खोंपे	१८.३८
खिचडा	१५.३	खोबरें	१५.२७

खोल	१३-२९	गंडें	७-११
खोलगाट	१३-२९	गदारीळ	५-७८
खोली	१३-२२	गद्वु	४-२१
खोळंबा	८-११६	गफ	५-५६
ख्याति	५-६४; ९-१०२	गमती	९-११६
		गमदासडें	११-१०
ग		गमलें	१६-३९
गंगवती	१४-४१	गमिजे	९-१०३
गंगा	३-१३; १५-३४	गमखोर	११-१०
गंगाळ	९-११५; १८-३९	गम	१८-११९
गज	९-११०	गरज	१६-३६
गजबज	१६-८२	गरभरु	८-९९
गजमुखू	२१-७	गररर	४-१४
गजर-रु	४-३२; ९-१०३	गरिबी	८-१२१
गड्डा	१६-५९	गरीब	११-४
गड	९-१०८; १८-९५	गरुवती	८-१२२
गडगडाट	४-१	गर्जणें	५-१९, ५०
गडगडीत	५-३१	गर्जना	५-६८
गडद	८-८६	गर्दन	१०-३३
गडदर	१८-७८	गर्म	८-९९
गडिण	१६-२६	गलबला	५-५०
गडी	२-१५; ९-११५; १६-२६	गलबा	५-४९
गण	९-१११	गलोल	१९-१२
गणका	१८-११९	गलगलाट	५-४९
गणग	१५-४७	गल्वला	५-४९
गणगोत	१६-४४	गवत	१४-४१
गणती	६-५०	गवाक्ष	१८-२५
गणन	६-४९	गवादि	९-१०७
गणना	६-५०	गवी	१८-४१
गणया	२१-६	गव्हार	११-३
गणित	६-४९	गहनु	९-१०५
गणोबा	२१-६	गहिस	११-३
गंडस्थळ	९-१११	गहींस	९-१०५
		गळा	९-११७; १०-३४, ३६, ४०

गाउदी	११.३	गुजगुज	५.१९
गाउली	२३.२	गुजराति	५.७६
गाजणें	५.५०, ६७	गुजारट	१.१२
गाजावाजा	५.५६	गुडघा	१०.७७
गाठा	११.५	गुडवेली	१४.४४
गाठी	९.११७	गुडार	१५.१९; १८.४१
गाडा	९.११५; १९.१६	गुढी	९.१०८
गाडि-डी	१०.६	गुण	९.११३
गाडोरा	९.१०५	गुणगुण	५.३०
गाणें	५.४३	गुणी	९.१०६
गाथा	५.५३	गुंडा	१८.८४
गानपूर	१३.३९	गुंडाळे	१४.१२
गामिण	९.१०७	गुनेगारी	३.१०
गामुस्ती	१९.१	गुंतलें	१६.८६
गार	९.११४	गुंति	१६.११६
गारगोटा	१८.८४	गुंते	१६.११७
गारि	१०.३७	गुंथा	१०.६६
गारी	१८.७८	गुंथाडें	१६.११६
गाव्हणें	५.८	गुबच्या	७.११
गाल	१०.१५, २७	गुमान	९.११६; १८.११९
गांव	१८.३३	गुंघ	१६.५९
गांवकोस	१८.९३	गुंफणी	१४.११
गांवडे	९.१०४	गुंफा	१४.३०
गाळिलें	९.१०९	गुंफिरा	१६.११६
गाळी	५.६०	गुरलें	१४.६
गिचंडी	१०.७१	गुरु	२.२०
+ गिजुं	१०.६	गुरुत्व	८.१२२
गिडवीडी	१३.४०	गुरें	२३.१, ८
गिड्डें	७.१२	गुरुगुरु	४.९
गिरराज	१३.३५	गुर्वती	८.१२२
गिरा	२१.८	गुलाम	११.६
गिरि-री	२.१७; १४.२९	गुल्ली	५.४९
गिवसे	९.१०४	गुल्लार	१८.४१
गीडवीडी	१३.४०	गुळचट	१५.२८

गुळवेळ	३-१०३;१४-४४	गौरी	९-११४
गुळार	१५-२९	गौळी	९-१२६
गू	१०-७४	ग्रह	९-१०६
गूढी	५-१३		
गेंगाणें	५-१५	घ	
गैरहंगाम	८-२८		
गोजिरें	७-६	घउं	१५-१३
गोटा	१८-८४	घटिका	८-७
गोठ	९-११३;१८-१९	घट्टि बोलणें	५-१०
गोठा	२३-७	घडघडां	४-१५
गोठाण	२३-७	घडलें	९-१२५;१६-१८
गोठि	५-३	घडियाळें	८-७
गोड	९-११२;१५-२९,३०	घडी	८-७;९-१२०-२२;१८-२
गोणताट	१७-१४	घडीघडी	८-३७
गोणपाटी	१७-१४	घणसरा	१८-६६
गोणी	१७-१५	घणघणाट	४-१५
गोत	१६-४४	घंटा	१६-५८
गोधर्ने	२३-४	घनवटा	१८-६६
गोधा	१०-४७	घर	२-११
गोधूम	१०-४७	घरीची	१६-४५
गोंदा	२१-२८	घरोसा	१८-३९
गोमटें	७-९;९-११२	घकुलें	१८-३८
गोरा	२३-४	घनंळा	१०-३५
गोरी	९-११४	घर्वसा	१८-३९
गोरे	७-८	घवघव	८-७५
गोरेपान	७-८	घसघस	९-१२५
गोव्हें	२३-१	घसलें	१६-२२
गोवलें	१६-८६	घसा	९-१२०;१०-३६
गोवा	१६-११६	घाई	९-१२७
गोवी	१६-११७	घागरी	१३-६
गोष्टि	५-२,५३	घांग	२०-३
गोसामी	२-१५	घांट	९-११८
गोही	१८-१०९	घाटी	१०-२७;२१-२५
गोळा	९-११२;१०-७५	घांटी	९-१२८

घाणे	९.१२३	चकलका	४.२७
घात	८.१११	चखती	१४.१७
घारलें	९.११८	चखोट	७.३
घालणें	५.४३	चंग	७.१
घांवो	९.१२२	चंगलें	७.१
घिगात्रणी	५.२०	चंची	२०.८
घुंघम	४.२२	चट	९.१३०; १६.७७
घुणा	१०.२०	चटकफटक	४.२४
घुमारा	४.१९	चटका	९.१३३
घुरट	१५.३२	चटगोष्टी	५.२७
घुर्दुरा	४.४	चटचटे	४.६
घुल्लुघुल्ल	४.२३	चटपट	१६.७१
घेतलें	९.१२९	चट्ट	९.१३०
घेरिलें	१८.५३	चटफट	४.१३
घेवों	२.३१	चढोवाढी	१६.९६
घो २.२७; ९.१२९; ११.२; १६.५३		चतकोर	६.२२
घोकणें	५.१५, ४२	चतुरु	२०.९
घोटनळा	१०.२८	चंद	८.९२; ९.१३४
घोटी	९.१२६	चंदर	८.९२
घोटे	१०.२७	चंदला	२१.१३
घोडी	१२.६	चंद्र	८.९२
घोडे २.२९; १२.६; १८.५०		चंद्रला	२१.१३
घोर	९.११९	चंद्रमा	८.९२
घोषणें	५.५०	चंद्रिका	८.९०
घोंस	१६.६३	चपराख	१९.६
घोळते	९.१२६-२७	चप्चपी	१५.४३
		चमकू	१६.५१
च		चंम्वसी	८.७८
		चंपा	६.१३
चउं	६.३४	चंवू	१८.२८
चउधें	६.३१	चरवी	१८.२६
चउदा	६.३८	चर्चा	५.६२
चऊं	६.११	चलंति-ती	८.१०१; २०.१८
चमकर	२१.२२	चवकी	९.१३१; १८.३५

चवंग	१०.४९	चापचोप	५.२९
चवडा	१०.५३	चापा	२०.२,५२;२४.४२
चवणा	९.१३६;१०.४५	चापा	६.१३
चवथें	६.३१	चापेकळी	१०.५२
चवदा	६.३८	चाम	१२.१
चवर	१६.६४	चामडें	१२.१
चवरें	९.१३८,१०.२	चारणा	५.६२
चवला	९.१३३	चालतें	९.१३५
चवली	५.३४	चाली	८.१०१;२०.१८
चहुं	६.११	चावडी	१८.७
चहुंकडे	१८.५३	चावली	५.३३
चहुवें	६.१३	चिखल	१३.२६
चाउटी	५.३५	चिखूल	१३.२६
चाक	१९.१६	चिखोल	१३.२६
चाकर	११.६	चिगुर	१४.२९
चाकरी	१८.७१	चिंचणी	१५.१२
चांग	७.१	चिंचवणी	१५.१२
चांगट	७.१	चिंचिवा	४.१०
चांगले	७.१	चिंचु	१४.४५
चांगवें	७.४	चिंचोणा	१४.४५
चांगूलपण	७.४	चिंचोणी	१५.१२
चाटगोष्टी	५.२७	चिटका	१३.९
चाटा	१८.११२	चिडाणी	१९.१७
चाटी	२.१५	चिंता	१६.५४
चाड	१६.३६	चिंधकूट	१७.१६
चाडी	५.३२	चिंधी	१७.१६
चाळ्याळ	११.१७	चिंधोटी	१७.१६
चाथी	५.५२	चिमके	७.१७
चांद	८.९२	चिमणि-णी	९.१३४
चांदणी	८.८९;९.१३२	चिमणें	७.१७
चांदणें	८.९०	चिंबट	१५.३४
चांदिणी	८.८९,९०	चिरटी	१३.१
चांदिणें	८.९०	चिरकूट	१७.१६
चांनैं	८.९०	चिरगूट	१७.१७

चिरड	१६.५६	चौक	६.१२; १८.१७
चिरडी	१७.१५	चौकट	६.१२
चिरा	१८.८३	चौकडी	८.३६
चिछर	१८.७०	चौकडे	१८.५३
चिळसी	१६.७५	चौकिये	६.११
चीणकारा	१६.५६	चौतरा	१८.२३
चीप	१०.७७; १८.८५	चौति	८.२०
चीरटी	१७.१७	चौथवे	६.३१, ३२
चीला	१९.११	चौथाई	६.१७, २५
चुंग	१६.६३	चौथें	६.३१
चुचुकार	४.१३	चौदा	६.३८
चुच	१८.४२	चौपरी	५.३५
चेकर	२१.२२	चौपासी	१८.५३
चेडकी	१०.३८	चौवारा	१८.५४
चेड्ड	२.२१	चौगेरी	१८.५३
चेदडा	१३.२७	चौसोपा	१८.६
चेदा	१३.२७	च्यातुर्य	२०.१६
चेण्णी	१५.४४	च्यारि	६.११, ३४
चेवो	२०.४	च्याळ	६.४२
चो	२.२७	च्याळीस	६.४२
चोख	७.३	च्याकसे	६.१२
चोगा	१७.१०		
चोचा	१४.४८		
चोथड	१४.४८		
चोजने	९.१३७	छदछटा	४.१६
चोपटें	१५.३८	छत्र	९.१३९; १८.३५
चोपाळा	१८.३२	छंद-दु	२.२; ९.१३८
चोरवाळू	१३.२८	छपपलंग	१८.३२
चोरटा	११.६	छाया	८.६७, ९८; २१.१५
चोहट	९.१३६	छावा	१२.२
चोहटा	१८.५४	छेत्र	१८.१२३
चोळी	१७.८	छेत्री	१८.११०
चौ	६.११	छेपा	९.१३९

ज		जमाव	१६.५८
		जमावले	१६.१११
जईसे	१६.३	जमीन	१८.७३
जई	८.४९	जंव	१४.४२
जकडे	१६.११८	जंबू	१४.३५
जखिणी	२१.३०	जयकार	५.१८
जगजीवन	२१.२८	जलदी	८.४२
जगजेठी	२१.२९	जव	८.५०; १५.४२
जगजोगी	२१.१०	जबूडे	१६.६
जगडवाळ	१६.८३	जवराय	२१.१८
जगत्र	१६.६५; २१.२९	जंवरी	८.५०
जगधर्ती	१८.७३	जवंवरी	८.५०
जगमित्र	८.६६	जवळ	१८.५५
जगाती	३.१०	जवळा	१८.५५
जंग	१९.१	जवळे	१८.५५
जंगी	१९.१	जस	५.६४
जड	९.१४०	जसवंती	२१.१६
जडजवाहिर	१८.१००	जसे	१६.३
जडले	१६.८६	जळदेवता	२१.३१
जडाउ	१८.६७	जळधू	१६.५४, ५६
जत्रा	१६.१२१	जळी	१६.५६
जथले	१६.१११	जळीते	१६.५४
जथा	१६.५८	जळु	२.१९
जन	१८.८९	जागा	१८.४६
जनन	८.९९	जांघ	९.१४०; १०.७६
जनम	८.९८	जाणता	२०.९
जनावरे	१२.१५	जाणपण	२०.१६
जंतर	२२.१	जाणवणे	५.२१
जंतु	८.१०४	जाणीजेसू	१८.१२१
जप	९.१४४	जाणीव	२०.१६
जपणे	५.१४	जाती	८.१०४; ८.११९
जबा	५.४		९.१४१, १४२
जभडा	१०.२६	जातो	९.१४१
जमले	१६.१६, १११	जाफारणे	५.७२

जाव	५.३६;९.१४३	जीवहार	९.१४६
जात्र	१४.३५;१५.२५	जुग	६.४;८.३६;९.१४२
जांवली	१४.३५	जुझार	१९.३
जांवली	१४.३५	जुझ्या	१९.३
जार	११.१७	जुडलें	१६.८६
जालें	९.१४०	जुनाट	१६.८४
जावळें	६.५	जुप	१४.११
जाहलें	१६.२५	जुवाडी	१४.११
जाहाज	१३.३८	जूट	१०.३८
जाळ	१३.४६	जें	२.२६
जिगजिग	८.७५	जेउतें	१६.३
जिगणा	८.७३, ८.४	जेदढोल	८.४३
जिजाई	२१.१४	जेतुके	१६.६
जिणें	८.१०२;९.१४६	जेतुलें	१६.५
जितकें	१६.५	जेधवां	८.४९
जितुकें	१६.५	जेवढे	१६.६
जितवण	८.१०२	जेवणें	१५.४
जित्कें	१६.५	जेविं	१६.३
जिदगाणी	८.१०३	जेव्हां	८.४९
जिवळी	१०.१०२	जें	८.४९
जिभली	१०.१४	जैत	५.६४
जिये	१८.११७	जैसें	१६.३
जिवट	१९.३	जों	८.४९
जिवती	२१.१४	जोख	९.१४३;२२.३
जीउ	२१.१४;९.१४४	जोगडा	२०.१३
जीव	१०.१४	जोगिणी	२१.३१
जीबली	१०.१४	जोगें	१६.१४
जीभ	१०.१४	जोट	१७.६
जीव	२०.१५	जोड	६.४;१६.१४
जीवडा	८.९५	जोडा	९.१४५
जीवन	८.१०२	जोडी	६.४;८.११०;९.१४५;
जीवमू	२१.२९	जोधेळ	८.१५.४२
जीवलग	१६.२६	जोंपावेतों	८.५०
जीविका	८.१०२	जोंवरी	८.५०

चौदें	१६.६	झाडिलें	९.१४८
च्यापरी	१६.३	झाडी	१४.१३
च्योती	८.७९	झाडोरा	१४.२१
		झारी	१८.२८
झ		झालर	१३.४०
		झालरी	९.१४९
झकाकीत	८.७६	झांसुरी	९.१४७
झगटणें	१९.५	झिटकाविलें	९.१४८
झगडा	१९.५	झुंकारु	४.१२
झगझग	८.७५, ७७	झुंज	८.१२
झगसग	८.७५	झुंजरुक	८.११
झगा	१७.१०	झुंजुक	८.८८
झटापटी	१९.१	झुडपें	१४.११
झडकरी	८.५३	झुंडि	१६.६३
झडझडा	४.२५	झुलप्या	१०.४७
झगझगाट	४.२७	झेंडू	२.२१
झणत्कारु	४.२४	झोंक	९.१४९
झणीं	८.५३; ९.१४७	झोप	१८.११६
झनी	८.५३	झोपडी	१८.३७
झनें	८.५३	झोपडे	१८.३७
झमक	८.७६	झोपाळू	२.१९
झरडी	१८.४५	झोळू	९.१५०
झरा ८.१११; ९.१५०; १३.४, ११		झ्यांट	१०.१६
झहरी	१३.४०		
झळक	८.७६		
झळकी	८.७५		
झळक्या	१६.७०	टक	५.२७
झळझळ	८.७५	टका	९.१५६
झळंब	१६.३५	टकोरा	१३.४०
झांगड	९.१४९	टखणाकिट	४.२७
झांगडे	१३.४०	†टचों	१०.६
झाड	१४.२०	टमकी	१३.४०
झाडखंडे	१४.१२	टवाळी	५.२७
झाडणी	१६.९२, १८.४५	टवाळ्या	५.२७

टांक	९.१५१	टोरल	१६.९०
टांकण	१.२.१७	टोला	१६.५८
टाकणें	९.१५३	टोली	१६.५९
टाकी	९.१५२	टोटवी	८.७१; १४.८
टांके	१३.३२		
टांग	१०.७९		
टांगडी	१०.७९	ठ	
टांच	१०.२१	ठकठक	५.७१
टांचें	६.४८	ठणका	१८.१३३
टापू	१३.२५	ठणत्कारू	४.१५
टाहो	४.६	ठस्टुसा	४.१४
टाळकें	१०.२	ठळक	१८.६७
टाळी	९.१५३	ठाकटीक	५.२९
टाळू	१०.२, २५	ठाकले	१६.१७
टाळोरा	५.५५	ठाके	९.१५७
टिकला	९.१५१	ठाण	१८.४६
टिके	१८.११८	ठाणवई	८.८१
टिंच	१०.६९	ठाणादिवी	८.८१
टिंचणें	३.१४	ठाणें	९.१५९
टिटिमा	४.२८	ठाणोरा	१९.४
टीब	९.१५४	टाव	९.१५७, १६.०; १८.४६
टीर	१०.३१	टिकरी	१८.८५
डुरंडुरं	४.९	ठिकी	९.१५९
टेक	१८.७७	ठिकोळें	१८.४७
टेंकडी	१८.७७	ठिणगी	१३.४५
टेंका	९.१५५; १६.८१	ठिप्का	१३.९
टेंकाडी	१८.७७	ठी	९.१५७
टेंभा	९.१५५; १८.२०	ठीक	७.३
टेहणी	५.५७	ठुस्कुली	१०.१०
टोकर	१६.९०	ठेंब	१३.९
टोणगा	२३.२	ठेव	७.१४
टोणपा	९.१५५; ११.३	ठेवणें	१८.५८
टोपलें	५.५७	ठेवा	१८.५८
टोवणी	५.५७	ठोकणे	१६.२४; १९.८

ठोबरा	१५.१०	डोणी	१०.२९; १३.१८
ठोसर	८.८२	डोवर	१८.७९
		डोवा	९.१६०
ड		डोंव	९.१६०
		डोंबल	१०.१
+डआं	१०.८	डोर	१६.९२
डगर	९.१६१	डोलें	१५.१६
डगरी	१८.७७	डोल	९.१६१
डगर	१८.७७	डोलहारा	१८.३१
डंका	१३.४१	डोसके	१०.१
डविडे	२१.२५	डोस्के	१०.१
डंम	१६.४०	डोहो	१३.२९
डल्ला	१८.६१	डोळा	१०.२१
डवरिले	१६.१५	डौर	१७.११
डाईज	१६.३१	डौरिलें	१६.१५
डाउ	२.२१		
डाका	१०.८	ढ	
डाचणी	१६.७२	ढग	१३.२२
डांची	१२.७	ढदढोल	८.४३
डाजणी	१६.७२	ढणढणा	४.२७
+डालौ	१०.६	ढणढणीत	८.८३
डाव	९.१६०	ढवळागिरी	१३.३७
डाहाळा	१४.१५	ढवळे	७.१५
डिंगर	११.५	ढसळले	१६.१९
डिबळे	१८.७९	ढाल	९.१६२
डीरी	१४.२९	ढालपी	१४.१७
डुबरे	७.१२	ढाला	९.१६२
डळू	१८.७९	ढाल	८.७४; ९.१६२
डेरा	९.१६१; १३.१८; १८.४;	ढाली	१४.१५
	१९.१०	ढिसाल	७.१६
डोई	१०.१	डुंग	१०.३१
डोकें	१०.१	डुंडुं	४.३०
डोंगर	१४.२९	डेंप	१८.८०
डोचकें	१०.१		

ढेंपा	१८.८०	तडकु	४.२९
ढोंगी	२.१५	तडतडां	४.१७
डांपुर	१०.२२,६०	तडां	८.१९६;१३.१४
ढोर	९.१६३	तडीतापडी	११.१४
ढोरकोंडा	१५.३७	तणघरें	१८.१६
ढोल	१३.३९	तंटा	५.५४;९.१७१
ढोसा	१०.५	तंडातंडी	१९.५
		तणहारें	१८.१६
ण		तत्काळ	८.४८
		तदां	८.४७
णउ	६.३५	तन	८.९६
+णाच	१०.४	तंन	९.१६७
+णाट	१०.४	तपकीर	९.१६४
णिशा	८.१५	तपराख	१९.६
+णेंगडे	१०.७	तपेलें	१८.२६
+णेंमचो	१०.७	तप्येल	१८.२६
णौ	६.३५	तप्येली	१८.२७
		तंमाड	१४.३२
त		तमाम	६.४६
		तंबी	१९.८
तइसें	१६.४	तंबू	१९.१०
तई	८.४७	तयावरी	८.५९
तख्तपोशी	१८.२१	तरंग	१३.१०
तखते	१८.४३	तरणी	९.१६९
तगतग	८.७५	तरवरे	१६.२१
तगवगी	१६.७०	तराज	२२.१,२
तगले	१४.३	तरुणाताटा	११.१६
तगे	१८.११८	तर्कस	१९.१३
तंग	९.१७०	तखर	१६.७९
तंगणें	९.१७०	तव	८.४७,४९
+तचू	१०.५	तंवरी	८.४९
तट	८.११६;१३.१४	तंववरी	८.४९
तटदू	१२.८	तवली	१८.२६
तटले	१६.१६	तश्रीफ	३.१७

तसे	१६.४	तारा	८.८९; ९.१६९
तळखी	१६.६९	तारांगणे	८.८८
तळंगे	१२.४	तारु	१३.१७
तळंगे	१२.४	ताले	८.७१
तळपे	८.७७	ताव	९.१६८; १६.८१
तळमळ	१६.७१	तास	८.८; १७३
तळवट	१०.७	तिई	६.९
तळवटी	१६.९८	तिख	१५.२९
तळे	१३.१२	तिखवट	१५.२९
तळौ	१६.९८	तिगळे	५.७६
तागडी	२२.१	तिजाई	६.२५
तागा	९.१६५; १३.३३	तिजे	६.३१
ताजक्री	८.७१; १४.८	तिडवे	१८.१०६
ताजवा	२२.२	तिडीक	१८.११२
ताट	९.१६७; १८.२	तिढें	१०.६३
ताठा	११.१६; १६.८१	तितकें	१६.६
ताठी	९.१६९	तितुकें	१६.७
ताड	१४.३२	तित्कें	१६.६
ताडणें	१६.२४	तिपट	६.९
तातडी	८.४२	तिमलें	१३.६
तातलें	१४.४	तिंवलें	१३.६
ताती मारणें	१६.२४	तिरुख	६.१०
तान्हेलें	१६.३३	तिवई	६.११
तापोक्ती	७.१४	तिवने	६.३१
ताफा	१३.१७	तिवर	६.९
तामटे	७.१५	तिसरें	६.३१
तांबटी	८.७७	तिखें	६.३१
तांबटे	७.१५	तीक्षण	९.१७३
तांबडें	७.१५	तीक्षण	९.१७३
तांबडे गुंज	७.२२	तीगुण	६.९
तांबुस	७.१५	तीज	८.२०
तांबोळी	२.१६	तीतकें	१६.७
तार	८.८९	तीताल	११.१७
तारंबळ	१६.८८	तीतुळें	१६.६

तीन	६.३४	तेजबंवाळ	८.७९
तीनि	६.०४	तेजोमथं	८.७६
तीनोसाज	८.१४	तेड्डोळ	८.४३
तीपार	८.१७	तेतुलें	१६.७
तीर ९.१६५; १३.१५; १९.१५		तेधवा	८.४७
तीत्रता	८.४२	तेरवां	८.४६
तीहि-ही	६.१०, ३४	तेलंगे	५.७५
तुकडा	१४.५०; १५.७	तेलतवा	१८.४०
तुकडे	९.१६४	तेली	२.१६; २१.२५
तुकाई	२१.१५	तेवढे	१६.६, ७
तुंगा	१६.५८	तेविं	१६.४
तुछोक्ती	५.१७	तेव्हां	८.४७
तुटका	११.४	तेव्हांच	८.४८
तुद्दुटीत	१५.४५	तेसणें	१६.६
तुटी	८.१११	तैं	८.४७
तुडंबलें	१३.७	तैंच	८.४८
तुतारा	१३.४३	तैंसैं	१६.४
तुंतु	४.२४, ३०	तो	८.४७
तुंवले	१३.७	तोट	८.१११
तुंबा	१५.१७	तोड	९.१६४; १०.११
तुरबंवाळ	१३.३८	तोडवळें	९.१६८; १.१२
तुरंबिले	१८.११९	तोतरे	५.३३
तुसकाणी	५.७७	तोता	१२.११
तुरें	१३.३७	तोपावेतो	८.४९
तुषार	१३.२४	तोफा	३.१५; ९.१७१
तुळजादेवी	२१.१५	तोबरा	९.१७२
तुळवटे	१८.४९	तोरा	२.१४
तुळी	९.१६६	तोल	९.१६६
तुळ्या	१८.४९	तोंबरी	८.४९
तूपकेळ-ळें	९.१६३; १५.२५	तोंबरी	८.४९
तूपकेळी	१४.३५	तोहबंद	१७.८
तैंउतें	१६.४	त्याउपरी	८.६०
तेकाळीं	८.४७	त्यागणें	९.१६६
तेज	८.७०	त्याजवरी	८.५९

त्यानंतरें	८.५९	थावलें	१६.१७
त्यावरी	८.६०; १६.०४	थाळा	१८.२
त्यापुढे	८.६०	थिरले	१६.१६
त्यावरी	८.५९	थिरावलें	१६.१७
त्राय	९.१७४	थुयी	१३.२४
त्रिक	६.१०	थेकुटें	७.१७
त्रिकाळ	८.५६	थेकुलें	६.४८; ७.१७
त्रिकाळी सांज	८.१४	थेंव	१३.९
त्रिकूट	९.१७४	थेंबुटा	१३.९
त्रिमात्रा	९.१७५	थोक	९.१७६
त्रिमाळिकें	१८.१०, ११	थोकडें	६.४८
त्रेत	८.३५	थोकला	१६.९३
त्र्यंबकु	२१.५	थोकलें	१६.१६
		थोडकें	६.४८
थ		थोडें	६.४८
थकला	१६.९३	थोबडी	१०.२६
थट्टी	२३.७	थोबाड	१०.२६
थनें	१०.६५	थोर	७.१६; ८.१२०
थंबलें	१६.१६	थोरपण	८.१२०
थर	९.१७७	थोराड	७.७
थरकंप	१६.१२१	थोरी	८.१२०, १२२
थवा	१६.५८	थोरींवा	८.१२०
थाट	९.१७५; १६.५८	थोलें	७.१६
थातंबणें	९.१७७	थोवे	१४.१२
थान	९.१७८		
थानें	१०.६५		
थांबलें	१६.१६		
थाया	१६.१०४	दक्षिणा	३.४
थार	२.११	दगडतळी	१८.५
थारलें	१६.१६	दगडी	२.१८; १८.५
थारा	२.१४	दचकु	१६.५१
थाली	१८.२	दडदडा	४.२६
थांव	९.१७६	दडपे	१६.११८
		दंड	३.८; ९.१८५; १०.५७

दंडक	२०.१८	दाटले	१६.१७
दंडधारी	२१.१८	दाटा	५.२५
दण्डजट	४.१८	दाति	१६.०४
दंद	६.४	दाडुगी	९.१८७
दंदडा	१६.४८	दाटे	१६.२०
दवावणी	५.२५	दाढा	१०.२६
दंभ	१६.८९	दाणा	१८.१००; १५.३५
दरकुटी	१८.४१	दांड	९.१८७; १०.२३
दरपडा	१६.४८	दांडगा	११.२
दरवार	१८.१६	दादर	९.१८६
दरवाजा	१८.१	दादला	१६.५२
दरा	१०.६२; १६.४९	दादुल	१६.५२
दरारा	१६.४९	दान	३.३
दरी	१८.४१	दावणी	५.२५
दर्वड	७.७	दाम	९.१८३; १०.१०; १८.६४
दव	८.९५	दामटी	१५.८
दंव	१५.१४	दामोदर	९.१७८; १८.२२
दशा	८.१०५; ९.१८४	दार	१८.१
दशी	१७.१७	दारणा	१०.७३
दसकु	६.३६	दारवंठा	१८.१
दसको	६.१६	दारोठा	१८.१
दसधा	६.३५	दाह्रा	१६.५२
दसोडी	१७.१७	दावा	१६.४८
दस्ता	१९.१३	दाहा	६.३५
दस्वई	२१.१६	दाहाशें	६.४३
दही	२.१८	दाहिजा	६.२६
दळभार	१९.९	दाळे	२.२४
दळवाडे	९.१८८	दिगंबर	२१.२३
दाईद	१६.३१	दिटी	१०.२२
दांग	१४.१३	दिठ	१०.२२
दांगा	१४.१४	दिठवा	१०.२२
दांगे	१४.१४	दिठवी	१०.२३
दाट	९.१८०	दिठी	९.१८१
दाटगीर्द	१४.२१	दिंड	१७.४

दिंडी	९-१८३	दुबळा	९-१८२; ११-४
दिन	८-५	दुबळेपण	८-१२१
दिनकर	८-६६	दुवारा	६-५
दिनमान	८-३७	दुवारा	९-१८५
दिमाक	१६-८१	दुरगा	२१-१७
दिरंग	८-३९	दुमदुमी	४-१८
दिरघ	७-१८	दुरवा	१४-४०
दिवटी	८-८२	दुरळू	११-१८
दिवा	८-८०	दुरोणु	१३-३६
दिवाण	१८-९१	दुर्गा	१८-९५
दिवाणवाडा	१८-१६	दुलहे	६-५
दिसाळ	७-७	दुवा	६-७
दीड	६-२३	दुवाड	१६-१०५
दीन	११-४	दुवाडपण	९-१८४
दीप	८-८०; १३-२५	दुशाल	१७-१३
दीपखांब	८-८१	दुष्कृती	८-१०५
दीर्घ	७-१८	दुस	९-१८७
दीव लावणें	८-८०; ८१	दुसरें	१६-६५
दुई	६-६; ९-१८१	दुस्त	१७-१
दुकट	६-६	दुल्लें	६-३०
दुकळ	८-३०	दुस्तंजोग	१६-४०
दुकान	९-१८२	दूत	११-५
दुकार	६-३३	दूद	१५-१५
दुकाळ	८-३०	दूधभोपळा	९-१७९
दुःख	९-१८३; १८-११३	दूधमोगरा	१४-४३
दुगुण	६-६	दूर	९-१८९
दुजे	६-३०; १६-६५	दृष्ट	१०-२२
दुडदुडा	४-२६	दृष्टी	९-१८१
दुणाणीणें	६-६	देऊळ	१८-३८
दुदांड्या	१८-४९	देखणें	१६-१००
दुध्या	१५-१७	देव	९-१८१
दुपट	६-५	देवई	२१-१६
दुपार	८-१३; ९-१८०	देवघर	१८-८
दुपाव	६-१७	देवडांगर	१५-१६

देवता	१३.४४	ध	
देवदलवै	२१.२१		
देवदासी	२१.२	धई	२५.१५
देवपाट	१०.६४	धकाकितु	११.८
देवराणा	२१.१८	धकानुकी	१९.६
देवराय	२१.१८	धगी	९.१९५; १६.६९
देवळ	१८.३८	धग्धगीत	८.७७
देवळी	१८.२४	धटिंगण	११.२
देवाज्ञा	८.११४	धड	९.१८८
देवालय	१३.३५; १८.३८	धडकी	१६.४९
देवो	२.३१	धडधडाट	४.१२
देव्हारा	२.३२	धडधाकट	११.७
देहादिहा	८.१५	धडधडीत	८.८३
दैत	२१.२४	धडा	६.१९; ९.१९२; २२.३
दैव	८.१०५	धडुती	३.१८; १७.५
दैवार	८.९५	धड्ड	११.३
दौ	६.७	धणी	९.१९०; २०.६
दोइपूत	२१.७	धन	१८.६२
दोई	१०.१	धनकुली	१९.११
दोंकडे	१०.२५	धनाल्ये	१८.६३
दोंकें	१०.१	धनुष्य	१९.११
दोबे-धी	६.७	धंदा	८.१०७
दोन	६.३३	धन्वन	४.२८
दोंदला	२१.६	धपकार	५.१८
दोर	२.११	धबला	१७.५
दोश्रोक	६.३५	धब्धबा	४.२५
दोष	८.१०९; ९.१८३	धब्धुबा	४.२५
दोसकें	१०.१	धरण	६.२१
दोंही	६.३३	धरणी	१८.७३
दोहें	६.८	धरबाधी	८.११८
दोळा	१०.२१	धरिलें	९.१९०
द्याकार	३.१४	धवळारें	१८.१२
द्वां	६.७	धसाळ	९.१९४
द्वापर	८.३५	धाक	१६.४९

धाकुटें	७-१७	धुमारलें	८-८६
धाकुलें	७-१७	धुरा	१३-२
धाटों	९-१९७	धुरी	८-८७
धाडस	१६-५७	धुर्कटलें	८-८६; १५-३३
धाडिलें	९-१९१	धुळवडा	१८-८८
धाडी	८-११३	धुळवरा	१८-८७
धात	१०-१९	धुळारा	१८-८७
धात्रा	२१-१९	धुळौरा	१८-८७
धान	१५-११	धूर	९-१९४; १९-२
धानगद्दे	१५-२०; १८-८६	धूसरिलें	१६-१५
धानमडे	१५-२०; १८-८६	धृवपद	९-१९७
धांदा	८-१०७	धेंडी	९-१९२
धांदि	१७-१८	धेंडें	९-१९३
धावळी	१७-१४	धेनु	२३-१
धावे	१८-१२	धेनुवा	२३-१
धाय	९-१९२	धोका	१६-४९
धारसा	१३-३१	धोंगडें	१७-३
धारा	१३-२४	धोंडा	२-१४; ८-२५
धारें	९-१९५; १८-२५		९-१९६; १८-८२
धाव	८-१०७	धोतर	१७-९
धावा	५-५१, ५२	धोतरा	१४-३९
धिग	७-७; ९-१९८	धोत्र	१७-९
धिगा	९-१९८	धोंधों	४-२८
धीबा	११-१	धोंदिरें	१५-७
धीमा	११-१	धोपलें	१६-३४
धीर	९-१८८	धोरणी	८-१०१
धुई	८-८७; १३-४६	धोसरा	१६-५०
धुकधुकी	१०-३७	ध्वनि	९-१८९
धुणावळी	३-३		
धुंडिलें	१६-१०३		
धुंडक	८-८८		
धुधुकार	५-२४	नई	१३-४
धुंधुरु	८-८२; ९-१९४	नऊ	६-३५
धुपाटणें	२१-२५	नक्षत्र	८-८९

न

नगरी	१८.९४	नाकपुडि	१०.२०
नगारा	१३.४१	नाकोटे	९.२०२; १०.२०
नजर	३.३	नागरु	९.२१२
नदीनाहो	१३.१०	नागसर	१३.३९
नंदवन	१४.२४	नागेश	२१.२२
नफा	८.११०	नांगरु	१८.८७
नर	१८.९२	नाचणी	९.२०७, १५.४१; २१.२
नरक	१०.१८	नाट	५.४७; ९.२०१
नरकाडी	१०.१८	नाटटा	५.५७
नरडा	१६.८८	नाटा	१८.४९
नरडी	१०.२८, ३६	नाडा	९.२०९
नरशा	२१.२	नाडे	८.१११; ९.२१०
नरसिंगु	२१.२	नाढ्या	१०.१९
नरहरी	२१.३	नाणें	१८.६४
नरु	२.७	नाथिलें	१६.३८
नरेशा	२१.२३	नाथी	५.४७
नरोटी	१५.२८	नाना	९.२०५
नलगे	९.२०६	नांदणूक	८.१०३
नव	६.३५	नांद्या	२३.१०
नवक	६.१६	नाभिकारु	५.१८; १६.९१
नवरंग	१३.२२	नाम	५.६५; २.१०९
नवलाई	१८.११४	नामा	५.६३
नवलावो	१८.११४	नामोशा	५.६३
नवाई	१८.११४	नाय	१४.४२
नवाजणें	५.१७	नारवा	२१.४
नवारें	१८.३३	नारळी	१४.३५
नव्हाळी	८.९४; ९.२०५	नारळें	१५.२६
नव्हे	५.४८	नारियेळें	१५.२६
नष्टी	८.१११	नारेळी	१४.३५
नसे	५.४७	नारेळें	१५.२६
नळ	९.२०२	नांव	५.६३; ८.२; ९.२०५, २१.०;
नळी	१०.७८		१३.१९
नळनळीत	८.७८	नावाडा	१३.३२
नाक	९.२०२; १०.२०; १५.३६	नावेक	९.२०८

नास	८.११२	निमें	६.१७
नाहीं	५.४७	निमोणा	१८.११६
नाहो	१६.५२	निंव	१.२०४
निक्के	५.५; ९.२१३	निंवलिं	१४.३६
निक्षेप	१८.५९	निंवोली	१४.३६
निखळ	१६.५५	निरखणें	१६.१००
निखंदणें	५.५७	निरंतर	८.५७
निगी	१६.८५	निरास	९.२१६
निगुती	९.२१५	निराळें	१८.५७
निघात	१६.३४	निरुतें	५.५; ९.२०९
निघोट	१६.५५	निरुंद	७.१९
निजगडा	२०.१३	निर्जुजे	१६.११५
निजेला	९.२०१; १८.११३	निर्वडी	९.२१३; १८.१२३
निडार	९.२१४	निर्वाळा	९.२१६; १८.१२३
निडारी	१६.११३	निवणें	९.२००
निढळ	१०.४५	निवळ	९.२१४
नितांतला	१६.११०	निवाडा	१६.८३
नित्य	८.५७	निवाला	१६.१०८
नित्यनूतन	८.५७	निशान	९.२०४
निदान	८.११५	निशिलें	९.२११
निदेला	१८.११३	निश्चयो	१८.१२२
निधडा	११.७	निष्ठुर	५.३८
निधान	१८.५९	निसलें	१६.२२
निपजू	८.९८	निसिलें	१५.५
निफजू	८.९८	निसुगे	११.१०
निवर	९.२११	निस्टे	१६.११७
निव्वर	११.१५	नीच	९.२०७
निभर	९.२१२	नीचनेवे	८.५७
निभ्रांत	२०.१९	नीज	१८.११७
निमण	८.११४	नीजे	१८.११७
निमथा	१०.२	नीद	१८.११६
निमासुर	७.९, १०	नीफार	१८.७५
निमित्त	८.१०९	नेटके	७.३
निमिष्य	८.३	नेट्योडे	१८.५०

नेपाल	९.२१५	पडजीव	१०.१४
नेमस्त	७.१२	पडदा	९.२३९; १८.२३
नेमिले	१८.१२२	पडनळ	१५.१८
नोवरा	१८.११०	पडले	९.२४५
नोवरी	१८.११०	पडवी	१८.६
नोव्हे	५.४८	पडशाल	१८.५
नौबत	१३.४२	पडिधाइलें	९.२२५
न्याय	२.२३	पडिलें	१६.२०
न्याहाळणें	१६.१०१	पडणें	५.१५
		पण	९.२३४, २३५; १६.९६
प		पणती	३.२२७
		पणपलें	१४.३
पइत	१५.३	पणपे	१८.११८
पक्ष	९.२४६, २४७	पंडित	२०.१२
पक्षि	१२.१४	पंडरीनाथ	२१.२६
पक्षिया	१२.१४	पंडरें	७.१५
पगडा	९.२४३	पत	१६.६७
पगडी	२.१८; १७.२२	पतिकरु	१६.११५
पघळणें	१६.२३	पतीतपावनु	२१.३०
पंख	१२.१३	पतेरा	१६.६७
पंखें	१२.१३	पत्पती	२०.१८
पंगती	१६.४०	पलबोळी	१८.२
पंगिस्त	१६.३२	पन्नावळी	१४.२५; १८.२
पंच	६.१४	पत्रोळी	१८.२
पंचक	६.१३	पथकार	१६.११५
पंचवीस	६.४१	पथ्य	९.२३८
पंचू	२०.८	पद	९.२१७
पंच्याइत	६.१४	पदंगुळी	१०.४३
पंज	६.१४; ९.२३६	पदर	९.२३६; १७.१४
पंजा	६.१४; १०.४१	पंधरा	६.३८
पटकर	१७.२	पंध्रा	६.३८
पटकुळें	१७.४	पन	६.४३
पट्ट	९.२३२; १७.२	पनास	६.४३
पठणें	५.४२	पनासणें	१६.१८

पर	९.२२२,२२५;	पसावो	१६.९१
	१६.९६	पलट	१३.१
परगुणें	६.२३१	पहिलें	६.३०; ८.६९
परडया	१८.४४	पहिल्यानें	८.६२
परतोनी	५.८	पहिल्यांदा	८.६२
परपक्ष	१२.१३	पहुडला	९.२४९
परपार	१३.३१	पहुडे	१८.११७
परवत	१४.२९	पळ	८.६
परवा.	८.४५; १८.११९	पळी	२.१८
परा	९.२२३	पाँ	२.३१; ९.२५१; १६.९६
पराधीनत्व	९.२२४	पाउ	१०.२
परामर्ष	९.२४०	पाउणा	६.२३
परामर्शी	५.४१	पाउल	१०.२
परिकोर	१७.८	पाउस	१२.४; १३.२३
परिवर	९.२२४	पाउसाळा	८.२७
परिवेशु	८.९१	पाख	१२.१३
परिसिलें	१६.८	पाखरुं	१२.१४
परी	१६.९६	पाखाण	१८.८२
पर्यसु	६.३०	पाखिरुं	१२.१४
पर्येसिलें	१६.८	पागोटें	१७.१२
पर्वकाळू	८.२९	पांघरुण	१७.७
पलक	१०.२९	पांच	६.३४
पलकर्णे	१८.६८	पाचारणें	५.४५
पलकू	८.३	पाची	१८.१०२
पलगे	१८.४३	पाझर	१३.११
पलंग	१८.३१	पांजरा	१८.४३
पलंगडी	१८.३१	पाट	९.२१८, २१९;
पवळे	१८.१०४		१३.२; १८.१
पवाड	९.२२१; १६.१०१	पाटगा	२३.९
पवाडे	५.५३	पाटा	९.२३९; १८.७३
पष्ट	१६.७६	पाटाउं	१७.५
पसरलें	१४.१	पाटोरें	१८.४५
पसलें	१४.१	पाटोळा	१७.५
पसा	१०.३०	पाठा	२३.९

पाटिवा	९.२५२	पावळें	९.२२२
पाठी	१०.७१	पांभळी	९.२२१
पाटिच	९.२५२	पावरा	१०.२१
पाठोवाटी	९.२२७	पायें	९.२३८
पाड	९.२१७	पार	८.९; ९.२४२; १३.१५; १४.१७; १८.२३
पाडली	१४.३२	पारखी	९.२४७
पाडवा	८.२०	पारंवी	९.२२२
पाडा	२३.४	पारवा	९.२२८
पाडी	२३.५	पारवें	१२.१५
पाणचढ	१५.४५	पारसी	९.२४२
पाणचालि	१३.११	पारा	२.१४
पाणवसें	१३.१३	पारु	२१.१७
पाणवेग	१३.३१	पारुणें	९.२१९
पाणी	२.१८; ८.७२ ९.२२८; १५.३४	पालडि-डे	२२.१, २३.५
पाणीयाडें	१३.१३	पालापानें	१४.२५
पांढरी	९.२२३	पालीवण	१८.२०
पांढरें	७.१५	पाल्हाळ	५.३७
पांढरेखड	७.२२	पाल्हेजले	१४.७
पातका	६.२३	पाल्हेरें	६.१७; ९.२४७; १८.२०;
पातडें	२३.६	पाव	१०.२
पातळ	९.२४९, २५०	पावटे	१५.१२
पाति	१०.२३, ३३	पावला	६.१८; १६.१०९
पाती	१४.१५	पावलें	१६.७३
पार्ती	९.२.१८	पार्शी	९.२३८
पाेरा	१६.६७	पार्सी	१८.५५
पात्र	१४.२५	पासोडी	१७.६
पाथर	१८.८२	पाहर	८.९
पाद	१०.१०	पाहाट	८.९
पादरी	१४.३२	पाहाड	१४.२९
पान	९.२२९; १५.२३	पाहालें	९.२२०
पानपात्र	१५.३५	पाहिजे	९.२४३
पानवळें	८.७	पाळणा	१८.३५
पांपणी	१०.२९	पाळण्यांत	९.२५०

पाळा	१६.५८	पुरलें	९.२३५
पालि-ळी	१०.३३; १३.१५;	पुरवणी	१६.७६
	१४.१४	पुरा	१८.१९
पिकलें	९.२३३	पुराणें	१६.८४
पिंजरा	१८.४३	पुरी	१८.९४
पिडें	१८.१	पुरें	१६.७७
पिंड	८.९९	पुण्यरागु	१८.१०४
पिंडरी	१०.७८	पुंस	९.२४१
पिंड्री	१०.७८	पुसणें	५.४४
पिंपळ	१४.३३	पुसा	१२.११
पिंही	१२.३	पुसारले	१६.१५
पिल्ल-ल्लं	१२.३; २.२३	पुसिलें	९.२३९
पिसारा	१९.१५	पुसी	५.४४
पिसें	९.२२६; ११.११; १२.१३	पूजि	६.१०
पीछ	१२.१४	पूज्यभाव	५.४७
पीछें	१२.१३	पूत	१६.४६
पीठ	९.२३३; १५.३६	पूर	१३.११
पुई	४.२८	पूरवीं	८.६१
पुंजका	१६.६०	पूणिमा	८.२१
पुंजा	१६.६०	पूतें	१६.७७
पुटपुट	५.३१	पूण	५.४४
पुडाईत	१८.१२५	पूस	८.२५
पुढती	८.६३	पूसणें	५.४४
पुढां	८.६३; १६.११३	पेट	१३.४६
पुढारी	१६.११३	पेटी	९.२३४; १३.१६
पुढें	८.६३; ९.२३०; १६.११३	पेंडखजूर	१५.२५
पुण्य	८.१०५	पेंडी	९.२२६
पुण्यकाळ	८.२९	पेंहरी	१०.५७
पुनःपुन्हां	८.५१	पेरावा	१७.१
पुनीव	८.२१	पेरु	१४.३५
पुन्नाग	१४.३१	पेरें	१४.४६
पुन्हा	५.८	पेशवे	१८.१०८
पुर	१८.९४	पेहणीं	१७.७
पुरतें	१६.७७	पेळू	११.१३

पैका	६.१९; ९.२४१; १८.६३	प्रकृति	८.१०३
पैसलें	१४.१	प्रजन्य	१३.२३
पोरुळ	१६.९०	प्रताप	६.२१
पोकळा	९.२४६	प्रतिपदा	८.१९
पोकळी	१३.२०; १६.९१, १०४	प्रतीती	९.२२५
पोखरणें	५.५२	प्रथमु	६.३०
पोखार	१६.९०	प्रधान	१८.१०८
पोखारणें	५.५२	प्रवृत्तु	२०.१०
पोटगी	३.५	प्रभा	८.७०
पोटतिडक	९.२२९	प्रभात	८.१२
पोटतिडिक	१६.३६	प्रमा	२०.१५
पोट (दरा)	१०.६२	प्रवादु	५.५६
पोटरी	१०.७८	प्रवाहो	१३.११
पोटविस्तार	९.२३१	प्रसंग-गु	५.६२; ८.६५; ९.२४८
पोटागी	९.२३०; १६.३६	प्रसिद्धी	५.६४
पोटाळें	१४.१६	प्रस्ताप	५.६२
पोटे	१५.३९	प्रस्ताव	५.६२
पोठरी	१०.५५	प्रहर	८.९
पोत	८.८२; १८.७१	प्रहुड	५.२३
पोता	१८.१७	प्राकृत	५.७४
पोतासू	१५.२१	प्राण	८.९५
पोतें	१७.३; १८.६२	प्राणी	८.१०४
पोफळ	१५.२२	प्राप्ति	८.११०
पोवळे	१८.१०४	प्रालब्ध	८.१०६
पोषाक	१७.१	प्रियू	१६.५२
पोस्त	३.१३	प्रीती	१६.३६
पोहा	११.१४; १६.६१, १२१	प्रेम	८.१००
पोहे	९.२४४; १५.४८	प्रेमा	८.१०७
पोळ	२३.८		
पौउणा	६.२३		
पौरोहित्य	१८.७२		
प्यादा	९.२१७	फकडी	१४.२७
प्याला	९.२३७	फजीती	५.२६
प्रकाश फांकणी	८.७४	फटके	१६.११७

फ

फड	९.२५५; १४.२४; १५.२०	फुडें	९.२५६
फडके	१६.११७; १७.१८	फुणगी	९.२५८; १३.४५
फडपाड	४.१४	फुल	१८.२६
फडा	१४.२४; १५.२०	फुलवाण	९.२६१
फणी	९.२५७	फुललें	१४.६
फते	५.६४	फुल्लार	१३.१९
फत्ते	५.६४	फुसलावणें	५.१२
फरा	१०.६८	फुस्कुली	१०.१०
फराळ	१५.५	फेक	१३.२४
फरारी	९.२५३	फेंगडें	१२.८
फलकट	१५.३८	फेण	१३.२४
फलाणा	९.२६१; १५.१४	फेंस	१३.२४
फवे	१५.४९	फोक	१४.१५
पसकी	३.११	फोडणें	९.२६२
फळार	१५.५	फोडी	९.२६३
फळावले	१४.६	फोल	१२.३८
फळी	९.२५६	फोवे	१५.४९
फाइदा	८.११०	फोस	१५.३८; १६.९०
फांक	१४.२७	फौज	१९.९
फांकणी	८.७६		
फाटका	११.४		
फांटा	५.५४; ९.२५४		
फांटे	१४.५०	वकरा	१२.९
फाडोवाडें	९.२५३	वकरी	१२.१२
फापावलें	१४.१	वगडीं	१०.५८
फावडें	९.२५९	वगल	१०.५८
फावलें	१६.७३	वगें	९.२८१
फिकें	७.१५	वचडें	२३.३
फिटणें	९.२५८	वच्यडें	२३.३
फिरणें	९.२५९	वछडें	२३.३
फिरादि	५.९	वटमोगरा	१४.४३
फील	१९.१७	वट्ट	२२.३
फुंजे	१६.११६	वट्टा	१७.२
फुटी	९.२६०	वडवड	५.२३, २४; १६.१०

व

बडंबा	५.५०	बल्बलापुरी	१८.८१
बडवार	१६.८१	बसला-ला	९.२७१
बांडेवार	१६.८१	बस्ता	१९.१३
बंडा	१८.८३	बस्थु	१२.९
बस्ती	८.८२	बहिरु	२१.९
बदखल	१८.७६	बहीण	१६.४३
बदखाल	१८.७६	बहीणूली	१६.४३
बदलामी	९.२७६	बहु	६.४६
बना	२१.१३	बहुगुणें	९.२७५
बनात	१७.१५	बहुडे	९.२८०
बनै	१४.१२	बहुत	६.४६
बंद	२.२; ८.११७; ९.२६५	बहुरूप	९.२७९
बंदा	११.६	बहुवस	६.४७
बंधना	८.११७	बहुसाल	६.४७
बंधु	२.२०	बळावलें	१४.५
बरकसी	१६.४८	बळवंत	११.७
बरटा	१३.२७	बळकावलें	१४.५
बरडी	१८.७५	बळिया	९.२६४
बरव	७.४	बळियाडा	११.७
बरवें	७.३	बा	९.२७७; १६.४३
बरस्पती	८.३२	बाइको	२.२७
बरळ	९.२७९	बाईको	१६.४५, ५३
बरळणें	५.२३	बाईल	१६.४५
बरळा	९.२७८	बाईसाहेब	१८.१८
बरळू	११.११, १९	बाक	४.८
बरळे	१६.११४	बाकस	१४.४८
बरा	२.१४	बांका	१३.४३
बराबरि-री	१६.१२, १३	बागबाग	९.२६७
बरें	७.३; ८.१०९	बागशाई	१४.२१
बरेंवाईट	८.१०६	बांगडी	९.२८२
बरोवरी	९.२७१	बाज	१८.३४
बलभीम	२१.१२	बाजू	९.२७३
बला	२.१३	बाज्या	१३.३७
बलावणें	५.४५	बांड	११.१७; १७.३

बांधा	७.१४	बिलार	१८.१४
बांधे	१६.११७	बिहें	१५.५०
बाण	१८.४३	बिही	१८.१४
बापुडा	९.२७४; ११.४;	बिंदकुलें	६.१०
बाबळी	९.२६९	बिंदु	६.१०
बाबुळी	१३.१२	बिविटी	१३.२८
बारसें	६.३७	बिब्या	२४.३७
बारा	६.३७	बियां	१०.८
बारा रुक्के	६.१९	बिरकें	१०.३२
बारें	१८.४९	बिसाट	९.२८३
बारो	१३.१	बीं	९.२७७; १५.५०
बालिस्ते	१८.४८	बीज	८.२०
बावन	९.२८४	बीवड	१८.७६
बावनु	१३.३६	बीळ	१८.७८
बावरी	९.२७६	बुकिलें	९.२८२
बावलें	११.१०	बुकीमार	१९.६
बाविस	६.४०	बुगडी	२.१८
बावी	१३.१	बुचडा	१०.६७
बासडी	१४.४८	बुजेला	१६.११५
बाहणें	५.४५	बुझावणी	५.२१
बाहली ९.२८०; ११.११; १४.३४		बुड	१४.१८
बाहा	१४.३४	बुडबुडा	१५.२८
बाहाळलें	१४.१	बुडबुडे	९.२७०
बाहु	१०.६०	बुडब्या	१८.११६
बाहुली	९.२६७	बुडस्थळ	९.२६९
बाहुळी	९.२६६	बुडख	१३.१८
बाहे	२.२५; १०.६०	बुडखी	१३.१९
बाळ	१६.४६	बुत्ती	१५.६
बाळसें	९.२७७	बुद्धि	९.२६४
बाळी	९.२६६	बुध	८.३३
बिक	९.२७८; १६.२	बुथी	१७.७
बिच्यारा	९.२७४	बुरसा	१०.७४
बिजें-बीजें	६.३०; ९.२८१	बुर	११.११
बिही	१८.१८८	बूझ	२०.२

बुडचापा	१०.२२	बोलु	५.३
वे	६.३३	बोहरी	९.२८१
वेक	९.२७२; १९.४९	बोहात	१.७०
वेगारी	१८.११८		
वेगोवेग	८.४१	भ	
वेट	१३.२५		
वेथ	११.२	भकणें	५.५२
वेल	९.२६८; १४.४०	भकिलें	१६.१०
वेवीस	६.४०	भगती	२०.१४
वेसक्क	६.३७	भगदळ	१८.७८
वोकांडी	१०.३८	भगवान	२१.३०
वोकुड	१९.१६	भगवें	७.१६
वोकूड	१२.१२	भडक	७.२३
वोके	७.११	भडका	१३.४६
वोगा	१०.७	भडके	१६.११७
वोघोणें	१८.२९	भडभडां	४.१७
वोचा	१०.६	भडस	२०.७
वोडुके	१०.४६	भडसा	९.२८६
वोडकें	१०.४८	भंड	५.३५
वोडक्या	१०.३८	भंडभूत	५.३५
वोडी	१०.३१	भंडार	९.२८८; १८.६३
वोने	१५.२, ४	भत्ता	३.५
वोबडी	५.३२	भद्रजाती	१९.१७
वोभणें	५.१०	भं भं	४.२९
वोभाट	५.५४	भयहतें	७.१०
वोभाट्ट	५.४९	भयासुर	७.१०
वोभाणें	५.१०, २८	भर	९.२९७
वोभावणें	५.४५	भरडां	९.२८९; १५.३६
वोबि	१०.५९	भरलें	९.२८५
बोल	९.२७३	भरवसा	१६.६८
बोरी	१४.३५	भरिते	१३.११
बोलणें	५.४१	भरोवरी	१६.७६
बोलाबोली	५.४०	भरोसा	५.१७; १६.६८
बोलावणें	५.४५	भर्भराट	४.१३, १६

भर्वसा	१६.६८	भांव	९.२८७
भल्ले	७.१४	भांभ	८.९४; ९.२९८; १६.६६
भल्ला	५.३९, ९.२९४	भार	९.२८९, ९०; १६.६२
भवंडी	१६.४२	भारी	९.२९५
भवते	१८.५३	भाव	९.२८७
भवरा	१३.२१	भावंड	१६.३०
भवरु	१३.२१	भाष	५.२, १७
भवसैचक	१८.३३	भाषणें	५.९
भाइ	१६.३१	भासलें	१६.३९
भाउ	१६.३१	भाळ	१०.४५
भाक ५.२, १७; ९.२९१; १६.६८		भिकाळ	३.१२
भाकडा	५.७४	भिक्षा	३.८
भाकणें	५.९	भिग	१८.१२०
भाकरी	१५.८	भिगूलें	९.२८७
भाकिलें	१६.९, १०	भिडणें	९.२९६
भाख	५.२	भिडाळ	९.२९७
भांग	१०.७२	भिनलें	१८.११५
भाडे	३.९	भिदलें	१८.११५
भाणवसा	१८.९	भीक	३.७
भाणें	१८.२	भीजलें	१३.६
भांडार-कोश	१८.१७	भीड	९.२९४; १६.६४
भांडवल	९.२९६	भीडबोल	५.६०
भांडीकुंडी	१८.२९	भीडलें	१६.११२
भांडें	९.२८६	भीम	२१.१२
भाणें	१९.१	भुकाळू	२.१९
भात	९.२९७; १५.२	भुकेलें	१६.३३
भाता	१९.१३	भुंकणें	४.६, ७
भातार	१६.५३	भुंजणें	१५.४
भातुकें	३.४; १५.४९	भुंजे	९.२८४
भातें	३.५	भुभुःकार	४.४
भातोडा	१५.२	भुयारें	१८.४२
भात्या	१९.१४	भुरका	९.२९३
भानजी	८.६६	भुरकी	९.२९४
भानु	८.११	भुरकें	७.१५

भुररें	१६.६६	भोवडी	१६.४२
भुरळें	१६.६६	भोवतालें	१८.५३
भुरी	३.९	भोंवरा	१३.२१
भुसा	१५.३७	भोवरें	१०.१७
भूतला	९.२८८	भोसके	१२.१
भूतें	९.२८६	भोळसर	१४.३०
भूदान	३.१९	भोळाशंकर	२१.५
भूपती	१८.९०	भ्यां	१६.५०
भूमि	१८.७३	भ्यासूर	७.१०
भूली	१६.६६		
भूस	१५.३७		
भूस्कार	४.६		
भें	१६.४९	मड-ऊ	९.३१८
भेग	१८.७८	मकणी	१३.६
भेट	९.२९२	मकमकी	८.८७
भेटी	३.६; ९.२९२; १६.३९	मकमकीत	७.२३
भेडकुलें	६.१०	मकुट	९.३१६
भेंडा	२.१४; १८.८०	मख	१५.९
भेद	९.२९०	मखंडुमी	१५.१९
भेदलें	१८.११५	मग	८.६१
भेरी	१३.४२	मगज	१५.९
भेव	१६.५०	मगमगी	१४.८
भैरड	२१.९	मगमगाट	१४.८
भोक	१८.७९	मघां	८.६२
भोकसें	१२.१	मंगरोळी	१४.३३
भोगळ	१३.३९	मंगळ	८.३३; १०.९
भोंगा	१३.२२	मंगळमूर्ती	२१.७
भोज	९.२८५	मंग्रोळी	१४.३३
भोदणें	५.११	मजूर	११.५५
भों भों	४.२९	मजूरी	३.७
भोंय	२.२४; १८.७३	मठ	१८.३५
भोयारें	१८.४२	मढ	१४.२६
भोरपु	११.१२	मढकेळी	९.२९९
भोरीप	१८.१२०	मण	१८.९७

म

मणके	१८.९८	मस्ती	१६.१२०
मणगट	१०.५४	महारंगु	५.७५
मणी	१८.९६, ९.९९	महिना	८.२२
मंटपु	१८.३६	महिमा	२१.२७
मंडप	९.३१२	महिमान	२१.२७
मंडी	१८.५	महीस	२३.२
मंडोरै	१८.५	महुँर	१५.२९
मत्ता	१८.६४	मळ	१०.१८
मद	९.३०३	मळलें	८.८४
मदट	११.१, ३	मळ्या	१४.१५
मदमुख	१९.१७	मळालें	८.८४
मद्र	१३.३६	मळी	१०.७३
मधी	१६.९९	मळे	१४.२३
मधें	१६.९९	मा	९.३२०
मध्यान	८.१३	माउली	१६.४२
मनकौळी	२०.१७	माकडहाड	१०.६३
मतुख	१८.९२	माका	१४.४५
मनौरा	२०.७	माखण	१५.४०
मंजी	१८.१.०८	माखलें	१६.१५
मंदर	१३.३६	माग	९.३०२; १८.८६
मंदा	१६.६२	मागतीं	९.३१७
मंधरणी	१६.९३	मागां	८.६१
मयंकू	८.९२	मागुती	५.८
मरंगुअड	१०.५०	मागुतें	५.८
मर्गज	१८.१०२	मागेपुढें	९.३०६
मर्मर	५.७३	माघुन	८.६१
मर्यादा	१८.८१	माघे	८.६१; ९.३०५
मवणी	६.५०	माज	९.३०९; १०.५८; १६.१२०
मवाफा	१८.५६	माजघर	१८.८
मवाळ	५.२८	माजिवटां	१६.९९
मखंद	१४.२२	माजिवडां	१६.९९
मसैरे	८.८५	माजी	१६.९९
मस्करी	५.२५; १८.१११	माझारी	१६.१००
मस्तान	१४.२२	माट	९.३०९; १८.४

भाट्ट	१६.१२०	मासा	९.३१०
भाणूस	१८.९२	माहदू	२२.५
भांडलें	१६.२४	माहाल	१८.१७
भांडव	१८.३६	माहे	८.२२
भांडी	१०.७७	माहो	८.२५
भात	५.२;९.३११	माळसापती	२१.८
भाती	९.३१०	माळिका	१६.४०
भातेरें	८.११२	मिठी	१६.३९
भात्र	९.३२१	मिणधा	१६.३२;९.२९९,३००
भाथारें	११.१५	मिणीमिणी	८.८७
भादळ	१३.४४	मिरगुंडे	१५.२१
भादियाळी	१६.६१	मिरसंगा	१५.२१
भादी	१६.६१	मिरासी	१८.७२
भाधू	२१.३	मिरे	१५.२१
भान	९.२९८;१०.४०	मिखळ	१६.५५
भांदूस	१८.९१	मिसळ्ळे	१६.१११
भान्य	७.११;१८.७२	मिळकती	८.१११
भाप	९.३०१	मिळचट	१५.३१
भापणें	६.५१	मिळालें	९.३१९
भापलें	१८.२९	मीठमाती	१८.३९
भामला	१८.७१	मीठलोण	१५.१३
भाय	१६.४२	मीनले	१६.१११
भाया	९.३०८;१८.६५	मीस	८.१०९
भायाळ	२.१९	मुके	८.६९;९.३१२;१८.२५
भारग	१८.८६	मुक्का	१०.१०
भारामारी	१९.७	मुखोटा	१०.११
भास्ती	२१.१२	मुगत	१८.१००
भार्ग	९.३०७	मुगती	२०.१४
भार्गेशिर	८.२४	मुगुट	१०.३
भार्तीड	२१.९	मुगा	१०.१२
भाल	१८.६५	मुंजा	२१.२३
भालवद	१८.१५	मुंज्या	९.६१६
भाव	१६.३८	मुठा	१९.१३
भास	८.२२	मुठामुठी	१९.७

मुठी	९.३१३; १०.४९	मेळा	१६.५८
मुंड	१०.३	मेळावा	१६.५८
मुंडकें	१९.१८	मैन	१६.५३
मुंडा	१०.५६	मैत्री	१६.२९
मुंडासा-सें	१७.१२	मैस	९.३०९; २३.२
मुंडी	१९.१८	मैसा	२३.२
मुद्रा	९.३०३	मैळले	८.८४
मुशाराणि	३.२	मोईना	३.६
मुशाहेरा	३.२	मोकळीक	८.११९; ९.३०१
मुहर	१४.२६	भीकाट	१६.८९
मुहूर्त	८.४, ६; ९.३०५	भोगा	१८.३
मुंकी	१४.२७	भोजणें	६.५१
मूठमर्दाई	१९.७	भोटका	९.३००
मूत	१०.१९	भोटके	६.४८
मूर्ति	८.९७	भोटे	७.११, १६
मूल	१६.४७	भोट्टे	७.१६
मूस	२२.१	भोड	९.३१४; १४.१९
मूळ	९.३१३	भोडी	९.२९९
मूळें	२.२४	भोडलें	९.३१५
मृदांग	९.३१८; १३.४३	भोडिला	९.३१५
मेकूड	१०.७३	भोर्ती	१८.१००
मेखा	१८.५२	भोदल	१८.६०
मेघाडंभ	१३.२३	भोरया	२१.६
मेजणें	६.५१	भोरोबा	१५.९
मेडी	१२.१२; १८.२१	भोल	३.३
मेडा	९.३१७; १२.९; १९.१२	भोवणें	६.५१
मेण	९.३०८	भोह	९.३०७; १४.४२
मेणकाटले	८.८४	भोहनमाळ	१८.१०७
मेंडलं	१२.१२	भोहरा	९.३०३-४, १४.२६
मेंडलं	१२.१२	भोहरे	८.६३; १०.७९; १८.९८
में में	४.८	भोहला	९.३०६
मेर	१३.१५	भोळ	१०.७४
मेह	१३.२३	भोळा	२०.१८
मेहुडें	१३.२२, २३	भ्याड	४.९

म्हटलें	१६.९	युगें	८.३४
म्हाणिये	१८.१	येउतें	१६.४
म्हाण	९.१०	येक	६.२, ३३; ९.३२४
म्हाणीतलें	१६.९	येककाळीं	८.५५
म्हाणियारें	१२.५	येकदंम	८.५५; ९.३२२-२३
म्हराष्ट	५.७५	येकदां	८.५५
म्हैसा	२३.२	येकट	६.३
म्होरें	८.६३; ९.३०५; १६.११३	येकछा	६.२
		येकताळीस	६.४१
य		येकर्तास	६.४१
		येकत्र	६.२
यक्कतीस	६.४१	येकदंत	२१.७
यक्कुणवीस	६.३९	येकंदर	६.४६
यक्कुणीस	६.३९	येकपाटी	१७.६
यक्केताळीस	६.४१	येकमिळणी	६.२
यक्केवीस	६.४०	येकली	६.३
यक्कोणीस	६.३९	येकवकी	१६.२९, ३३
यदढोळ	८.४३	येकवकें	१६.२८
यथार्थ	५.६	येकवटणें	१६.१११
यंतर	२२.१	येकवारी	८.५५, ५६
यवडे	१६.२	येकवीस	६.४०
यवनी	१०.५	येकःसरी	८.५५
यवडे	१६.३	येकाउणें	९.३२३
यस्वदा	२१.१६	येकाउणेंवीस	६.३९
याउपरी	८.५९	येकायेकी	८.५४
याजवरी	८.५८	येकाचें येक	५.३५
याद	२०.३	येकाधें	१६.१
यानंतरें	८.५९	येकाळीं	८.४८
यापरीं	१६.४	येकी	६.३
यापुडे	८.५९	येकु	६.२
याया	९.३२४	येकुन येक	६.४६
यावरी	८.५८	येकैकाळीं	८.५५, ५६
यावा	१९.२०	येखादें	१६.१
युक्त	७.३		

येडका	१२.९	रत्ने	१८.९९
येतुलें	१६.३	रदकज	३.२
येतें	१.३०२	रध्र	१८.८
येधवां	८.४८	रमराडी	१३.२८
येर	१६.६५, १२०	रमा	२.१३
येव	८.१११	रमानाहो	२१.४
येवा	८.९४	रमी	२१.१
येविं	१६.४	रयनी	८.१५
येश	५.६३	रयनीमुख	८.१४
येशी	१८.१०९	रथा	२०.१८
येस	५.६३	रव	१६.६३
येसणें	१६.२	रवंदा	१३.२७
येळा	१५.२२	रवा	९.३२८; १५.३९
येळील	८.१२१; ११.४	रससोय	१५.२
योग	९.३२१	रस्मसी	१४.८
योगिया	२०.१३	रस्सी	१४.८
योत्धा	१९.३	रळी	५.२५; १६.१२२
		राई	१५.२१
		राईत	१५.३४
		राउळ	१८.१६, ९०
		राऊळ	९.३३०
रखुमाई	२१.२७	राक्रेस	२१.२४
रग	९.३३३; १६.१२०	राखणावळि	३.१
रगा	१०.१९	राखणें	९.३२७
रघोबा	२१.२४	राखावळि	३.१
रंक	९.३३४	राखोळी	३.१
रंग	९.३२४-२५	राधु	१२.११
रज	१८.८५	राघोबा	२१.२४
रजपुती	५.७६	राजगीरा	१५.१८
रजस्वल	९.३३१	राजबिंडा	११.१
रड	५.१३	राजत्व	८.१२२
रण	९.३३३	राजमंद्र	१८.१७
रणसौरा	१९.२	राजा	१८.९०
रति	९.३३२	रांझण	१८.४
रत्न	९.३३३		

राडी • •	१३.२८	रई	१४.४०
राणा • •	१८.३०	रक	८.६७
राणाई	२१.१४, १५	रका	१८.६७
राणादेवी	८.६७	रख	१४.१२
राणी	१८.१८	रख	१४.२०
राणीव	८.१२२	रुक्कर	१५.२९
राणीवास	१८.१८	रुजू	५.७
राणु	२१.१४	रंजी	४.१२
रांडोळी	८.११८	रुण्डुणाट	४.२३
राति	८.१५	रंडके	१९.१८
रातोत्पळ	१३.२०	रुतणी	१३.२६; १८.७८
रात्री	८.१५	रुतले	१४.५
रात्रें	१८.३	रुती	१३.२६
रांपलें	१८.११५	रुंदी	७.१९
राव	९.३२५	रुसीकेश	२१.२८
राम	२१.२४	रुप	८.९६
रामचंद्र	२१.२४	रुपस	७.१
रामदूत	१५.१६	रुवी	१४.४०
रामु	२.२१	रेव	६.१९
रायवण	१५.१६	रेजा	७.१२
राव	९.३३१; १८.९०	रेजावट	९.३२९
रावलें	१८.११५	रेंठ	१५.७
रावा,	१२.११	रेडा	२३.२
रास	७.१९; १९.२०	रेवणी	९.३३०
राही	२१.२७	रेवती	९.३३१
राहे	९.३३४	रेवलें	९.३३४
रिंग	१६.१०१	रोख	९.३२८
रिंगमु	१६.१०१	रोखणें	१६.१०१
रिंगि	१६.८५, १०१	रोजगार	९.३२९
रिझावण	५.२०	रोटगा	१५.८
+रिदफो	१०.५	रोटी	१५.८
रिबटी	१३.२८	रोंठ	१५.७
रीब	१६.१०१	रोड	७.१२; ११.४
रीति	८.१०१; २०.१८	रोडका	११.४

रोडके	७.१२	लस्केर्घाई	१९.१०
रोडके	१९.१८	लस्लसी	१४.९
रोडे	१४.२१	लहरी	१३.१०
रोहिणी	८.९०; ९.३२५	लाख	६.१४; ९.३४५
रोहिणीजळ	८.६८	लागलें	१.३४३, ३.४४
रौंदळी	१३.२७	लागावा	९.३४६
		लागेळ	९.३४१
		लाघवी	९.३४०
		लांच	३.११
लझोर	८.५३	लाट	१३.१०
लक्ष	६.४४	लाटे	७.११
लक्षमी	२१.१	लाडीगोडी	१६.९४
लक्षुमी	२१.१	लाडू	२.२१
लक्ष्य	९.३४५	लांड	७.१९; १७.३
लखमी	२१.१	लाणी	८.११०; ९.३३६
लखलख	८.७५	लाणे	८.११०
लखलखाट	८.७९	लांडे	९.३३५
लखुमी	२१.१	लाधलें	१६.७३
लखाकीत	८.७६	लाब	१४.४८
लगट	९.३४६	लाबाड	५.७
लगाम	९.३४४	लाभागोभा	५.६०
लटिकें	१६.३८	लांब	७.१८
लत्तकुटें	११.१३	लांबी	७.१८
लबाड	५.७	लालरात	७.१५
लंबोदर	२१.६	लालूची	२०.८
ललुपती	१६.९२	लांब	९.३३७
ललोपती	१६.९२	लावणें	९.३३८, ३९, ३४७
ललोरी	१६.९२	लावालावी	५.३८
लव	९.३३५; १०.१७	लाहणें	९.३३५
लवकरी	८.५२; ९.३४७	लाहे	९.३३७
लवलाहे	८.५२	लाहो	८.११०
लवली	१३.२६	लिढलें	१६.८६
लस्केर	१९.९	लिताळा	१६.३२
लस्केरी	१९.४	लुगडी	१७.१, १५

लुंग	१४.१०	लोभ	९.३४५
लुङ्क	४.२६	लोम	१०.१७
लुंते	१९.१८	लोहा	९.५३६
लुत्ता	१४.१०	लोळ	१०.३२
लुधाडी	५.७	लौकरी	८.५२
लुखुसी	१४.९	लौकुनी	८.५२
लेई	९.३३८	लौंडलें	१६.१९
लेक	१६.४६	लौलवीत	१४.९
लेकहं	१६.४६		
लेंकि	१६.४७		
+लेंकु	१०.७,८		
लेकुलं	२.२३	वक्री	७.२३
लेख	६.४९	वचकु	१६.५२
लेखा	६.४९; ९.३३८	वचनै	५.४
+लेंगु	१०.७	वजर	१८.१०३
लेप	८.९७	वटक्कणें	७.१२
लेपु	९.३४०	वटवट	५.३१
लेश	९.३४२	वड	१४.३७
लेशें	७.३; ९.३४२	वडवाली	९.३५४
लो	२.२७	वडिल	१६.४३
लोक	१८.९०	वपू	८.९६
लोंगा	१५.२३	वयर	१८.१०३
लोचना	२०.१२	वर	९.३८४, ३८६-८७
लोंचे	१५.२४	वरखर्च	९.३८५
लोट	१३.११	वरगणीं	९.३७०
लोटकें	१८.३	वरडणें	५.६७
लोटा	१८.३	वरण	१५.३
लोटी	१८.३	वरतें	१६.९७
लोडे	१८.४८	वरद	१६.९२
लोगशाख	१५.२४	वरवाळले	१९.२१
लोणा	१८.३९	वरषु	१३.२३
लोणारी	१८.७४	वरस	८.३४
लोणी	२.१८	वरिचेल	१६.१२०
लोव	१६.३५	वरितें	१६.९७

व

बरी	१६.९७	वाक्	२.९
बरीस	८.३४	वांकडा	९.३६८
बद्	१६.९२; १८.११०	वांकडो	३.३८२; १३.२४
बदतें	१६.९७	वांकडें	७.२३
बहनि	९.३८०	वांकुलें	७.२३
बरष	८.३४	वाक्यें	५.४
बरीतें	१६.९७	वागुरा	९.३५४
बर्कड	१६.१२०	वाघांटी	१४.३८; १५.२६
बर्गणी	९.३७१	वाघ्या	१२.१०
बर्चेल	१६.१२०	वागें	१५.१७
बर्जळी	१६.५६	वांचणें	८.१०२
बर्तक	२२.३	वाचा	५.२
बर्तणुक	२०.१८	वाचाळी	५.६०
बर्तणूक	८.१०१	वाजणें	५.६७
बर्तें	१६.९७	वाजतें	९.३७३
बर्तलें	१६.२५	वाजू	५.५६
बर्दळी	१६.५६	वाजंतरें	१३.३७
बन्हाड	९.३८३	वाजंत्री	१३.३८
बल्गना	५.११	वाजत्रें	१३.३७
बल्ही	९.३७४	वाट	३.३७३; १८.८६
बल्हो	२.२७	वाटलें	१६.३९
बसरी	१८.५	वाटसरू	११.१५
बस्ता	१८.६६; १००	वाटा	३.६; ६.२७
बस्त्रें	१७.१	वाटी	१०.७७
बस्थस्	४.६; ५.७१	वाटे	९.३७७
बहिलें	८.५३	वांठी	२३.५
बही	९.३६१	वांटु	११.७
बळघे	१८.११७	वाड	९.३५८
बळला	१६.१०९	वाडखोल	८.३९
बळवळू	४.६	वाडबेल	८.३९
बळसा	८.११५; ९.३५७; १६.८७	वाडा	१८.१३
बळी	९.३७४; १६.४०	वाढणें	९.३६६
बळहो	१२.८	वाढलें	१४.१
बाउगी	५.३१	वाढि	१६.९५

वाणी	५.४; ९.३७१; २२.३	विकर	१६.११९
वाती	८.८२	विकाल	७.१०
वाटर	१६.६७	विख्यात	७.११
वादो	९.३६८	विगुंतलें	१६.८६
वाधांग	५.३७	विघरलें	१६.२३
वानणें	५.१७	विघ्नहर	२१.७
वानिवसैं	९.३४९	विचंबू	९.३५५
वानीं	९.३५४	विचारणा	२०.१२
वांधुरी	८.८६	विचारणें	५.४४
वाफा	१४.१५; १६.६५	विचारिलें	१६.१०३
वाफारे	१६.७०	विजवटी	१३.२५
वांब	१०.६१	विटंतणें	८.११८
वाय	२१.२२	विठलु	२१.२६
वायकाड	१९.१५	विठु	२१.२६
वायां	१६.८०	विठो	२१.२६
वार	३.१५; ९.३६९	विठोबा	२१.२६
वारलें	९.३६१	वितंड	७.२०
वारंवार	८.५१	वितंडवाद	५.३९
वारी	९.३६३	विथाप	१६.८०
वारीकें	१२.५	विदरे	७.१३
वालीप	९.३६२	विदुळ	९.३६२
वाव	१६.३८	विद्या	२०.१७
वावरे	९.३५०	विधि	९.३५७
वास	९.३७२; १८.८६	विंधारुं	१८.७९
वासपू	१६.५०	विनती	५.२१
वासुलं	२३.३	विनंती	५.२१
वासा	१०.५०; १८.२२, ५१	विनवणी	५.२१
वांसा	८.६४	विनोद	५.२५
वासलं	२३.३	विंदाणें	९.३५५
वाहडलें	१४.१	विपलें	१६.२५
वाहिनी	८.१०१; ९.३६१	विपाहलें	९.३७९; १६.१
वाहे	९.३६५	विरंग	१६.८०
वाळलें	१४.४	विरचलें	१६.१८
वाळवंटी	१८.७६	विरजा	९.३६७; १६.१०६

विरमलें	१६.२३	वीरगुंठी	१०.४७
विरंबलें	१६.२३	वीस	६.४०
विरलें	१६.२३	वंदावन	२.३८१
विरळा	९.३७६	वेकाळ	८.४४; ९.३५१
विहं	९.३५२; १६.४८	वेखासं	९.३५६
विहलें	१६.१	वेगवंत	११.१३
विलपणें	५.६९	वेगळें	१८.५७
विल्हळू	९.३५७; १६.७८	वेगाडा	११.१३
विवरणें	२०.११	वेगांव	१८.१२५
विवरिलें	१६.१०२	वेगी	८.५२
विशाळ	७.१६	वेघे	१८.११७
विषम	६.२	वेंकट	७.२३
विष्णु	२१.४	वेंकोबा	२१.१०
विष्णुभाज	२१.१	वेंच	८.११३
विसणें	१६.११४	वेंचिलें	९.३७९
विसंवाद	५.७७	वेठी	१८.११८
विसावा	१६.१०८	वेड	९.३७५
विसुरा	९.३६०	वेडसर	११.११
विस्	२१.४	वेडें	२.२९; ११.११
विसें	१२.१३	वेणी	१०.६७
विस्तारलें	१४.२	वेधलें	१८.११५
विस्तु	१३.४४	वेधू	९.३७६
विहरा	१३.४	वेवाद	५.३९
विहीर	१३.१	वेशधारी	११.१२
विळंब	८.३९	वेशी	१८.१०९
विळवणें	५.६९	वेसण	२३.१०
विळासू	१६.७८	वेळ	८.४०; ९.३७८
विळी	२.१८	वेळा	८.४०
वीज	१३.२५	वेळाउळ	९.३६०
वीजू	१३.२५	वेळु	२.२१
वीट	९.३६०	वेळेवारीं	८.५०
वीणा	९.३६४	वेळेस	८.५०
वीति	१०.६९	वेळोवेळां	८.५१
वीर	९.३६९	वैखरी	५.२

वैताग	२००१४	वोरस	९.३५९; १६.३७
वैर	९.३६९; १८.१०३	वोल	९.३७८; १७.६
वैरग	९.३८३	वोलाट	१७.६
वैरणी	१७.७	वोलाङ्गणे	९.३४८
वैराळू	९.३६९	वोलावलें	१३.७
वैरिलें	९.३६४	वोल्हासलें	१३.७
वैल	८.४०	वोवरी	१८.५
वैह्याळी	९.३६४	वोवाळणी	३.१२
वोगर	१५.२	वोसणें	५.२८
वोगराळें	१८.४०	वोसणें	५.२८; ९.३५७
वोफार	५.६१	वोसंड	२३.६
वोजा	९.३५६	वोसंडलें	१३.८
वोझें	९.३६५	वोहडि	१३.३१
वोझळ	१०.३०	वोहे	२.२५
वोटंगणें	९.३५०	वोळगला	१६.१०९
वोट	१८.२३	वोळगे	९.३५३
वोठ	१०.१२	वोळला	१६.१०९
वोडणी	१७.७	वोळी	१६.४०
वोडणें	९.३५८	व्यक्ति	९.३५३
वोडव	१६.११९	व्यंग	७.१४
वोडणें	९.३५८	व्यसन	९.३५२
वोडा	१३.३, ३१	व्याज	८.१०९; ९.३४९
वोडाबला	१६.११०		
वोडाळू	९.३६७		
वोढी	९.३७४; १३.३१		
वोथर	१६.१२१	शक्त	११.७
वोथिवा	१८.१०९	शंका	९.३८८
वोदन	१५.२	शंख	९.३८७
वोप	८.७४; १८.६९	शंद	२.९
वोपसळा	१८.६९	शफत	५.१६
वोभाणें	९.३५७	शब्द	५.२; ९.३९२
वोरंग	१६.८०	शब्दब्रह्म	५.६१
वोरचलें	१६.१८	शंभारे	६.४३
वोरबारा	९.३७५; १६.६९	शरीर	८.९६

श

शलाक	९.४०१	शेवाळ	१३.१२
शाख	१५.१५	शेखळे	१४.४
शांति	९.३९३	शोध	९.३९०
शाबाश	५.१९	शोभा	८.९४
शालिग्राम	२१.२६	शौर्यलक्ष्मी	२१.१३
शासन	९.३८९	श्रीरामवरदाहनी	२१.१५
शाहा	९.३९३		
शाहार	१८.९४	ष	
शिक	२१.१७		
शिक्षण	५.१४	षटक	६.१५
शिगह	१२.२		
शिडे	१८.१२६	स	
शिरियाणी	२०.७		
शिरोपाव	१७.१२	संवस्कृत	५.७४
शिलीक	९.३८९	सकाळ	८.९
शिवी	५.६०	सकृत	८.५५
शिळा	१८.८२	सक	६.१५
शीस	१०.१	सख	६.१५
शीळ	९.३८८; ३९०; १८; ८२	सखत	११.७
शुकरवार	८.३२	सखर	१७.१३
शुत्व	९.३९०	सखलाद	१७.१५
शुतिध	९.३९०	सखीवेंशी	१६.२७
शुळ	१८.११३	सखे	१६.२८
शून्य	६.१०; ९.३९१	सखख	६.१५
शून्यमासू	८.२५	सगटी	१३.४६
शूर	१९.२	सगळे	७.२१
शै	६.४३	सगूण	९.४१०
शेंडी	१०.३८	संगडे	१६.१२
शेंडे	१४.२८	संगती	९.३९९
शेर	९.३९२	संगाटें	१६.१२
शेरळ	१२.५	संगातें	१६.१२
शेल	९.३८७	संगें	१६.१२
शेवक	११.६	संग्रहो	१८.६९
शेवडी	१२.२	संगटा	९.४२१; १६.६२

सजगुरा	१५.४१	संदूक	१८.९१
सजण	१६.२८	संधिकाल	८.३१
सजणी	१६.२७	संधी	८.४०; ११.६
संज्ञा	९.४२३	सपीठ	१५.४०
सटके	१६.११७	सपूर	३.४११; १७.१३
सटवी	९.४०१	सप्पक	१५.३१, ३२
सटी	९.४१६	सप्रचीत	५.७
सडका	१७.१४	सभोंवते	१८.५३
सडके	९.४००	सम	२.५
सडपातळ	७.१२	समई	८.८१
सडा	९.४२८; १८.४५	समई	८.५०
सडिया	९.४२९	समजाविसी	५.२१
सडी	१५.३७	समजू	२०.२
सडीया	११.१५	समता	६.२
सढळ	१६.१०४	समतुर्के	१६.१३
सणवार	८.३२	समतोल	१६.१३
संडलें	१६.२०	समपाडें	१६.१३
सणसणाट	४.१५	समयो	८.४१
सत	६.४३	समस्या	९.४००
सतीपटे	१७.१५	समुदाव	१६.५९
सत्तरा	६.३८	समुद्धें	७.२१
सत्ताळ	६.४२	समेळ	१३.४१
सत्तीस	६.४१	समो	१६.५९
सत्तेताळीस	६.४२	सम्द्धें	७.२०
सत्य	५.५	संभ्रमला	१६.१०७
सत्रा	६.३८	सयी	१६.२७
सदट	११.२	सरकलें	१६.२२
सदतीस	६.४१	सरखी	९.४०८
सदा	८.५७	सरखें	१६.१४
सधर	९.४२५	सरखेल	१८.१०८
सनग	९.४०९	सरणें	८.११३
सनगें	१७.१	सरतें	९.४२०, २१
सनमुखीं	१६.११२	सरद	१८.१२४
संत	९.३९८	सरफा	८.११०

सरसर	४.१३	साउलें	१७.१५
सरली	७.४	साखरनिम	१४.३६
सरहर	९.३९५	मागड	१३.१७
सरन्डी	९.४२७, २.८	सांगडी	१३.१६
सरिसे	१६.१२, १३	सांगडें	९.४२९
सरी	१६.१३	सांगाती	१६.२६
सरोजरी	१६.१३	सांगातें	१६.१२
सर्पण	१४.५०	सांगीतलें	१६.११
सर्वदां	८.५७	साच	५.५
सर्वादी	७.२१	सांचळ	४.२०
सळ	९.३९५	सांचलें	१६.११२
सळोखा	१९.१९	सांचा	१८.६९
सह्या	१९.१९	साचार	५.५
सवंग	६.४७; ९.३९८	साचोकार	५.६
सवदडी	१४.३३	साजणी	१६.२७
सवा	६.२८; ९.४२६	साजणें	९.३९४; १६.२९, ३३
सधे	२.२५; १६.१२, ७७	साजिरें	७.५
सज्या	६.२३, २५	साजूक	१५.५
सव्याई	६.२३	साजें	७.५
ससगाणी	६.१५	सांज	८.१३; ९.४०४
संकरा	९.४१५, १६	सांजा	१५.४०
संसार	९.४१८	साटी	९.४२३; १६.१४
संस्था	९.४१३	सांटी	१८.६९
संहर	९.४२६	सांटोपा	१८.६९
सहाय्योक्ति	५.५८	सांटोवा	१८.६९
साहिब	११.९	साडी	१७.१५
सळ	९.४१७	साडेतीन	६.२९
साई	८.९८	सात	६.३५
साईकाळ	८.१३	सातरी	६.१६
साइली	१४.२१	सातु	१५.४७
साई	१४.१७	साद	९.४३१; १०.३६
साउसा	९.४०२; १६.११४	सादुक	१५.५
साउली	८.९८; १४.१७	साधारण	९.३९६

मा...१२

सानीव	८.१२०	साळू	१२.११
सार्गे	७.१७	साळे	२.२४; १४.१८
सानेपण	८.१२०	साळोखी	१२.११
सांदळे	१६.११२	सिक	५.१४
सांपडे	१६.११७	सिकर्णे	५.१५
सापेक्ष	५.६६	सिक लावणें	५.१४
साबरी	९.४२५	सिकवणी	५.२४
सामा	९.४०१; १८.७०	सिकवर्णे	५.१४
सामान	१८.७०	सिक्षा	५.१४
सामोग्री	१८.७०	सिंग	९.४०४; १३.४३
सामोरें	१६.११२	सिंगल	२.२३
सार	९.४०५	सिंगाडा	२३.१०
सारिखें	९.४१८; १६.१४	सिटका	१३.९
सारी	९.४०७; १२.११	सिडफिड	५.१७
सारुक्के	६.१५	सिडी	१८.१२६
सारें	७.२०	सिस्थ	९.४१२
साल	८.३४	सिदोरी	३.१९; १५.६
सालीपट	१४.१६	सिनसाळें	९.४३०
सावकाश	८.४२; ९.४०६	सितडा	१३.९
सावजें	१२.१५	सितोडा	१३.९
सावली	८.९८	सिपाई	१९.४
सावळें	७.८	सिप्तरें	१८.४४
सावाव	५.६; ९.४१४	सिफारसी	५.५८
सावेसा	९.४१३	सिंपुटी	१३.३०
सावो	९.४१८	सिंपुला	१३.३०
सांखीनला	९.४१९	सिंपे	१३.३०
साहकारी	१६.१०६	सिंपोटी	१३.३०
साहा	६.३४	सिंपोला	१३.३०
साहेवी	८.१२२	सियाळें	१५.२७
सांझ	१६.१०६	सिरा	१०.१९
साळोखी	९.४०८; १२.११	सीग्रकाळी	८.५०
साळढाळ	५.५९	सोण	१६.७५
साळी	१५.११, १२	सीता	९.३९६
साळीस	१५.११	सीपाई	२.१६

सीव	१८.१२४	सुदलें	९.४०३
सुकाळ	८.३०	सुरत	८.९७
सुख	९.४०२	सूर्य	८.६६
सुख घे	१८.११७	सूर्यो	८.६६
सुगडे	१८.२	से	२०.३.
सुग्रावा	९.४३१; १०.७५	सेकाटी	१३.४६
सुघड	१६.७४	सेंड	१४.४१
सुजे	९.४३२	सेंडी	९.३९४
सुटका	८.११९	सेतपोत	१८.७०
सुटला	९.४२४	सेंद	१५.३१
सुटिका	८.११९	सेंदणी	१४.३९
सुडकें	१७.१८	सेन्नी	१४.३९
सुणा	९.४३२; १२.९	सेंबूड	१०.७३
सुत्ती	९.४२७	सेला	१७.१३
सुत्ति	९.४१६	सेवगा	१५.४३
सुधें	७.१४	सेवग्या	१५.१७
सुंद	११.१०	सेवडु	८.११५
सुंदर	७.२	सेवा	१८.७१
सुपली	१४.३९	सैघ	१६.५९
सुन्वराउ	२१.२१	सैरा	१६.८९
सुत्रमणी	२१.२१	सैराट	१६.८९
सुभा	९.४०३	सैल	१६.१०४
सुभे	९.४३१	सोकलें	१४.४
सुभार	९.४०६-७	सोखलें	१६.३४
सुभ्रण	२०.३	सोंग	१८.१२०
सुरंग	९.४०५	सोंगमल्ला	११.१२
सुरधाडलें	१४.१	सोंगी	२.१५; ११.१२
सुरवाडी	१६.९५	सोडिला	९.४२२
सुरू	८.६६	सोडिलें	९.४२२
सुरूप	७.१	सोनसले	१५.३९
सुरेख	७.२	सोनें	९.४१०
सुवासु	९.४०२	सोंदडी	१४.३३
सुस्ताड.	४.१५	सोपारे	१६.७४
सूड	९.३९१	सोपें	९.३९७; १६.७४

सोम	८.३३	हटकणें	६-४४
सोमट	८.६९	हटकलें	१४-११
सोय	९.४१५; १०.३	हटकिलें	३६-२०२
सोयरा	१५.४३	हंडा	१८-२७
सोयारें	१६.३०	हंडी	१८-३०
सोये	२.२४	हंडे	१८-३०
सोयळा	६.३८	हंडोरे	१८-३०
सोम	१६.१०४	हत्ती	१२.१६; १९.२७
सोक	१८.७४	हत्तीरं	१६-१८
सौख्यवाद	५.३९	हदरगा	१६-६३
सौगडा	१६.२६	हद	१८-१२४
सौभाग्य	९.४११	हन	९-४३२
सौस्कृत	१५.३१	हनवटी	१०-१६
सौस्कृता	५.७४	हनु	१०-१५
सौळ	१५.३१	हनुवटी	१०-१६
सौळा	६.३८	हनोटी	१०-१६
स्तरा	१६.५३	हंवरडा	४-५
स्त्री	२.७	हर	९-४३७
स्निहित	१६.२६	हरडा	१४-३८; १६-८८
स्वभावें	१६.११९	हरभरे	१५-१३
स्वयें	१६.११५	हरळू	१८-८५
स्वल्प	६.४८	हरा	१८-४४
स्वार	१९.५	हरामी	१६-१५
स्वास्ती	१८.७२	हरांशु	८-११५
		हराळी	१४-४०
		हरिख	१६-१०२
		हरिखला	१६-१०७
		हरी	२-१७; १६-४०
		हरषला	१६-१०७
		हरोळी	५-६८
		हलकालोळ	१६-८७
		हलकें	९-४३८-३९
		हलकेंपण	८-१२३
		हलतें	८-७७
हकर	५.५०		
हकाट	५.४९		
हकाटा	५.४९		
हंगणी	५.५७		
हंगाम	८.२८		
हजार	६.४३		
हट	१६.१०४		

हल्लरु	४.२१	हिशोब	६.५०
हवाव	८.९४; ९.४३४	हिस्सा	६.२७
हवाशिर	१८.५६	हीर	३.४३५
हवाशीक	१८.५६	हीरचट्ट	११.१६
हवेली	१८.१९	हीरवाळलें	१४.७
हवेली	१८.१९	ही ही	४.२२
हरूं	९.४३६	हुकुम्दाज	११.६
हरें	१६.१२२	हुंकारु	४.११
हसैं	५.२६	हुडकिलें	१६.१०३
हहंकारु	५.५०	हुडा	३.४
हळकुडे	१५.२१	हुंडी	३.७
हळहळ	१६.७२	हुप	१६.५७
हां	९.४३९-४०	हुंवरडा	४.५
हाक	४.८	हुरपुडी	१५.४६
हांक फोडणें	५.४६	हुरमोजी	७.१६; १८.१०१
हांक मारणें	५.४६	हुरीट	१५.४६
हाकारणें	५.७०	हुरपीठ	१५.४६
हाणी	८.१११	हुरी	४.३
हात	९.४३७; १०.४१	हुलें	११.१०
हातीं	९.४३६	हुलें	११.१०
हारि	९.४३४	हुस्कारा	१६.८९
हासैं	५.२६; १६.१२२	हुळहुळे	१५.४२
हिंगो	११.५	हेमाड	१३.३५
हिमपुंज	८.९५	हेमाद्र	१३.३५
हिमचतु	१३.३६	हेलावा	१३.१०
हियें	९.४३३	हेप्रहीस	४.२
हिरडा	१४.३८	होईक	८.६४
हिरड्या	१०.१३	होईल	८.६४
हिरवट	९.४३८	होंट	१०.१२
हिरवें	९.४३७	ोड	५.१६
हिवंली	८.९५	होडी	१३.१९
हिवसैं	९.४३४-३५	होंडें	१३.५
हिवार	८.९५	होणार	८.६४
हिवाळा	८.२७		

(६६)

होय
होरा

५.४८
८.१०५

+लैवट

ळ

१०.५

* * *

शुद्धिपत्र

(मूल ग्रंथाचें)

पृष्ठ	श्लोक क्र.	अशुद्ध	शुद्ध
१४	६०	लाभा गोभा	लाभागोभा
१९	४२	उताळिस	(अ) डताळीस
२९	१०३	जिंदगाणी	जिंदगाणी
३०	११३	पेरी तोपाधिते	परीतोपाधीते
४०	१२९	घोमूढ	घो मूढ
४१	१४०	जडभारीहि	जड भारीहि
४३	१७६	थोकभारी	थोक भारी
४४	१८३	दिंडीपताका	दिंडी पताका
४४	१९२	धडाधा	धडा धा
४७	२२८	खड्ग तैक्षिण्य	खड्गतैक्षिण्य
४९	२५२	पाठीच्या	पाठीचा
५०	२७७	बादापसंबोधन	दा बापसंबोधन
६३	६	टचोंल्ली बुगिबुं	टचों ल्लीबु गिबुं
६९	१०	गमदा सडे	गमदासडें
७७	१३	कां टवण	कांटावण
७८	२६	द्वई	द्वई
८१	१०	धान्य	धान्य.
८२	१५	सवही	सव्दही
८३	२९	खंमग	खमंग
८३	३९	चांगसो नसळेच	चांग सोनसळेच
८६	२६	तो गडिणगचि	गडी तोचि गडिण
८८	४९	धाकदरारा	धाक दरारा
८९	६७	कावरें वावरें	कावरेंवावरें
९१	९६	पांपण	पां पण
९६	१२	समानाकारशाकारें	समानाकार शाकारें
९७	१७	भांडारकोश	भांडार कोश
९७	२२	उंचीमध्यभागीं	उंची मध्यभागीं

पृष्ठ श्लोक क्र. अशुद्ध			शुद्ध
१०२	१२	आवेला	आवेला
१०४	११३	शूल	शूल
१०६	७	मूठ मदीई	मूठमदीई
१०८	२	वृझ	वृझ
११०	१३	गंगाभागीरथी	गंगा भागीरथी
१११	२३	नरेशा	नरेशा
१११	२६	बिठलु	बिठलु
१११	२७	श्रीन्ही	श्री न्ही
११२	३०	अप्परा	अप्सरा

* * *